

T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN RUH'UL-BEYÂN TEFİRİNDE
İNSAN EĞİTİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE YEŞİLBKMEZ

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ NURAN DÖNER

BİLECİK, 2025
10596577

T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN RUH'UL BEYÂN TEFSİRİNDE
İNSAN EĞİTİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE YEŞİLBEKMEZ

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ NURAN DÖNER

BİLECİK, 2025
10596577

BEYAN

İsmail Hakkı Bursevi'nin Ruh'ul Beyân Tefsirinde İnsan Eğitimi adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallara uyduğumu, başkalarının eserlerinde yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edilecek muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bireysel Araştırma Projeleri(BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	X
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL ONAYI var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı	/.....	

Hatice YEŞİLBEKMEZ

...../...../2025

İmza

ÖN SÖZ

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan İsmâil Hakkı Bursevî, mutasavvıf, müfessir ve şair kimliğiyle çok yönlü bir âlim olarak değerlendirilmektedir. Muhyiddin İbnü'l- Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddin Konevî, Üftâde ve Aziz Mahmud Hüdâyî, şeyhi Osman Fazlı gibi tasavvuf büyüklerinden beslenen Bursevî, ömrünü irşat faaliyeti ve eser telifiyle geçirmiştir. Çeşitli ilim dallarına ait 100'den fazla eseri olduğu bilinmektedir. Eser verdiği ilimlerden birisi de Kur'ân'ı anlamak, hükümleri uygulamak, farklı görüşleri değerlendirmek ve inancı derinleştirmek için vazgeçilmez bir araç olan tefsir ilmidir. Tefsir tarihinde farklı müfessirler, aynı âyetlere farklı yorumlar getirmişlerdir. Tefsir ilmi, bu farklı yorumları değerlendirerek hangi yorumun daha güçlü delillere dayandığını ortaya koymaktadır. Farklı ilimlerden faydalanılarak, tasavvufi bakış açısı, edebi ve belagatlı bir üsluba sahip tefsirlerden birisi de İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân tefsiridir. Rûhu'l-Beyân, asırlardır okunmakta ve İslam dünyasında önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak isteyenler için değerli bir başvuru kaynağı, İslam tefsir literatüründe vazgeçilmez bir başucu kitabıdır. İsmâil Hakkı Bursevî, eserine engin ilmi ve tasavvufi tecrübesini yansıtmış, âyetlerin sadece algılanan tarafına değil, batını yüzüne de değinerek derinlik katmıştır. Ahir ömründe mutasavvıf olarak halifeler de yetiştiren Bursevî'nin, hocası tarafından gönderildiği Üsküp'te vaizliğin yansıra, müderrislik yaptığı da bilinmektedir. Dolayısıyla eğitimci yönü olduğu da aşikârdır. Halkı irşat şuuru, Bursevî'nin tasavvufi anlayışının temel taşıdır ve diğer tüm şuur hallerini etkilemiştir. Bu çalışma bağlamında da İsmâil Hakkı Bursevî'nin tefsirinden yola çıkılarak insan eğitimi incelenmiştir. Bursevî'ye göre bilgi, zahirî ve bätini olmak üzere iki kaynaktan gelir. Zahirî bilgi; duyular ve eğitim yoluyla elde edilirken, bätini bilgi ise vahiy ve ilhamla sağlanır. Bätini bilgi türüne yalnızca peygamberler ve veliler tarafından keşfi bilgi yolu ile erişilebilir. Riyazet ve mücahedeyle kalp arındırıldığında, bu bilgi doğrudan Allah'tan kulun kalbine iletilir (İslam Düşünce Atlası, n.d.). İlim-amel ilişkisi, sevgi, muhabbet, tezkiye, mukâşefe, nefis terbiyesi ve ihlas gibi konular açısından kâmil insan tasavvuruna ulaşma üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren, sabrı ve desteğiyle her zaman yanımda olan danışman hocam Dr. Nuran DÖNER'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans derslerim süresince katkıları için bölüm hocalarıma ayrı ayrı teşekkür

ederim. Çalışmamda karşılaştığım sıkıntılarda sabır ve anlayışıyla yanımda olan, bana her zaman destek veren eşime ve çocuklarıma minnettarım. Ayrıca manevi destekleriyle güzel dualarını ve duygularını paylaşan aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

Hatice YEŞİLBEKMEZ

2025

ÖZET

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN RÛH'UL-BEYÂN TEFSİRİNDE İNSAN EĞİTİMİ

Eğitim, insanlık tarihi boyunca süregelen, bilgi, kültür ve davranışların nesilden nesile aktarılma sürecidir. Geçmişten günümüze önemli bir kültürel miras olarak devam eden eserler bu süreçte önemli rol almaktadır. Bu eserlerden birisi de 17. yüzyılın önemli mutasavvıflarından İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân tefsiridir. İsmâil Hakkı Bursevî, özellikle tasavvufî öğretileriyle tanınır. Eserlerinden biri olan Rûhu'l-Beyân tefsiri, sadece Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin tefsirini sunmakla kalmaz, aynı zamanda eğitim ve ahlaki gelişim üzerine derinlemesine bilgiler de içerir. Kur'ân'ın doğru anlaşılması, ahlaki ve manevi gelişim, bilgi ve kültürün aktarımı ve toplumsal hayata katkı gibi birçok alanda tefsir ilmi insanlara rehberlik etmektedir. Bu çalışma özelinde de Rûhu'l-Beyân tefsirinde yer alan İstiaze, Besmele, Fâtiha, Bakara, Âli İmrân, Nisa, Mâide ve En'âm sûrelerine odaklanılarak eğitimle ilgili unsurlar incelenmiş, modern eğitim üzerine çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu bakış açısı ile geleneksel eğitim anlayışlarının ötesinde, bireyin manevi yönden desteklenerek bütüncül şekilde yetişmesi hedeflenmiştir.

Giriş bölümü; araştırmanın konusu, problemi, amacı, önemi, metodu, sınırlılıkları ve ilgili çalışmalardan oluşmaktadır. İlk bölümde; İsmâil Hakkı Bursevî'nin hayatı, eğitimi, mesleği, eserleri ve vefatı üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde; eğitim, din eğitimi ve tasavvufî eğitim incelenmektedir. Üçüncü bölüm; Rûhu'l- Beyân tefsirinin ilk altı sûresindeki insan eğitimi ile ilgili kısımların incelemesini ve tasavvufî eğitin günümüz eğitimine yansımalarını içermektedir.

Anahtar kelimeler: İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân, İnsan Eğitimi, Tasavvuf, Tefsir.

ABSTRACT

HUMAN EDUCATION IN THE INTERPRETATION OF "SPIRITUAL DECLARATION" (RUHU'L BEYAN) OF İSMÂİL HAKKİ BURSEVÎ

Education is the process of transferring knowledge, culture and behaviors from generation to generation throughout human history. Works that continue as an important cultural heritage from the past to the present play an important role in this process. One of these works is the Rûhu'l-Beyân tafsir of İsmâil Hakkı Bursevî, one of the important Sufis of the 17th century. Ismail Hakki Bursawi is especially known for his Sufi teachings. One of his works, Rûhu'l- Beyân, not only provides an exegesis of Qur'anic verses, but also contains in-depth information on education and moral development. The science of tafsir guides people in many areas such as the correct understanding of the Qur'an, moral and spiritual development, transfer of knowledge and culture, and contribution to social life. In this study, by focusing on the surahs of isti'azeh, bismillah, fatiha, bakara, âli imran, nisa, maide and an'am in the tafsir of Rûhu'l-Beyân, the elements related to education were analyzed and inferences were made on modern education. With this perspective, it is aimed to raise the individual in a holistic way by supporting the individual spiritually, beyond the traditional understanding of education.

Keywords: İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân, Human Education, Sufism, Tafsir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Araştırmanın Metodu.....	2
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	2
1.5. İlgili Çalışmalar.....	3
2. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	4
2.1. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hayatı.....	4
2.1.1. Doğumu ve Aile Çevresi.....	4
2.1.2. Eğitim Hayatı.....	5
2.1.3. Meslekî Hayatı.....	6
2.1.4. Vefatı.....	7
2.2. İsmâil Hakkı Bursevî Hazretlerinin Hayatının Kronolojisi.....	8
2.2.1. Eserleri.....	9
2.2.1.1. Tefsir Alanına Ait Eserleri.....	9
2.2.1.2. Tasavvuf Alanına Ait Eserleri.....	10
2.2.1.3. Hadis, Fıkıh ve Kelam Alanına Ait Eserleri.....	14
2.2.1.4. Diğer Alanlara Ait Eserleri.....	14
3. EĞİTİM, DİN EĞİTİMİ VE TASAVVUFİ EĞİTİM.....	15
3.1. Eğitim.....	15
3.1.1. Eğitimin Amaçları.....	16
3.2. Dinî (İslâmî) Eğitim.....	17
3.2.1. Din Eğitiminin Gayesi.....	20
3.2.2. Din Eğitiminde Yöntemler.....	21

3.2.2.1. Aklın Eğitilmesi.....	22
3.2.2.2. Kalbin Eğitilmesi	23
3.2.2.3. Nefsin Eğitilmesi	24
3.3. Tasavvufi Eğitim	25
3.3.1. Tasavvuf Eğitiminin Temel Unsurları.....	26
4. RÛHU'L - BEYÂN FÎ TEFSÎRÎ'L – KUR'ÂN ESERİNDE İLK ALTI SÛRENİN TASAVVUF VE EĞİTİM İLİŞKİSİNDE TAHLİLİ.....	27
4.1. İstiâze ve Besmele	27
4.1.1. İlk Adım	27
4.2. Fâtiha Sûresi.....	28
4.2.1. Hal ve Şükrün Kemale Erişi	28
4.2.2. İlmin Gayesi.....	29
4.3. Bakara Sûresi.....	31
4.3.1. İman ve İhsan.....	32
4.3.2. İlim ve Amel -1.....	33
4.3.3. İstişare.....	34
4.3.4. Allah'ın (cc) Kusursuzluğu	35
4.3.5. Sözülle Amel Etmemek.....	36
4.3.6. Hikmet	39
4.3.7. Din Eğitiminde Uyarı ve Doğru Arkadaş	43
4.3.8. Kabiliyet ve İstidat-1.....	45
4.3.9. İnsanın Fıtratı.....	46
4.3.10. Rehberin Önemi-1	47
4.3.11. İyilerle Beraber Olmak	50
4.4. Âl-i İmrân Sûresi.....	51
4.4.1. Muhabbet	51
4.4.2. İttiba.....	54
4.4.3. Allah'ın Bilgisi	55
4.4.4. İlim ve Amel-2.....	56
4.4.5. Âlimin Vasıfları	61
4.4.6. Hayra Çağırın Topluluk Olmak.....	63
4.4.7. Rehberin Önemi-2.....	65
4.4.8. Tebliğ Görevi	67

4.4.9. İlmini Gizleyenler.....	68
4.5. Nisâ Sûresi.....	70
4.5.1. Marifetullah	70
4.5.2. Tezkiye.....	72
4.5.3. Faydalı İlim.....	74
4.5.4. İlimde Derinleşenler.....	75
4.5.5. Amelden Önce İlim.....	77
4.6. Mâide Sûresi	79
4.6.1. Bilgiyi Ehlinden Öğrenmek	79
4.6.2. İlim ve Amel - 3.....	80
4.6.3. Lüzumsuz Soru Sormak.....	81
4.6.4. Mürşid-i Kâmil.....	88
4.6.5. İslam Eğitiminde Cezanın Yeri.....	90
4.7. En'âm Sûresi	92
4.7.1. İyilerle Olmak	92
4.7.2. İlim ve Amel-4.....	94
4.7.4. Rehberin Önemi-3	97
4.7.5. Mükâşefe ve Amel	99
4.7.6. İhlas	100
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	104
KAYNAKÇA.....	109

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 5.1. Mürşit-mürit ve öğretmen-öğrenci arasındaki bağlamsal ilişkinin çeşitli kriterler açısından sistematik karşılaştırılması.....	105

KISALTMALAR LİSTESİ

- age:** Adı Geçen Eser
- agm:** Adı Geçen Makale
- agt:** Adı Geçen Tez
- Bkz. :** Bakınız
- C. :** Cilt
- c.c. :** Cella Celaluhu
- Çev. :** Çeviren
- DİB:** Diyanet İşleri Başkanlığı
- Ed. :** Editör
- Haz. :** Hazırlayan
- Hz.:** Hazreti
- MEB:** Milli Eğitim Bakanlığı
- r.a. :** Radıyallahu Anhu
- s. :** Sayfa
- S. :** Sayı
- s.a.v:** Sallallahu Aleyhi ve Sellem
- t.y. :** Tarih Yok
- TDV:** Türkiye Diyanet Vakfı
- TDVY :** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Ter. :** Tercüme Eden
- v.b. :** Ve Benzeri
- vd. :** Ve Diğerleri
- Yay. :** Yayınlar, Yayıncılık

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu ve Problemi

Tefsir, sadece dini bir metnin açıklanması değil, aynı zamanda insanın tasavvufi eğitimine önemli katkılar sağlayan bir disiplindir. Kur'ân-ı Kerîm'in evrensel mesajlarının doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması, bireyin ve toplumun her alanda gelişimine katkıda bulunur. Bu nedenle tefsir ilminin insanın manevî eğitimine gereken önemi vermesi ve doğru yöntemler kullanması büyük önem taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılması üzerine tarih boyunca çeşitli tefsirler insanlığın hizmetine sunulmuştur¹ İnsanın eğitimi problemi ise sadece bireyin bilgiyle donatılması değil, aynı zamanda toplumun değerleri ve kültürel mirasıyla şekillenen bir dönüşüm süreci olarak ifade edilebilir. Kültürel değerlerimizden birisi de İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân tefsiridir. Rûhu'l-Beyân tefsiri, Osmanlı dönemi tefsir literatürünün önde gelen eserleri arasında yer almaktadır. Müellifi Bursalı İsmâil Hakkı'nın ilmî derinliği ve eserin zengin muhtevası, farklı disiplinlerden bilgileri sentezleme başarısı, dönemin ilim çevreleri ve irşat ehli tarafından geniş kabul görmesine ve sıklıkla başvurulmuş bir kaynak olmasına yol açmıştır.² Bu çalışmamızda Rûhu'l-Beyân tefsiri üzerinden insan eğitim modeli Kur'ân-ı Kerîm'den farklı sûrelerle işlenmiştir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin sadece birer dua veya metin olmanın ötesinde, insan hayatına nasıl etki edebileceği üzerine vurgulamalarda bulunulmuştur.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, bireyin eğitim sürecine Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerle katkıda bulunmasıdır. Bu süreçte sûreleri anlama ve anlamlandırmak adına Rûhu'l-Beyân tefsirinden faydalanılarak bireyin manevî ve ahlaki açıdan gelişimine zemin hazırlamak; aynı zamanda eğitim modellerine alternatif bir bakış açısı getirerek bireylerin ruhsal gelişimlerini zenginleştirmektir. Ayrıca bu tezde tasavvufi eğitimin önemi belirtilerek günümüz eğitime uygulanabilirliği gösterilmek istenmektedir.

¹Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (t.y.). *Tefsir*, [Erişim: 10.10.2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tefsir>]

²H. K. Yılmaz (2009). *Rûhu'l-Beyân: Her türlü çiçeğin açtığı bir gül bahçesi*. [Erişim: 10.10.2024, <https://hasankamiliyilmaz.com/ruhul-Beyân-her-turlu-cicegin-actigi-bir-gul-bahcesidir.html>]

1.3. Araştırmanın Metodu

Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımından yararlanılmıştır. İnsanı ve sosyal olguları derinlemesine anlama ihtiyacından doğan nitel araştırma, sosyal bilimlerde önemli bir araştırma yaklaşımıdır.³ Araştırma ortamı ile sınırlı olması, detaylı analiz ve yorumlama sunması nitel araştırmanın tercih edilme sebebi olmuştur.⁴ Kur'ân âyetlerinin anlamını derinlemesine incelemek amacıyla ise döküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Döküman incelemesi, İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân tefsirinde yer alan İstiaze, Besleme, Fatiha, Bakara, Âli İmrân, Nisa, Mâide ve En'âm sûrelerinin derinlemesine analizine dayanmaktadır. Doküman analizi, alan yazında bağımsız kullanılabilirdiği gibi diğer araştırma yöntemlerine destek sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Çeşitli dokümanların toplanıp incelenmesi, sorgulanması ve analiz edilmesi süreci olarak tanımlanabilen bir bilimsel araştırma yöntemidir.⁵ Araştırma için çeşitli veriler sunan belgelerin içerisinde kitapların da olduğu⁶ düşünüldüğünde doküman analizi tercih edilmiştir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân tefsirinde yer alan İstiaze, Besleme, Fatiha, Bakara, Âli İmrân, Nisa, Mâide ve En'âm sûrelerine odaklanılarak yapılan bu çalışmada, spesifik olarak belirli sûrelere odaklanılması, konumuz bağlamında tefsirin tümüyle ilgili kapsamlı bir değerlendirme yapılmasını sınırlandırmıştır. Araştırmanın belirlenen sûreler çerçevesinde insan eğitimi konusunu temel alması, incelenen konunun derinlemesine analiz edilmesini sağlarken, diğer ilgili ve tamamlayıcı unsurların göz ardı edilmesine yol açmıştır.

³Ü. Sığı (2021). *Nitel araştırma yöntemleri (Güncellenmiş 2. baskı)*. Beta Yayıncılık.

⁴A. Güler, M. B. Halicioğlu & S. Taşgın. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri: Teorik çerçeve – Pratik öneriler, 7 farklı nitel araştırma yaklaşımı – Kalite ve etik hususlar (Gözden geçirilmiş ve güncellenmiş 2. baskı)*. Seçkin Yayınları.

⁵R. Sak, İ. T. Şahin Sak, Ç. Öneren Şendil, ve E. Nas (2021). *Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi*. Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4(1), 227–256.

⁶G. Bowen (2009). *Document analysis as a qualitative research method*. Qualitative Research Journal, 9(2), 27-40.

1.5. İlgili Çalışmalar

Literatür incelendiğinde İsmâil Hakkı Bursevî'nin tefsir eseri Rûhu'l-Beyân üzerine birçok araştırma yürütüldüğü gözlemlenmektedir. YÖK tez merkezinde “İsmâil Hakkı Bursevî” anahtar kelimesiyle arama yapıldığında toplam 44 teze erişilmektedir. “Ruhul-Beyân” anahtar kelimesi ise 10 sonuç vermektedir. Bu sonuçlar genel anlamda Rûhu'l-Beyân üzerinde yapılan spesifik araştırmaları içermektedir. *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân isimli tefsirinde muhabbet, Bursevî ve Rûhu'l-Beyân adlı eserinde hak kavramı, İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ında nefis kavramı* adlı incelemeler bu tez çalışmalarından bazılarıdır.”İnsan eğitimi” anahtar kelimesi ile arama gerçekleştirdiğimizde ise farklı disiplinlerde 7 tez çalışmasına rastlanılmaktadır. Rûhu'l-Beyân tefsiri üzerinden insan eğitimi gerçekleştirilmesine yönelik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bülbül(2004)'ün ⁷, *Âşık Paşa'nın Garib-nâme'sinde insan eğitimi ile ilgili unsurların incelenmesi* başlıklı çalışması, Garibname'de geçen eğitici unsurlara odaklanarak, bireysel ve toplumsal eğitim üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik önemli bir kaynak sunmuştur. Bu kapsamda Rûhu'l-Beyân tefsirindeki eğitici unsurların incelenmesinin de literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

67 ana veri tabanına sahip Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi(<https://mk.gov.tr/>) üzerinde akademik dergi, inceleme/tez, konferans materyali ve haber başlıklarında “İsmâil Hakkı Bursevî” anahtar kelimesiyle 435 sonuç, “Rûhu'l-Beyân” anahtar kelimesiyle 10 sonuç, “insan eğitimi” anahtar kelimesiyle 40 sonuca ulaşılmıştır. Çeşitli veri tabanlarında (akademik dizin, dergipark, Google scholar...) yapılan araştırmalar neticesinde de araştırma, inceleme, karşılaştırma, tahkik etme gibi türlerde Rûhu'l-Beyân tefsiri ve müellifi İsmâil Hakkı Bursevî üzerine birçok çalışmaya rastlanılmaktadır. Örneğin Google Scholar akademik veri tabanında “İsmâil Hakkı Bursevî” anahtar kelimesi 5.160 sonuç vermiştir.

⁷M. Bülbül (2004). *Âşık Paşa'nın Garib-nâme'sinde insan eğitimi ile ilgili unsurların incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.

2. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hayatı

2.1.1. Doğumu ve Aile Çevresi

Türk-İslam dünyasının önde gelen şair, âlim ve mutasavvıflarından İsmâil Hakkı Bursevî, Eylül 1653'te, günümüzde Bulgaristan sınırlarında yer alan Aydos kasabasında doğmuştur. Aslen İstanbullu olan ailesi, babası Mustafa Efendi'nin Aksaray'daki evlerinin bir yangında tamamen zarar görmesi üzerine, İsmâil Hakkı'nın doğumundan bir yıl önce Aydos'a yerleşmiştir. Babasının teşvikiyle Aydos'ta Celveti tarikatı şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin meclislerine iştirak etmesi, İsmâil Hakkı Bursevî'nin hayat çizgisinin şekillenmesinde mühim bir rol oynamıştır.⁸

İsmâil Hakkı uzunca bir süre Bursa'da yaşamını devam ettirdiği için Bursevî mahlasıyla anılmış, bir dönem Üsküdar'da yaşadığı için Üsküdârî, Celvetiyye tarikatına bağlılığından dolayı Celvetî isnatlarını kullanmış, ancak en çok Bursevî nisbesiyle bilinir olmuştur. Başta *Tamâmü'l-feyz* ve *Silsilenâme-i Celvetî* olmak üzere bazı eserlerinde kendi hayatına dair bilgiler veren İsmâil Hakkı hakkındaki çalışmalar büyük ölçüde bu bilgilere dayanmaktadır.⁹ İsmâil Hakkı Bursevî'nin baba tarafından dedesi Bayram Çavuş, anne tarafından dedesi ise Kadı Ahmet Efendi'dir. Bu durum, Bursevî'nin hem tasavvuf hem de ilim geleneğiyle yoğrulmuş bir aile kökenine sahip olduğunu göstermektedir.¹⁰ Zira baba soyu mutasavvıf bir aileye dayanırken, anne soyu Osmanlı Devleti'nde din, hukuk ve eğitim alanlarında önemli görevler üstlenen ilmiye sınıfına mensuptur. Annesi Kerime Hanım, Bursevî henüz yedi yaşındayken vefat etmiştir. Babasının ölüm tarihi ise kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Bursevî'nin 1675 yılında Üsküp'e gitmeden önce Aydos'ta babasını ziyaret ettiği bilgisi, babasının bu tarihten sonraki yıllarda vefat etmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

⁸H. Yersiz (2017) *İsmâil Hakkı Bursevî'nin "Şerhu Tefsiri'l-cüz'i'l-Ahîr Mine'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tahkîki*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

⁹A. Namlı, "*İsmâil Hakkı Bursevî*," [Erişim: 21.01.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/İsmâil-hakki-Bursevî#1>]

¹⁰R. Muslu (1994) *İsmâil Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-Feyz Adlı Eseri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 9.

Kabrinin ise Aydos'ta olduğu rivâyet edilmektedir. Farklı kültürel mirasların etkisi altında bulunması, Bursevî'nin düşünce dünyasının üzerinde etkiler bıraktığı izlenimi vermektedir.

2.1.2. Eğitim Hayatı

İsmâil Hakkı Bursevî'nin eğitim hayatı, Osman Fazlı Efendi'nin halifesi Ahmed Efendi'den Arapça dersleri alarak başlamıştır. Osman Fazlı Efendi'nin Aydos'u ziyareti sırasında, Edirne halifesi Seyyid Abdülbâki Efendi ile tanışması, Bursevî'nin eğitim yolculuğunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Abdülbâki Efendi ile birlikte Edirne'ye giden Bursevî, burada dinî ilimler tahsil etmenin yanı sıra hüsn-i hat sanatıyla da meşgul olmuştur. Osman Fazlı Efendi'nin bir başka halifesinden fıkıh ve kelâm gibi temel İslami ilimlere dair eserler okumuştur. Eğitimini tamamlamasının ardından Abdülbâki Efendi, onu İstanbul'da bulunan Osman Fazlı Efendi'nin yanına göndermiştir. 1672 yılının Temmuz ayında (Hicri 1083 Rebülevvel) şeyhi Osman Fazlı Efendi'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir. Şeyhinden kelâm ve ferâiz ilimlerinin yanı sıra, belâgat ilminin önemli eserlerinden *el-Muṭavvel*'in hâşiyesini hazırlarken aynı eseri ve fıkıh usulüne dair *Tenķīhu'l-uşûl* adlı eseri de okumuştur. Bu dönemde Mehmed Efendi'den tecvid dersleri almış ve farklı hocalardan da Farsça öğrenmiştir. Meşhur Fars şairlerinin divanlarını ve diğer bazı önemli eserleri inceleyerek Farsça edebiyatına da vakıf olmuştur. Bu yoğun ve çeşitli eğitim süreci, İsmâil Hakkı Bursevî'nin hem zahiri hem de batını ilimlerde derinleşmesine ve çok yönlü bir âlim olarak yetişmesine zemin hazırlar ve hocası Abdülbaki Efendi'den icazet alır.¹¹ İsmâil Hakkı Bursevî, Şeyh Osman Fazlı Efendi'nin irşat halkasına dâhil olmak ve ilim tahsilini tamamlamak üzere Edirne'den İstanbul'a gelir. Burada, Şeyh Osman Fazlı Efendi'nin rehberliğinde son eğitimlerini tamamlayarak hem zahirî hem de bätini ilimlerde olgunluk seviyesine erişir.¹² 23 yaşına geldiğinde tahsil hayatını tamamlamış olur.¹³

¹¹S. Yıldız (1975) "Türk Müfessiri İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin Hayatı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1.

¹²agm, s. 102.

¹³R. Muslu (1994). *İsmâil Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-Feyz Adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

2.1.3. Meslekî Hayatı

İsmâil Hakkı Bursevî 1675 yılında Üsküp'te halife olarak görev yapmaya başlar.¹⁴ Şeyh Mustafa Uşşâkî'nin kızı Ayşe Hanım ile bir yıl sonra evlenir.¹⁵ Üsküp'te altı yıl ilmî faaliyetlerde bulunan Bursevî, Üsküp'te kitap ve sünnete karşı görüşler ileri süren ilim adamları ile mücadele eder. Bu konuda Üsküp müftüsünü bile bu konuda karşısına alır. Osman Fazlı Efendi ise kendisini daha yumuşak olması hususunda uyarır.¹⁶ Osman Fazlî Efendi'nin nasihati ile problem çözülmüş olsa da Üsküp'te ortaya çıkan bazı olaylar üzerine Köprülü'ye görevlendirilir¹⁷. Ustorumca halkının talebi ve Şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin onayı üzerine Köprülü'den sonra bu şehre tayin edilen Bursevî, burada yaklaşık üç yıl görev yapar ve mürşidi Osman Fazlî Efendi tarafından Edirne'de bulunan IV. Mehmed'e nasihatlerde bulunmak üzere saraya davet edilir. Bursevî, sarayda geçirdiği üç ay süresince Şeyhi Osman Fazlî Efendi ile birlikte bazı önemli eserleri mütalaa eder.¹⁸ Bursa halifesi Sun'ullâh Efendi'nin vefatı üzerine, Şeyhi Osman Fazlı Efendi, İsmâil Hakkı'yı 1685 yılında (Hicri 1096) Bursa'ya halife olarak görevlendirir. Bu tayinle birlikte Bursevî, şeyhinin yönlendirmesiyle Bursa'daki Ulucami başta olmak üzere çeşitli camilerde vaazlar vermeye başlar.¹⁹ Özellikle Ulucami'deki etkili ve aydınlatıcı vaazlarıyla tanınan Bursevî, 1685 yılının Şaban ayından itibaren tam yirmi üç yıl boyunca sürdüreceği önemli bir çalışmaya imza atar. Bu uzun soluklu faaliyetinde, Kur'ân-ı Kerîm'i kendine özgü tasavvufî bir bakış açısıyla yorumlayarak vaazlarında tefsir eder ve bu tefsirlerini desteklemek amacıyla Farsça şiirler de okuyarak yazıya geçirir. İşte bu birikim, Rûhu'l-Beyân tefsirinin temelini oluşturur. Bursa'ya halife olarak atanmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra, İsmâil Hakkı birkaç kez İstanbul'u ziyaret eder. Ancak, şeyhi Osman Fazlı Efendi'yi son olarak 1690-91 yıllarında (Hicri 1102) sürgünde bulunduğu Kıbrıs'ta ziyaret etme fırsatı bulur. Bu ziyarette Şeyhi Osman Fazlî Efendi, Bursevî'yi yerine tayin eder. Osman Fazlî Efendi 17 Zilhicce 1102/1690-91 senesinde vefât eder.²⁰

¹⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Temâmü'l-Feyz, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, vr. 223, nr. 244.

¹⁵age, vr. 224/a. ¹⁶age, vr. 224/b. ¹⁷age, vr. 228/a. ¹⁸age, vr. 231/a.

¹⁹Ramazan Muslu, agt, s. 12-13.

²⁰agt, s. 4.

İsmâil Hakkı Bursevî 1700 yılında hacca gider ve yedi ay kadar Mekke ve Medine’de kalır. Dönüş yolculuğuna başlayan İsmâil Hakkı Bursevî, Medine ile Tebük arasındaki Ulâ mevkiî yakınlarında eşkıya saldırısına maruz kalır. Bu tehlikeli olayda canını zor kurtaran Bursevî’nin, hac ibadetiyle ilgili önemli bir eseri olan *Esrârü’l-hac* da bu sırada kaybolur. Muharrem 1122’de (Mart 1710) ikinci defa hac niyetiyle yola çıkar, bir ay kadar İstanbul’da kaldıktan sonra deniz yoluyla İskenderiye’ye, oradan da Kahire’ye varır. İki aydan fazla kaldığı Mısır’da ulemâ, tasavvuf erbabı ve halkla iletişim kurarak aralarında Ezher müderrislerinin de bulunduğu bazı kişilere icazetname verir. Hac dönüşü yaklaşık iki buçuk ay İstanbul’da ikamet ederek ardından Bursa’ya döner. 1714 yılının Haziran ayında (Hicri 1126 Cemâziyelâhir) Tekirdağ’a geçen Bursevî, irşat faaliyetlerine burada devam eder.²¹ Tekirdağ’da üç yıl kadar kaldıktan sonra, 1717 yılında (Hicri 1129) tekrar Bursa’ya dönen Bursevî, Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî’ye duyduğu derin muhabbet ve bağlılıktan ötürü, onun Şam’daki kabrini ziyaret etmek amacıyla bu şehre doğru yola çıkar. Şam ziyaretinin ardından Bursa’ya dönmek üzere yola çıkan İsmâil Hakkı Bursevî, gönlünde büyük bir sevgi beslediği Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin manevi atmosferinden etkilenerek Üsküdar’da konaklar ve burada kalmaya karar verir.²² İrşat vazifesine burada devam eder ve birçok eser kaleme alır. Bursevî, hayatının son yıllarını geçirmek üzere Bursa’ya dönmeye karar verir. 1723 yılında, yetmiş üç yaşındayken Bursa’ya yerleşen Bursevî, sahip olduğu tüm kitaplarını vakfeder ve kendi tekkesinin bulunduğu alanı genişleterek buraya bir de cami inşa ettirir.²³

2.1.4. Vefatı

20 Temmuz 1725 tarihinde (Hicri 9 Zilkade 1137) vefat eden Bursevî, Bursa’da Tuzpazarı’nda kendi inşa ettirdiği caminin kible tarafına defnedilir. Ölümünden yaklaşık üç yıl önce kaleme aldığı *Kitâbü Nakdi’l-hâl* adlı eserinde yer alan bir manzumenin son beytindeki "Hakkıyâ envâr-ı Hak’la pür oldu merkadi" (Hakkı, kabri Hakk’ın nurlarıyla doldu) mısrası, onun vefatını önceden hissettiği veya bir şekilde işaret ettiği şeklinde yorumlanmaktadır.²⁴

²¹A. Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*. [Erişim: 19.06.2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/İsmâil-hakki-Bursevî#1>]

²²Ayrıntılı bilgi için bk. Bursevî, *Mecmua-i Hakkı*, İnebey Ktp., Genel, nr. 41, vr. 49/b.

²³Sakıp Yıldız, *agm*, s. 124.

²⁴A. Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*. [Erişim: 23.06.2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/İsmâil-hakki-Bursevî#1>]

2.2. İsmâil Hakkı Bursevî Hazretlerinin Hayatının Kronolojisi

1063/1653 Aydos'ta doğdu.

1074/1664 On bir yaşında Abdülbâkî Efendi ile birlikte Edirne'ye gitti.

1083/1672 İstanbul'a Osman Fazlî Efendi'nin Fâtih Atpazarı'ndaki tekkesine geldi.

1086/1675 Halife olarak Üsküp'e gönderildi.

1087/1676 Üsküp'te Şeyh Mustafa el-Uşşâkî'nin kızı ile evlendi.

1092/1681 Halife olarak Köprülü'ye gönderildi. 1093/1682 Halife olarak Usturumca'ya gönderildi. 1096/1685 Üç ay kadar Edirne'de kaldı.

1096/1685 Halife olarak Bursa'ya gönderildi.

1096/1685 Kur'ân-ı Kerîm'i başından başlayarak vaazlarında tefsîr etmeye başladı.

1097/1686 Bursa halîfesi olduktan sonra şeyhini İstanbul'da ilk ziyâreti.

1098/1687 İkinci ziyâreti. 1099/1688 Üçüncü ziyâreti. 1100/1689 Dördüncü ziyâreti. 1101/1690 Beşinci ziyâreti.

1102/1690 Kıbrıs'ta şeyhini ziyâret etti. 1102/1691 Şeyhinin vefâtıyla müstakil şeyh oldu. 1107/1695 I. Avusturya seferine iştirâk etti.

1108/1696 II. Avusturya seferine iştirâk etti.

1111/1700 İlk defa hacca gitti.

1112/1700 Medîne ile Tebük arasında bir yer olan Ulâ yakınlarında hacılarla birlikte eşkıyânın saldırısına uğradı.

1114/1703 Ulucami'de Kadir gecesi medrese talebelerinin dervişlerden birisini öldürmesinden sonra bir müddet vaazlarına (Rûhu'l-Beyân) ara verdi.

1117/1705 Rûhu'l-Beyân'ı tamamladı.

1122/1710 İkinci defa hacca gitti, İki aydan fazla Kâhire'de kaldı. 1123/1711 İstanbul'da iki buçuk ay kaldıktan sonra Bursa'ya döndü. 1126/1714 Tekirdağ'a gitti.

1126/1714 Âiŝe Hanım ile evlendi. 1129/1717 Tekirdağ'dan Bursa'ya döndü.

1129/1717 Bursa'dan Şam'a gitti.

1132/1720 Şam'dan Üsküdar'a gitti.

1135/1723 Üsküdar'dan Bursa'ya döndü.

1135/1723 Bursa'da Câmi-i Muhammedî'yi inŝâ ettirdi.

1137/1725 Vefât etti.²⁵

2.2.1. Eserleri

İsmâil Hakkı Bursevî, Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği seçkin âlim ve ŝeyhlerden biridir. Eserlerinin sayısı farklı kaynaklarda değişiklik gösterse de, yüzün üzerinde kitap ve risale kaleme aldığı bilinmektedir. Bazı eserlerin ismine kaynaklarda rastladığımız halde günümüze ulaşamamıŝlardır. İsmâil Hakkı Bursevî'nin külliyatını incelemek isteyen araştırmacılar için Sakıp Yıldız'ın "Büyük Türk Müfessiri İsmâil Hakkı Bursevî" başlıklı doktora tezi önemli bir başvuru kaynağıdır. Bu tezde yapılan detaylı tasnif çalışması, Bursevî'ye ait olduğu düşünölen yaklaşık 120 eseri kapsamaktadır. Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân isimli eseri Bursevî'nin yıllarını verdiği en önemli eserlerindedir. Bursevî'nin eserleri genel olarak tefsir, tasavvuf, hadis, akaid, fıkıh, dil ve edebiyat gibi alanlarda yoğunlaŝmaktadır. Bu bağlamda eserlerinin tasnifi aŝađıda şekilde verilebilmektedir.

2.2.1.1. Tefsir Alanına Ait Eserleri

1. Rûhu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân (1096/1117–1685/1706)
2. Ta'lîka 'alâ evâili Tefsîri'l-Beyzâvî (1127/1715)
3. Şerhu 'alâ Tefsîri cüz'i'l-ahîr li'l-Kâdî Beyzâvî (1137/1725)
4. Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha (1126-27/1714-15)
5. Tefsîru Âmene'r-rasûlü, (1125/1713)

²⁵İ. H. Bursevî (2010). *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 1. Cilt. Erkam Yayınları, s. 20

6. Tefsîru Sûreti'l-'Asr (1122/1710)
7. Tefsîru Sûreti'z-Zilzâl (1122/1710)
8. Levâ'ih ve tete'allak bi ba'zi'l-âyât ve'l-ehâdîs (1098/1687)
9. Kitâbü'l-mir'ât li hakâiki ba'zi'l-ehâdîs ve'l-âyât (1130/1718) ²⁶

2.2.1.2. Tasavvuf Alanına Ait Eserleri

1. Rûhu'l-Mesnevî (1116/1704)
2. Şerhu'l-Muhammediyye (1108/1697)
3. Temâmü'l-Feyz fi bâbi'r-ricâl (1103/1692)
4. Silsilenâme-i Celvetiyye (1137/1724)
5. Kitâbü'l-Hitâb (1130/1718)
6. Kitâbü'n-Necât (1131/1719)
7. Şerhu Usûli'l-'Aşere (1137/1724)
8. Tuhfe-i Recebiyye (1131/1719)
9. Risâle-i Şerh-i Esmâ-i Seb'a (1134/1722)
10. Risâletü'l-hazerât
11. Kenz-i Mahfî (1134/1722)
12. Kitâbü Hucceti'l-Bâliğa (1133/1721)
13. Tuhfe-i İsmâiliyye (1132-1720)
14. Tuhfe-i Halîliyye (1133/1720)
15. Tuhfe-i Bahriyye (1133/1722)
16. Risâle-i Hüseyniyye (1133/1722)
17. Sülûku'l-Mülûk (Tuhfe-i Âliyye)
18. Tuhfe-i Hasekiyye (1133/1721)
19. Kitâbü's-Sülûk (Tuhfe-i Vesîmiyye) (1133/1721)
20. Şerhu Ebyât-ı Füsûs
21. Tuhfe-i Atâiyye (1134/1722)
22. Tuhfe-i Ömeriyye (1134/1723)
23. Risâle-i Bahâiyye
24. Kitâbü'ş-Şecv
25. Mecî'ü'l-beşîr li ecli't-tebşîr

²⁶Yersiz, **agt**, s. 13.

26. Vesîletü'l-merâm (1134/1722)
27. Risâle-i Nefesü'r-Rahmân (1137/1725)
28. Şerhu Salavât-ı İbn Meşîş (1113/1701)
29. Nuhbetü'l-letâ'if (1085/1674)
30. Mecmû'atü'l-esrâr (1102-1690)
31. Risâle-i Sem'iyye (1124/1712)
32. Es'iletü's-sahafiyye ve ecvibetü'l-Hakkiyye (1114/1702)
33. Es'iletü Şeyh Mısriyye ecvibe-i İsmâil Hakkı
34. Kitâbü'l-fasl fi'l-esrâr (1118/1706)
35. Makâlât-ı İsmâil Hakkı
36. Mecmû'a-i Hakkı (1122/1710)
37. Kitâbü'n-Netîce (1136/1724)
38. Esrârü'l-Hurûf (1135/1723)
39. Risâle et-Tahaccî fi hurûfi't-teheccî (1100/1698)
40. Hakâiku'l-hurûf (1131/1719)
41. Kitâbü Zübdeti'l-makâl (1134/1722)²⁷

İsmâil Hakkı Bursevî'nin bu eserlerinin yanında çok sayıda vâridât türünden risaleleri de bulunmaktadır. Bursevî'nin varidat türü eserlerinden belirlenilebilenleri şunlardır:

- Vâridât-ı Hakkiyye: Zülka'de 1114 ve Safer 1115 arasında yazılmış vâridât türü bir eserdir. (Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp. (BEEEK), Genel, nr.86, vr. 111b- 264a, müellif hattıyla).
- Risâletü "Eyyühe'l-Bülbül": Rebîu'l-evvel 1115'te tamamlanmış vâridât türü bir eserdir. Bülbül ile gönül kastedilmiştir.(BEEEK, Genel, nr. 86, vr. 84-110, müellif hattıyla).
- Mecmûa: 1115 ve 1116 yıllarına ait vâridâtı ve şerhlerine dairdir. Mecmûanın baş ve son tarafında 1114-1118 yılları arasında değişik kimseler için yazılan mektup ve şiirler yer almaktadır. (Süleymaniye Ktp. , Petrev Paşa, nr. 645, müellif hattıyla).

²⁷Yersiz, **agt**, s. 13-16.

- Mecmûatu'l- hutab ve'l-vâridât: 1118-1125 yılları arasındaki vâridâtını ihtiva eder. Şiirleri, düşünceleri, bazı âyet ve hadislerin açıklamaları, hayatı ile ilgili bazı bilgiler ve mektuplaşmaları da yer alır (BEEK, Genel, nr. 85).
- Mecmûa: 1122 yılındaki hac yolculuğu, Mısır ve Hicaz'da bulunduğu sıradaki bulunduğu sıradaki vâridatı ve şerhleridir. Bu mecmuada Mısır ulemâ ve meşâyihinden bir kısmına hediye ettiği risâleler de yer alır. (Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, müellif hattıyla).
- el-Vâridât: Eserin sonunda 1130 tarihi kaydedilmiştir. (BEEK, Genel, nr. 66, vr.,70 138 ve Genel, nr. 67, 150. Vr., müellif hattıyla).
- Mecmûa: Şam'daki (Şevvâl 1130- Zülhicce 1130) bazı vâridâtıdır (İÜ Ktp., TY, nr. 9793, 42. Vr., müellif hattıyla).
- Kitâbü'd- Düreri'l- İrfâniye: Şam'daki 1130 sonu, 1131 başı bazı vâridâtı kısa şerhlerine dairdir (İÜ Ktp., TY, nr. 4019, 63. vr.).
- Mecmûatü'l-fevaid ve'l-vâridât: 1130 yılı sonları ile 1131 yılı başları arasındaki bazı vâridâtı ve genellikle Türkçe yapılan şerhleri içerir (BEEK, Genel, nr. 87, 184.vr.).
- Vâridât: İsmâil Hakkı'nın 1131 yılı Zülka'de ayına ait vâridâtı ve şerhlerine dair bir risaledir. (Süleymaniye Ktp., Aşir Ef., nr. 165, vr. 1-79a).
- Mecmûa-i Hakkî: 1132 yılındaki bazı vâridâtlarını içerir (BEEK, Genel, nr.41,73. Vr.).
- Kitâb-ı Kebîr: 14 Zülhicce 1132 ve 4 Rebîu'l- ahir 1133 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleridir (BEEK, Genel, nr. 71).
- Kitâbü'z-Zikr ve'ş-Şeref : 19 Rebî'l-ahir 1133 ve 7 Cemâziyelûâ 1133 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleridir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2752, 63.vr.).
- Kitâb el Hakku's- Sarîh ve'l Keşfü's- Sahîh : 1133 yılına ait vâridâtı ve şerhlerine dair hacimli bir eserdir (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayi, nr. 468,

müellif hattıyla).

- o Kitâbü Nakdi'l- Hâl: (Şeceratü'l yakîn ve't-tevhîd) Zülka'de 1133 ve Rebû'l âhir 1134 tarihleri arasındaki vâridâatı ve şerhleridir (İÜ Ktp., TY, nr. 2153, 296. vr.)
- o Min Vâridâti'l-Fakîr İsmâîlHakkî min Evâhiri Zilhicce: 1116 ve 1117 yıllarındaki vâridâti ve şerhlerine dairdir.(Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, müellif hattıyla).
- o Kenz:i Mahfî: 24 Rebû'l- âhir 1134'te tamamlanmıştır. (BEEK, Genel, nr. 75,88. Vr., müellif hattıyla).
- o Müteferrikât-ı Hakkî: Cemâziyelûlâ 1134- Receb 1134 tarihleri arasındaki vâridâti ve şerhleridir. (Süleymaniye Ktp., EsadEfendi, nr. 1167, 289. vr., müellif hattıyla).
- o Müzîlü'l- Ahzân : Receb 1134'ten itibaren 1134 yılındaki vâridâti ve şerhleridir. Vâridâttan başka birçok tasavvufî konulara ve terimlere temas edilmektedir. (BEEK, Genel, nr. 79, 263. vr., müellif hattıyla).
- o Kitâb-ı Hayâtü'l-Bâl : 1135 yılındaki çoğunlukla Şaban ve Ramazan aylarındaki vâridâti ve şerhleridir (BEEK, Genel, nr. 84, 177. vr., müellif hattıyla).
- o Kitâbü'l- İzzi'l – Ademî : Züka'de 1135- Safer 1136 tarifleri arasındaki vâridâti ve şerhleridir (Atıf Efendi Ktp., nr. 1420).
- o Kitâbü'n- Netice : Safer 1136- Şevvâl 1136 tarihleri arasındaki vâridâti ve şerhleridir (BEEK, Genel, nr. 64, müellif hattıyla). Eksik bir nüshası (Millet Ktp., Şer'iyeye, nr. 973), başında müstensih tarafından yazıldığı anlaşılan

“Netâicü’l- usûl” ibaresi bulunduğundan bazı araştırmacılar tarafından yanlışlıkla başka bir eser olarak gösterilmiştir.²⁸

2.2.1.3. Hadis, Fıkıh ve Kelam Alanına Ait Eserleri

1. Şerhu’l-erbaîne Hâdîsen li’l İmâm Nevevî (1137/1724)
2. Şerhu nuhbeti’l-fiker (1129/1717)
3. Şerhu’l-hadîsi’l-erbaîn (1098/1688)
4. Risâle fi istilâhi Ehli’l-hadîs li İbn Hacer (1083/1677)
5. Şerhu’l-fikhi’l-Keydânî (1088/1677)
6. Risâle-i mesâili’l-fikhiyye (1119/1610)
7. Risâletü’l-câmi’a li mesâili’n-nâfi’a (1118/1706)
8. Kitâbü’l-fazl ve’n-nevâl (1137/1724)
9. İhtiyârât (1125/1712)
10. Şerhu şu’âbi’l-îmân (1133/1721)
11. Ecvibetü’l-hakkıyye ‘an es’iletü’ş-Şeyh Abdurrahman (1124/1712)
12. Şerhu’l-kebâir (el-Müsemmâ bi rumûzi’l-künûz) (1116/1704)

2.2.1.4. Diğer Alanlara Ait Eserleri

1. Risâletü’l-mi’râciyye (1121/1709)
2. Şerhu risâle fi’l-Âdâbi’l-Münâza’a li Taşköprüzâde (1092/1681)
3. Dîvân-ı İsmâil Hakkı (1122/1711)
4. Mecmû’a-i Âsâr (1126/1714)
5. Mecâlisü’l-vâ’z ve’t-tezkîr (1086/1675)
6. Kitâbü’l-hutabâ (1118/1706)²⁹

²⁸Bursevî(k.s.)’nin vâridât türündeki eserleri ile ilgili yukarıda verilen bilgiler için bkz. Namı, Ali, *İsmail Hakkı Bursevî(k.s.)*, İnsan Yay., İstanbul, 2001, ss. 217-218.

²⁹Yersiz, **agt.** s.17

3. EĞİTİM, DİN EĞİTİMİ VE TASAVVUFİ EĞİTİM

3.1. Eğitim

Eğitim, bireyin doğumundan ölümüne kadar süren; bilgi, beceri, değerler ve tutumların kazanılması ve geliştirilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreçte birey, sosyal çevresiyle etkileşim halinde, deneyimleyerek, gözlemleyerek ve öğrenerek kendini geliştirir. Eğitim, sadece okul duvarları içinde gerçekleşen bir süreç olmakla kalmayıp, ailenin, toplumun ve medyanın da etkisiyle hayatın her alanında devam eder. Eğitim, bireyin potansiyelini ortaya çıkarmasına, kendine güven duymasına ve topluma faydalı bir birey olmasına katkı sağlar. Bu süreçte birey; eleştirel düşünme, problem çözme, iletişim ve yaratıcılık gibi önemli becerileri kazanır. Eğitimin amacı, bireyleri bilgiye ulaşabilen, değerlendirebilen ve üretebilen, aynı zamanda topluma duyarlı ve sorumlu vatandaşlar haline getirmektir. Eğitim, genel anlamda, bireyin kendi deneyimleri aracılığıyla ve bilinçli bir şekilde istenen değişimlerin oluşturulmasını amaçlayan bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda bazı düşünürlerin eğitim ile ilgili görüşleri incelenebilir.

Örneğin; E. From'a göre eğitim, bireyi yönlendirmek veya ona bilgi yüklemekten ibaret değildir. Aksine, eğitim, bireyin yeteneklerini, olanaklarını ve potansiyelini zaman ve koşullara uygun şekilde yönlendirmesine; kendini tanımasına ve yeteneklerini keşfetmesine yardımcı olmayı hedefler.³⁰ Platon'a göre, insan ve toplum, iyi bir eğitimle istenilen şekilde şekillendirilebilir. Ancak bu, insan doğasında var olanı keşfetmekle mümkün olur. Platon, bir yandan insanın tüm özelliklerini doğuştan getirdiğini ifade ederken, diğer yandan eğitimle değişim gösterebileceğine dikkat çeker.³¹ Eğitimin toplumsal yönünden ziyade pedagojik yönüyle ilgilenen Augustine'e göre eğitimin amacı beden ve kalbin Tanrı'ya ulaşmasıdır.³² Kant'a göre, insan dünyaya ilkel ve vahşi bir şekilde geldiği için eğitilmesi gereken tek varlıktır. Kant, insanın doğuştan iyiliğe yönelme eğilimini kaynak olarak keyfi özgürlük arzusu nedeniyle kötü alışkanlıklar edinmeden disipline edilmesi gerektiğini savunur.³³

³⁰A. Çınar (2022). *Eğitim Felsefesine Giriş*. Paradigma Akademi.

³¹age, s. 7.

³²age, s. 9.

³³age, s. 14.

20. Yüzyılın en tanınan Amerikan eğitimcisi olarak nitelendirilen John Dewey ise öğrencilerin eğitimini; toplumun ve kamunun demokratik bir şekilde inşa edilmesidir, şeklinde açıklar. Dewey'e göre, bilimsel sorgulama yöntemlerini etkin bir şekilde kullanabilen ve kendini ifade edebilen bireylerden oluşan bir toplum, demokrasinin temelini oluşturur.³⁴ Verilen tanımlardan hareketle görülmektedir ki, insan, dünyaya işlenmemiş ham yeteneklerle geldiği için yaşamı boyunca bir öğrenci ve bir çırak olarak kalır. Bu nedenle, insanın eğitime ve eğitime ihtiyacı duyduğu açıktır.³⁵

3.1.1. Eğitimin Amaçları

Eğitimin en temel unsurlarından biri de amaçlarıdır.³⁶ Amaç sözlükte; ulaşılmak istenen sonuç, hedef, bir kişi veya kuruma verilen özel bir görev ya da bir hareketin varmak istediği son nokta olarak tanımlanır.³⁷ Terim olarak ise amaç; eğitimle ilgili bir etkinlik, eylem ya da işe başlarken varılması hedeflenen ve öğretim sürecine uyum ile anlam katan sonuç olarak tanımlanmıştır.³⁸ Eğitimin amaçları belirlenirken, toplumun ve bireylerin ihtiyaçları dikkate alınmalı ve amaçlar, bireysel ile toplumsal beklentileri karşılayacak şekilde oluşturulmalıdır.³⁹

Eğitimin hedefleri en genel ifadeyle; bireyin kendisini tanımasını sağlamak,⁴⁰ içinde yaşadığı topluma uyum sağlamasına yardımcı olmak,⁴¹ kişinin ait olduğu kültürü benimseyip kültürlenmesine vesile olmak, kendisine ve etrafına yararlı bir birey olarak yetiştirmek şeklinde özetlenebilir.⁴²

³⁴age, s. 18.

³⁵T. Mengüşoğlu (1971). *Felsefi Antropoloji*. İstanbul.

³⁶Ş. Keyifli (2013). Eğitim ve din eğitimi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 103-126.

³⁷Türk Dil Kurumu. (2024). *Eğitim*. [Erişim: 20.11.2024, <https://sozluk.gov.tr/>]

³⁸A. F. Oğuzkan (1981). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.19.

³⁹N. Fidan - M. Erden. *Eğitime Giriş*, Alkım Yayınları, Ankara, s. 19.

⁴⁰M. Tezcan (1997). *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, s. 10.

⁴¹M. Tezcan (1997). *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara.

⁴²Şükrü Keyifli, *agm*, 13(2), 103-126.

İnsan, ancak eğitimle gerçek anlamda insan olabilir; çünkü insan, eğitimle şekillenen bir varlıktır.⁴³ İnsanın yetenek ve potansiyelinin uyum içinde gelişebilmesi için eğitim gereklidir.⁴⁴ Eğitimin temel amacı bireyin yanlış davranışlarını düzeltmek, doğru davranışlar kazandırmak ve iyi bir insan yetiştirmektir.⁴⁵

3.2. Dinî (İslâmi) Eğitim

Din, eğitim gibi birden fazla tanımı olan bir kavramdır ve bu nedenle en zor tanımlanan kavramlardan birisi olarak görülmektedir.⁴⁶ Konumuz gereği İslam bilginlerinin din tanımı incelendiğinde; İslam âlimlerinin din tanımını Kur'ân-ı Kerîm'deki açıklamalar ve İslam inançlarını dikkate alarak oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bu çerçevede dinin tanımı şu şekildedir:

Din, akıl sahiplerini kendi tercihleriyle doğrudan hayırlı olan şeylere yönlendiren ilahi bir kanundur.⁴⁷ Din insanın, doğumundan itibaren yaşamı boyunca ait olduğu dini kültüre göre şekil almasını amaçlar. Bu sebeple din tanımlarının genelinde din ile insan ilişkisi anlatılır. Buradan hareketle dini en geniş bir biçimde yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişki olarak tanımlanabilir.⁴⁸

Din eğitimi kavramı, içerisinde din ve eğitim kavramlarını ayrı ayrı barındıran, iki kavramla da koordinasyon halinde olan ama aynı zamanda iki kavramdan da bağlantısız bir disiplindir.⁴⁹ Din eğitimi, bireyin dinî davranışlarını kendi yaşantıları ve bilinçli çabalarıyla belirlenen doğrultuda şekillendirme süreci olarak da tanımlanabilir.⁵⁰ Yani insanın yaratılışında var olan inanma duygusunu, kendisine hatırlatarak yaşamına fayda sağlayacak davranışları düzenli bir şekilde geliştirme süreci olarak ifade edilebilir.⁵¹ İnsan, beş duyuya hapsolmuş bir varlık değildir.

⁴³Mengüşoğlu Takiyettin, **age**.

⁴⁴B. Bayraklı (2009). *İslam'da eğitim anlayışı*. Bayraklı Yayın Evi, s.18.

⁴⁵B. Bilgin – M. Selçuk, (1997) *Din Öğretimi*, Gün Yayıncılık.

⁴⁶**age**, s. 4.

⁴⁷Şükrü Keyifli, **agm**, 13(2), 103-126.

⁴⁸B. Bilgin (1992). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara, s. 4.

⁴⁹Şükrü Keyifli, **agm**, 13(2), 103-126.

⁵⁰C. Tosun (2001) *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Yayınları, Ankara, s. 25.

⁵¹Şükrü Keyifli, **agm**, 13(2), 103-126.

Fiziksel dünyanın sınırlarını aşan, soyut ve manevi ihtiyaçlara da sahiptir. Yeme, içme gibi temel ihtiyaçlar kadar, bir anlam arayışı, ait olma duygusu ve kutsala olan inanç da insanın ruhsal dengesi için vazgeçilmezdir. İnanç; sadece bir inanma duygusu değil, aynı zamanda insanı hayata bağlayan bir köprü, anlam veren bir çerçevedir. Bu köprünün yokluğu, bireyi varoluşsal bir boşluğa sürükleyebilir; korku ve çaresizlik duygularını tetikleyebilir. Dolayısıyla inanç ve maneviyat, insanın biyolojik, psikolojik ve sosyal varoluşunun ayrılmaz bir parçasıdır.⁵² Kur'ân-ı Kerîm, insanın yaratılış amacının Allah'ı tanımak ve O'na ibadet etmek olduğunu vurgular. Bu amaç doğrultusunda din eğitimi, müslümanın hayatının merkezinde yer alır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, birçok âyeti kerimede insanlara verilen akıl ve düşünme yeteneği ile âyetleri tefekkür etmelerini emreder.⁵³ Dolayısıyla her bir âyet derinlemesine incelendiğinde, evrenin yaratıcısı olan Allah'ın sonsuz kudret, hikmet ve rahmetinin daha iyi anlaşılmasına ve kişinin hem kendisini hem de Yaratıcıyı daha iyi tanımasına kapı aralar.⁵⁴

Bu çerçevede dinî eğitim, bireyin inançlarını anlamasına, manevi değerlerini geliştirmesine ahlaki bir yaşam sürdürmesine rehberlik eden önemli bir süreçtir. İnsan, sosyal öğrenme süreçleri aracılığıyla çevresindeki dünyayı ve kendisini tanımaya başlar; çevresinden edindiği bilgiler ve deneyimler doğrultusunda inanç sistemleri oluşturur. Bu inanç sistemlerinin özelleşmesi ve bireyin hayatının merkezine yerleşmesi ise din eğitimi sayesinde mümkün olur. Din eğitimi, bireye inançlarını anlamayı, yorumlamayı ve günlük yaşama yansıtmayı öğretirken, onun sosyal ve kültürel bir varlık olarak gelişimine katkı sağlar.⁵⁵ İnsan, din sayesinde hayatın anlamını keşfeder; iç huzuru bulur ve topluma faydalı bir birey olur.⁵⁶ İslam eğitimi, çoğu zaman terbiye kavramıyla ifade edilir. "Terbiye" kelimesi Arapça kökenli olup, "düzenleme, eğitime, yoluna koyma ve ıslah etme" anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁷

⁵²İ. Toruk (2024). *Ramazan ayının çocuğun dini eğitiminde bir imkan olarak değerlendirilmesi*. (yüksek lisans tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Bilecik.

⁵³*Kur'an-ı Kerim*. Kamer 54/49; Rahmân 55/29; Mülk 67/3; Bakara 2/247, 251; Maide 5/20; Tevbe 9/18; Yusuf 12/68; Enbiya 21/79-80; Nemi 27/15, 16, 33, 40; Kasas 28/78; Rum 30/7, 9; Mümin 40/83; Fussilet 41/15; Necm 53/30.

⁵⁴M. Bilgiz (2012). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1(3), 53-86.

⁵⁵K. Yavuz (1994). *Çocuk ve Din*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 260-261.

⁵⁶S. Cebeci (2005). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 129.

⁵⁷K. Oy (2011). *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Emri Bil Maruf ve Nehyi Anil Münker* (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Terbiye kavramı, ilk nazil olan Kur'ân âyetleriyle birlikte İslâmî eğitim ve öğretimde kullanılan temel kavramlardan biri haline gelmiştir.⁵⁸ İsfahani, terbiyeyi bir şeyi adım adım inşa ederek en mükemmel seviyesine ulaştırma süreci olarak tanımlar.⁵⁹ Kur'ân'da terbiye kelimesi “Rab” kavramıyla açıklanır. Çünkü asıl terbiye edici yalnızca en yüce olan Allah'tır.⁶⁰ Kur'ân'ın ilk nazil olan beş âyetinde, Yüce Allah'ın terbiye edici özelliğine dikkat çeken Rabb kavramı iki kez geçmektedir.⁶¹ Aynı şekilde, Kur'ân'ın ilk sûresi olan Fatiha sûresinde, besmeleden sonraki ilk âyette de âlemlerin terbiye edicisi anlamına gelen Rab kavramının geçtiğini görmekteyiz.⁶² Buradan hareketle Rab yaratıcının kullarını doğru yola iletmesidir şeklinde ifade edilebilir. Hz. Peygamber'in “*Beni Rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti*”⁶³ hadisi de buna örnektir. Terbiye insanlar için ele alındığında ise, Allah'ın vekili olarak insanın bu sorumluluğu üstlenmesi, yani bir insanın diğerini terbiye etmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunması anlamına gelir. Terbiye doğuştan, kendiliğinden sahip olunan bir özellik değil; yetiştirme ve eğitim süreci sonucunda kazanılan bir durumdur.⁶⁴

Eğitim, peygamberlerin görevleri bakımından incelendiğinde ise tebliğ etmek anlamını taşır. Bu bilgiler doğrultusunda İslam eğitimi; dinin kurallarına bağlı kalarak, insanı sapıklıktan hidâyete ve karanlıktan aydınlığa çıkarmak amacıyla hak dini her zaman ve her yerde tebliğ eden, bütün insanlığa hizmet edebilecek bir Müslüman şahsiyetin oluşmasını sağlayan sağlam bir temeldir.⁶⁵ İslami terbiye insanın dünya ve ahiret mutluluğunu hedefleyen temel unsurdur. Bu sebeple İslam eğitimi, İslam medeniyetinin şekillenmesinde ve sürdürülebilirliğinde vazgeçilmez bir öneme sahiptir.⁶⁶

⁵⁸ Kerim Yavuz, *age*, s. 5.

⁵⁹Z. Kazıcı, H. Ayhan. “*Ta'lim ve Terbiye*” D.İ.A., Ankara: T.D.V Yay., c.39, s. 515.

⁶⁰ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 105.

⁶¹*Kur'ân-ı Kerim*, Alâk 96/1-5.

⁶²*Kur'ân-ı Kerim*, Fâtiha 1/2.

⁶³Suyûtî, Calâl'üd-din Abdurrahman b. Ebî Bekir (1992). Süyûtî, el-Câmiu's-Sağır, Çağrı Yayınları, İstanbul, I, 12.

⁶⁴Beyza Bilgin, *age*, s. 18.

⁶⁵Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 105.

⁶⁶Mahmud Ali Abdulhalim, “et- Terbiyetu'l-İslamiyye” Addarraah mc, sayı 2, Mekke, 1977, s.136.

3.2.1. Din Eğitiminin Gayesi

Eğitimin genel amaç ve hedeflerine ek olarak, din eğitiminin de kendine özgü amaçları bulunmaktadır. İnsanlığın yaratıcısı ve tek terbiye edicisi olan Yüce Allah, eğitimin nihai hedefinin iyi bir insan yetiştirmek olduğunu, ilahi kitabında ve bizlere emrettiği ibadetlerde açıkça ifade etmektedir.⁶⁷

İslâmî din eğitimi, beşeri eğitimin aksine, hem dünya hayatına hem de ahiret hayatına yönelik çift yönlü hedefe sahiptir. Kısa vadede tevhid inancını tesis etme, insanın potansiyelini ortaya çıkarma, ahlaki değerleri yerleştirme ve toplumsal uyumu sağlama gibi hedefleri varken; uzun vade de, bireyi ahiret hayatına hazırlayarak ebedi mutluluğunu amaçlamaktadır. Nasıl bir ağacın kökü toprağa sağlamca tutunarak büyüyor ise insan da din eğitimi sayesinde değerlere sıkı sıkıya bağlı olur. Bu bağlamda din eğitimi, insanın hayat yolculuğunda karşılaştığı fırtınalarda sığınacağı liman, zorluklarla mücadele ederken güç alacağı bir kale, insanın hem dünya hem de ahiret hayatında mutlu olmasını sağlayacak olan anahtarıdır.⁶⁸ Yani İslami eğitimin amacı; insanın Allah'a yakışır bir kul olmak için çabalaması, dış etkenlerden etkilenmeden fitratını açığa çıkaracak doğrultuda yaşamını sürdürmesidir.⁶⁹ Çünkü İslâm dini insanın tertemiz yaratıldığını; potansiyelini kötüye kullanırsa, yaşantısıyla doğru yola gitmek yerine kötü hallere düşebileceğini belirtir.⁷⁰

Din eğitiminin amaçlarından biri de kişinin kendisini tanımasına yardımcı olmasıdır. Çünkü kendi varlığı ve fitratı hakkında bilgi sahibi olmayan bir kimsenin davranış değişikliğini arzulaması düşünülemez. Kişi ancak kendinin ve potansiyelinin farkına vardığında olumlu bir dönüşümden söz edilebilir.⁷¹

⁶⁷Akakuş, R. (2012). *Din eğitimi açısından Kehf Suresi* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı). İstanbul.

⁶⁸B. Bayraklı (1989). *İslamda Eğitim*, İfav, İstanbul 1989, s. 269-283.

⁶⁹Bayraktar Bayraklı. *İslam'da eğitim anlayışı*, s.106.

⁷⁰*Kur'an-ı Kerim*, Tin 95/4.

⁷¹C. Oruç (2008). Din Eğitimi'nin Hedefleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt. 13, sy. 1.

İslam, tüm yönleriyle uyumlu, kendi içindeki çelişkilerden uzak, hedefine ilahi rızayı koyan, kendisini tanıyan ve nefsinin değil kalbinin ve aklının sesini dinleyen, kişisel ve manevi ilişkilerini düzenleyerek iyi bir insan yetiştirmeyi amaçlar.⁷² Dolayısıyla din eğitimi, insanın basamak basamak ve yavaş yavaş kemale ulaşmasına vesile olur.⁷³ Doğru bir din eğitimi, iyilikleri, sosyal adalet ve dayanışmayı desteklediği gibi, toplumsal düzensizliklerin ve problemlerin de önüne geçer.⁷⁴ Din eğitimi, adeta bir karakter gelişimidir. Bu eğitimle, kişinin faydasına ve zararına olan durumlar net bir şekilde öğretilir ve yerleştirilir.⁷⁵ Çünkü insan, çevresindeki olumsuzluklara karşı ne kadar donanımlı olursa olsun, iç huzurunu sağlayabilmesi için kendisiyle barışık ve şahsiyet eğitimini almış olması gerekir.⁷⁶ İslam dini, yalnızca namaz kılmak ve dua etmekle sınırlı değildir. İslam, aynı zamanda insana çalışmayı da emreder. Yarın ölecekmiş gibi ibadet etmek ve hiç ölmeyecekmiş gibi çalışmak; bilimi sevmek ve ilmi, nerede olursa olsun arayıp bulmak İslam dininin temel isteklerindedir.⁷⁷

3.2.2. Din Eğitiminde Yöntemler

Yöntem, eğitim sürecinde izlenen genel yaklaşım ve uygulama kuralları olarak tanımlanır.⁷⁸ İslami eğitim söz konusu olduğunda tabiki de ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm dikkate alınmalıdır. Kur'ân'ın eğitim yöntemleri genel olarak incelendiğinde ise insanın eğitiminde sevgi ve merhametle yaklaşım,⁷⁹ yumuşak ve samimi bir tutum, tatlı dil ve güler yüze

⁷² Cemil Oruç, *agm*, cilt. 13, sy. 1.

⁷³B. Bayraklı (2000). *İman İbadet ve Ahlak Üzerine Sohbetler*, İşaret Yay., İstanbul, s. 32.

⁷⁴H. Ayhan (2004). *Din Eğitimi ve Öğretimi; 21. Yüzyılda Beklentiler*, Dem Yay., İstanbul, s. 235.

⁷⁵H. M. Çarndibi (2003). *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yay., İstanbul, s. 23.

⁷⁶Cemil Oruç, *agm*, cilt. 13, sy. 1, Haz. 2008

⁷⁷H. F. Kanad (1948). *Pedagoji Tarihi*, Meb. Yay., İstanbul, I, s. 201.

⁷⁸M. Öcal (2001). *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar* (Ankara: TDV Yayınları), s. 227-228;

⁷⁹*Kur'an-ı Kerim*, Âli İmran, 3/159.

etkileşim,⁸⁰ güzel bir şekilde konuşma⁸¹ ve akıllı kullanma⁸² gibi pek çok iletişimsel üslubun sıralandığı görülmektedir.

İslami eğitim yöntemlerinin ana teması insandır. Bu sebeple yöntemler belirlenirken insanın özü, yaratılışı önceliklidir. İnsan fıtrati gereği akıl, kalp ve nefisten oluştuğu bilinmektedir. Dolayısıyla din eğitimi yöntemlerini bu üç başlık altında değerlendirmek mümkündür.⁸³

3.2.2.1. Akıl Eğitilmesi

Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve âlimlerin eserleri incelendiğinde zihnin eğitime ağırlık verdikleri görülmektedir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de akıl sahiplerine hitap eder.⁸⁴ İslam âlimleri de bu noktadan hareketle aklın/zihnin eğitime büyük önem vermişlerdir. Örneğin; İmam-ı Azam imanın zihinde yerleşmesi ve aklın güvenilir temeller üzerine inşa edilmesi gerektiğini söyler.⁸⁵ Yani tüm eğitim eylemlerinin birincil noktası olan zihni olumsuz etkenlere karşı korumak gereklidir.⁸⁶

⁸⁰Kur'an-ı Kerim, Taha 20/44, Tevbe 9/ 6, Nisa, 4/ 90.

⁸¹Kur'an-ı Kerim, İsrâ 17/53.

⁸²Kur'an-ı Kerim, Araf 7/179; Furkan 25/ 43- 44.

⁸³Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 190.

⁸⁴Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/ 164,197, 269, Âl-i İmran 3/7, Maide 5/100, Râ'd 13/19, İbrahim 14/52, Nahl 16/12, Zümer 39/18.

⁸⁵Muid, K. M. A. (1944). The Muslim Theories of Education during The Middle Ages. *Islamic Culture*, 8, 429.

⁸⁶Zernucî, B., *Ta'limu'l- Mutaallim Tariku't-Ta'lim*, İstanbul , 1292 s. 2-3.

Aklın eğitiminde; iç gözlem yöntemiyle eğitim⁸⁷, dış gözlem yöntemiyle eğitim⁸⁸, kısaca yöntemiyle eğitim⁸⁹, sebep-sonuç ilişkisiyle eğitim,⁹⁰ örneklem ve benzeşim yoluyla eğitim,⁹¹ düşünceyi davranışa dönüştürme yoluyla eğitim,⁹² kademeli yöntemle eğitim,⁹³ soru yoluyla eğitim,⁹⁴ iman yoluyla eğitim,⁹⁵ kendi konuştuğu dilde eğitim,⁹⁶ tavsiye edilmektedir.⁹⁷

3.2.2.2. Kalbin Eğitilmesi

Kalp; sözlükte merkez, öz, cevher, ilik, en iyi ya da en çok tercih edilen kısım anlamlarına gelir.⁹⁸ Hurmanın kalbi onun çekirdeği⁹⁹ olduğu gibi; kalp de insanın manevi dünyasının merkezi, ahlaki ve duygusal yönelimlerinin kaynağıdır. İslam'da kalbin eğitimi, insanın sadece zahiri davranışlarını değil, içsel dünyasını da geliştirmeyi hedefler. Bu eğitim, insanı hakikate yönlendirerek, kendisini ve yaratıcısını tanımasını sağlar.

Kalbin eğitimi; sevgi, sabır, merhamet, şükür ve teslimiyet gibi erdemlerin yerleştirilmesiyle başlar. Bu değerler, insanın hem Allah'a hem de diğer insanlara karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesini sağlar. Kalp, kötülüklerden ve dünyevi hırslardan arındırıldığında, huzur ve mutluluğa açılan bir kapı haline gelir. Bu süreçte ibadetler, dua, tefekkür ve Kur'an-ı Kerim üzerinde düşünmek önemli bir yere sahiptir. Namaz, insanın Allah ile bağını güçlendirirken; oruç, sabrı ve iradeyi pekiştirir. Tefekkür ise insanın içsel yolculuğuna rehberlik eder, kendisini tanımasına ve manevi olgunluğa ulaşmasına yardımcı olur.

⁸⁷Kur'an-ı Kerim, Tarık 86/5.

⁸⁸Kur'an-ı Kerim, Hicr 15/16.

⁸⁹Kur'an-ı Kerim, En'am 6/11.

⁹⁰Kur'an-ı Kerim, Hud 11/15.

⁹¹Kur'an-ı Kerim, Ankebut 29/41.

⁹²Kur'an-ı Kerim, Enfal 8/29.

⁹³Kur'an-ı Kerim, Nahl, 16/67;Maide 5/90-91.

⁹⁴Kur'an-ı Kerim, En'am 6/14. ⁹⁵Kur'an-ı Kerim, Enfal 10/19. ⁹⁶Kur'an-ı Kerim, İbrahim 14/4.

⁹⁷Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 190.

⁹⁸S. Mutçalı (1995). *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, s.724.

⁹⁹İbn Munzur, Lisanu'l Arab 1-XV, Daru's- Sadr, Beyrut, Ts. İbn Munzur, Ts: 1/688; Zebidi, H.1306: I/437 - Zebidi, Muhammed Murteza; Tacu'l-Arusmin Cevahiri'l Kamus, I-X, Daru's-Sadr, Beyrut, H.1306.

Kalbin eğitimi, bireyin ahlaki bir duruş sergilemesini ve bu duruşu hayatının her alanına yansıtmasını sağlar. Çünkü kalbi güzel değerlerle eğitilmiş bir insan, hem kendisiyle hem de çevresiyle barışık bir hayat sürebilir. Bu nedenle, kalbin eğitimi insan olmanın ve kulluk bilincini tam anlamıyla yerine getirmenin ayrılmaz bir parçasıdır. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de kalbin eğitim yöntemlerini kullarına bildirmektedir. Kur'ân-ı Kerîm referans alınarak öğrenilen metodlar şu şekilde sıralanabilir:

Kalbin inanabilmesi için inanacağı varlık hakkında bilgi sahibi olması gerekir.¹⁰⁰ Çünkü bilgi imanı beraberinde getirir.¹⁰¹ Dolayısıyla kalbi bilgi ile eğitmek önemli bir yöntemdir. İslam eğitimi, kişinin neye inandığının ve niçin inandığının bilinçli bir irade ile gerçekleştirmesini arzular.¹⁰² İnanç, ümit ve korku gibi duygular, insanın kalbinde birlikte var olur. İslam, korkunun tamamen ortadan kalkması yerine, korkunun doğru yöne kanalize edilmesi gerektiğini vurgular. Zihin, bu dengeyi sağlamak için gerekli bilgiyi verir ve bu bilgi, eğitimle edinilir.¹⁰³ İnsan şahsiyeti, maddi menfaatlerin cazibesi karşısında kırılğan bir yapıya sahiptir. İslam eğitimi, bu kırılğanlığı bilerek, kalbin maddiyat karşısında hem değer yitirme hem de değer kazanma potansiyelini gözler önüne serer ve bu durumu faydaya dönüştürmeye çabalar.¹⁰⁴ Nefsin hükmettiği davranışlar, kalbi katılaştırarak manevi duygusuzluğa yol açar. Bu nedenle, insanın içinde sürekli bir mücadele, kalp ile nefis arasında bir çekişme yaşanır. Eğitim sürecinde öğrencilerin davranışlarında istenen dönüşümün olmaması, verilen bilgilerin kalplerinde yer etmemesinden kaynaklanır. Dolayısıyla İslam Eğitimi kalbi sürekli yenilenmeye açık halde tutmayı hedefler.¹⁰⁵ Ayetlerde bildirilen yöntemler kullanıldığında kalbin eğitimi gerçekleştirilerek kişinin fitri özellikleri açığa çıkar.¹⁰⁶

3.2.2.3. Nefsin Eğitilmesi

Nefsin eğitimi, kişinin kendi iç dünyasıyla yüzleşmesi, kötü alışkanlıklarından vazgeçmesi ve güzel ahlakı benimsemesi anlamına gelir.

¹⁰⁰Kur'an-ı Kerim, İsra 17/107.

¹⁰¹Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 232.

¹⁰²Kur'an-ı Kerim, Hadid 57/16.

¹⁰³Kur'an-ı Kerim, Yasin 36/11.

¹⁰⁴Kur'an-ı Kerim, Enfal 8/83.

¹⁰⁵Kur'an-ı Kerim, Mutaffifin 83/14.

¹⁰⁶Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 232.

Bu süreçte sabır, mücadele ve sürekli bir çaba gerekmektedir. Nefsin eğitimi sayesinde insan, daha dengeli, daha mutlu ve daha huzurlu bir hayat sürer.

Nefsin eğitiminde, tıpkı akılda olduğu gibi kendi içine dönerek kendini tanıması gerekir.¹⁰⁷ Nefsin eğitiminde ikinci aşama, kişinin kendi eksiklerini belirleyerek üzerinde çalışmasıdır.¹⁰⁸ Utanma duygusu da nefsin eğitiminde kullanılan diğer bir yöntemdir.¹⁰⁹ Sonraki basamakta nefisle mücadele yöntemi kullanılır. Bu yöntem bireyin kendi kendisini eğitmesidir.¹¹⁰ Son olarak da nefsi temizleme yöntemi ¹¹¹ kullanılır.

Eğitimin amacına ulaşması için bu adımların takip edilmesi gerekmektedir.¹¹² İbn Miskeveyh, Platon'un ahlak felsefesindeki altın orta yol anlayışını benimseyerek, insan nefsinin kusurlarını eğitim yoluyla erdemlere dönüştürme imkânını vurgular. Bu bağlamda; nefsin üç temel gücü olan akıl, öfke ve şehvetin, sırasıyla hikmet, cesaret ve iffet erdemleriyle dengeye getirilmesi gerektiğini savunur.¹¹³

3.3. Tasavvufi Eğitim

Tasavvuf, İslam'ın batını boyutu olarak kabul edilen ve kulun Allah'a olan bağı kuvvetlendirmeyi amaçlayan bir irfan yoludur. Etimolojik kökeni 'yün giymek' olan bu terim, tasavvuf ehli tarafından birçok farklı şekilde tanımlanmış olsa da, temel olarak insanın ilahi hakikate ulaşma çabası olarak anlaşılır.¹¹⁴ Tasavvuf, insanın potansiyelini en üst düzeye çıkararak, ahlaki mükemmelliğe ulaşmasını hedefleyen bir içsel yolculuktur. Bu süreç, kişinin kalbini arındırarak, Allah'a olan bağı güçlendirmeyi amaçlar. Bu bağlamda tasavvuf; sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda kapsamlı bir insan eğitimi sistemidir.¹¹⁵ Din, insanı bireysel ve toplumsal anlamda olgunlaştırarak kemale erdirmeyi hedefleyen bir eğitim sistemidir. Tasavvuf da bu genel çerçevede içinde, insanın içsel potansiyelini gerçekleştirerek ilahi kemale ulaşmasını amaçlayan bir tasavvufi yolculuktur.

¹⁰⁷Kur'an-ı Kerim, Rum 30/8.

¹⁰⁸Kur'an-ı Kerim, Yusuf 12/53. ¹⁰⁹Kur'an-ı Kerim, Ankebut 29/45. ¹¹⁰Kur'an-ı Kerim, Sa'd 38/26.

¹¹¹Kur'an-ı Kerim, Ahzab 33/53.

¹¹²Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 234.

¹¹³Aliye Çınar, *age.*, s. 12.

¹¹⁴E. Cebecioğlu (2005). *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 3.Basım, Anka Yayınları, s. 630.

¹¹⁵E. Sayın (2023). *Görsel Hafızayla Tasavvufi İbadet Eğitimi*. Çelik Yayınevi, s.24.

İslam'ın temel metinleri olan Kur'an ve Sünnet, tasavvufun da temel referans noktasıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve sahabelerin hayatları, tasavvufi uygulamaların İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren var olduğunu gösterir.¹¹⁶ Tasavvuf eğitimi, dini eğitimin kognitif boyutunu duygusal ve davranışsal boyutlarla bütünleştiren bir eğitim modelidir. Hem İslam'ın normatif öğretilerini aktarmayı hem de insanın içsel dönüşümünü sağlamayı amaçlayan bu eğitim, toplumda genellikle olumlu bir algıya sahiptir. Tasavvuf eğitimi, yetiştirdiği bireylerin hem bireysel hem de toplumsal hayatta daha olgun ve dengeli bir yaşam sürmelerine katkı sağlar.¹¹⁷ Bu katkı ile de ahlaki bir varlık olmasını amaçlar. Tasavvuf, bu genel çerçevede içinde, insanın içsel potansiyelini gerçekleştirerek, ahlaki erdemlere ulaşmasını hedefler. Tasavvuftaki ritüeller ve uygulamalar, insanın fitratına uygun bir yaşam tarzı benimsemesine yardımcı olarak, ahlaki olgunlaşmayı destekler.¹¹⁸

3.3.1. Tasavvuf Eğitiminin Temel Unsurları

Tasavvuf eğitiminin verimliliği, din eğitimi ve modern eğitimde olduğu gibi eğitim sürecinin belirlenen kriterlere uygunluğu ile doğrudan ilişkilidir. Öncelikle öğrenci ve eğitimcinin motivasyonu, eğitimin etkinliği için ön koşuldur.¹¹⁹ Tasavvufi eğitimin bir diğer özelliği ise, her bireyin sahip olduğu farklı ruhi ve ahlaki potansiyelleri keşfetmeyi ve geliştirmeyi amaçlamasıdır. Bu nedenle kişiye özel bir eğitim süreci sunar.¹²⁰ Tasavvuf, bireyin ruhsal gelişimini aşamalı bir süreç içinde ele alarak, nefsin terbiyesi ve ruhun kemale ermesi için kolaydan zora doğru bir sistem sunar. Tasavvuf eğitimi, sistematik bir yaklaşımla, öğrencinin ruhsal olgunlaşmasını hedefler ve bu amaç doğrultusunda planlı bir eğitim programı sunar.¹²¹

¹¹⁶Ş.Gözütok (1992). *Bir Din Eğitimi Disiplini Olarak Tasavvuf*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

¹¹⁷Ş.Gözütok (2012). *Sûfi Pedagojisi / Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*. Nesil Yayınları, s.139.

¹¹⁸A. Gül (2020). Yaygın din eğitimi faaliyeti olarak tasavvufi eğitim (Menzil örneği). (Yüksek lisans tezi) İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

¹¹⁹Ş. Gözütok, *Sûfi Pedagojisi*, s.107; Schimmel, A. (2000). *Tasavvufun Boyutları* (Y. Keçeci, çev.). Kırkambar Kitaplığı, İstanbul.

¹²⁰A., Y., Zengin, "Tasavvufi Eğitim Anlayışı ile Günümüzdeki Bazı Eğitim Kavramlarının Örtüştüğüne Dair Bir Çalışma", Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu, ed. y. (Kastamonu: y.y. , 2014), 653

¹²¹Şakir Gözütok, *Sûfi Pedagojisi*, s.111.

4. RÛHU'L - BEYÂN FÎ TEFSİRÎ'L – KUR'ÂN ESERİNDE İLK ALTI SÛRENİN TASAVVUF VE EĞİTİM İLİŞKİSİNDE TAHLİLİ

4.1. İstiâze ve Besmele

4.1.1. İlk Adım

Bursevî, istiâze kavramını açıklarken, "Eûzü billahi mineşşeytanirracim" diyerek Allah'a sığınmanın, bir nevi manevi bir huzura giriş için kapıyı çalmaya ve izin istemeye benzediğini ifade eder. Bu benzetme, Kur'ân okumanın sıradan bir okuma eylemi olmadığını, aksine Yüce Allah ile doğrudan bir iletişim, bir "konuşma" olduğunu vurgular. Tıpkı bir sultanın veya saygıdeğer bir büyüğün huzuruna çıkarken nasıl bir edep ve saygı göstermek gerekiyorsa, Allah'ın kelamını okurken de aynı özen ve hassasiyetin gösterilmesi gerekmektedir. Bursevî'ye göre "Eûzü çekmek" Nahl Sûresi'nin 98. âyetindeki şu ilahi emre uymak anlamına gelmektedir. "Kur'ân okuduğun zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." anlamındaki bu âyet, Kur'ân okumaya başlamadan önce istiâze çekmenin önemini ve Kur'ân'ın şeytanın etkisinden korunarak okunması gerektiğini vurgular.¹²² Tam da bu noktadan hareketle eğitimin de istiâze ile başladığı söylenilebilir. Nitekim eğitim almak için göüllü olan kişi "istiâze" ile hocasının huzurunda kabul görmek arzusundadır ve yine "istiâze" ile kendini, nefsini, lisanını temizlemelidir ki eğitim yolculuğuna başlayabilsin. İsmâil Hakkı Bursevî, Besmele'nin (Bismillahirrahmanirrahim) derin anlamlarını açıklarken, ilmin kaynağı ve amacı üzerine önemli bir tespit yapar. Ona göre, tüm ilimler, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân olmak üzere dört büyük kitapta özetlenmiştir. Bu dört kitabın özü ise Kur'ân-ı Kerîm'de bulunur. Kur'ân'ın özü Fatiha Sûresi'nde, Fatiha'nın özü Besmele'de ve Besmele'nin özü ise "Bâ" harfinde toplanmıştır. Bu ifade, ilmin en özlü ve temel kaynağının Besmele ve dolayısıyla Allah'ın ismi olduğunu vurgular. Besmeleyi bu meyanda değerlendirmek faydalı olacaktır. Çünkü hedefinde Allah'a ulaşmak olmayan bir eğitimden söz edilmesi mümkün değildir. Bursevî'nin "Bâ" harfine getirdiği yorum, bu harfin dilbilimsel anlamının ötesinde derin sembolik anlamlar taşıdığını gösterir. "Bâ" harfi, tevazu, teslimiyet, tevhid ve irşat gibi önemli kavramları sembolize eder.

¹²²Kur'an-ı Kerim, Nahl 16/98.

H.z. Ali'nin (r.a.) "Ben 'Bâ'nın altındaki noktayım" sözü, bu sembolik yorumu destekler ve ilmin ve tevhidin özünün en temel ve özlü kaynağına işaret eder." Sembolik olarak ise esre, Arapçada aşağı yönlü bir harekettir ve bu, tevazu ve alçakgönüllülük anlamlarını sembolize eder. "Bâ" harfinin kendisinden sonra gelen ismi "aşağı çekmesi", kulun Allah'ın yüceliği karşısında kendi acziyetini ve tevazusunu idrak etmesini simgelemektedir.

4.2. Fâtiha Sûresi

Bursevî, Fatiha Sûresi'ne "Fatiha" adının verilmesinin nedenlerinden ilkinin, bu sûrenin Mushaf'ın (Kur'ân kitabının) başlangıcı olması, Kur'ân okumaya, ilim öğrenmeye ve namaza onunla başlanması olarak açıklar. "Fatiha" kelimesi Arapçada "açan, başlangıç" anlamına gelir. Bu nedenle, Fatiha Sûresi, Kur'ân'ın manevi kapılarını açan bir anahtar, bir başlangıç noktası olarak kabul edilir.

4.2.1. Hal ve Şükürün Kemale Erişi

Hamd, Allah'a yapılan en yüce övgü, şükür ve senadır. Bursevî'nin hamd kavramına getirdiği yorum, İslam düşüncesindeki hamd anlayışının özünü ve derinliğini yansıtmaktadır. Hamd, sadece dil ile söylenen bir söz değil, aynı zamanda tüm varlıkla, kalple, davranışlarla ve yaşam tarzıyla Allah'a yönelmeyi ve O'nun kemâlini kabul etmeyi içerir. Söz, fiil ve hal ile yapılan hamd; kulun Allah'a karşı duyduğu sevgi, saygı, minnet ve teslimiyetin bir ifadesidir. Çalışmamızın odak noktasını oluşturan eğitim boyutu incelendiğinde, Bursevî'nin düşüncelerinde "hal ile şükür" kavramının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bursevî'ye göre, "hal ile şükür" ruh ve kalp ile gerçekleşen bir durumdur. Yani, bu şükür sadece dil ile söylenen bir "elhamdülillah" ifadesi değil, aynı zamanda kalbin derinliklerinden hissedilen bir minnettarlık ve teslimiyet halidir. Bu hal, "ilmî ve amelî kemâlât ile bezenmek, ahlâk-ı ilâhî ile ahlâklanmak sûretiyle" kazanılır. "İlmî kemâlât," bilgi ve ilimde mükemmelleşmek, derinleşmek anlamına gelirken, "amelî kemâlât" ise bu bilgiyi hayata geçirmek, davranışlara yansıtmaktır. Bursevî, bilgi ve uygulamanın birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini, gerçek olgunluğa ulaşmak için her ikisinin de gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

İnsanın karakteri ve kişiliği, ilahi ahlakla bütünleştiğinde, içsel bir dönüşüm geçirerek olgunluk seviyesine erişebilir.¹²³ Yani insanın asıl hedefi ilahi ahlakla donanmak ve bu sayede ruhsal olarak gelişebilmektir.

4.2.2. İlimin Gayesi

O Rahmân ve Rahîm'dir.

“Ehl-i hakikat” olarak bilinen hakikat ehli sufiler, Rahman isminin tecellilerini üç makamda ele alırlar: “Zahir” isminin makamı olan Zuhûr, “Bâtın isminin makamı olan Butûn ve bu iki makamı birleştiren Cem makamı. Her varlık bu üç mertebeden birinde bulunur ve bu makamların hükmünün dışına çıkamaz. Rahmet-i İlâhiyye'nin bu makamlara göre tecellileri ise Saîdler (bahtiyarlar), bedbahtlar, bedenleriyle nimete erenler, ruhlarıyla nimete erenler ve bu iki mertebe arasını birleştirenler şeklinde sınıflandırılabilir. Örneğin, cennetliklerden bazıları yeterli amelleri olmamasına rağmen, ruhlarındaki derin bilgi (ma'rifet) sayesinde bu mertebeye ulaşmıştır. Bu durum, ilahi rahmetin sadece amele bağlı olmadığını, aynı zamanda kalbin temizliği, niyetin halisliği ve Allah'a olan yakınlığın da önemli olduğunu göstermektedir. Bunun aksine, zühd ve ibadetle meşgul olup ilim ve marifetten nasibi olmayanlar da vardır. Bu kişilerin ruhları, ilahi ilim makamıyla bağlantılı olmadığı için manevi nimetlerden mahrum kalırlar. Onlar, ameli bir gaye olarak görürler ve amelin asıl amacını, yani Allah'a yakınlaşmayı, manevi tekâmülü ve kalbin temizliğini kavrayamazlar. Amelleri, vaat edilen mükâfat veya tehdit korkusuyla sınırlı kalır.

İlim ve amel makamlarını "cem' edenler," yani her ikisinden de tam bir nasip alanlar ise gerçek kurtuluşa eren bahtiyarlardır. Onlar, hem ilimle aydınlanmış hem de amelleriyle bu ilmi hayata geçirmişlerdir. Bu kimseler, peygamberler ve peygamberlerin varisleri olan kâmil velilerdir. Onlar, zahir ve batın arasında mükemmel bir denge kurmuşlardır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (k.s.) "Her güvercin bir yol ve üslup üzere uçar; Ancak bu güvercin tarafsızlık tarafına uçar" sözü bu durumu özetler. Bu söz, her insanın farklı bir yolu ve anlayışı olabileceğini, ancak hakikate ulaşmak için tarafsızlık, yani nefsanî isteklerden arınma ve Allah'a tam teslimiyet gerektiğini vurgular.¹²⁴

¹²³İ. H. Bursevî, (2018). *Rûhu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (A. H. Abdurrahman, Tah.). Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye. Cilt 1, s. 13.

¹²⁴age, s. 16.

Her güvercinin nasıl kendine özgü bir uçuş şekli ve yönü varsa, insanlar da dünyayı anlama ve anlamlandırmada farklı kavrayış yeteneklerine sahip olabilirler. Bazı insanlar bilgiyi sadece zihnin işi zannederek ilme'l-yakin mertebesindeyken, bazı insanlar bilginin sadece zihinde olması yetmez bilgi kalbin işidir anlayışına sahip olarak ayne'l-yakin mertebesine ulaşırlar. Bir diğer grup ise, Bursevî'nin tefsirinde belirttiği üzere ilim ve amel makamını cem etmiş ve bütün benliğini bununla kaplamış hakke'l-yakin basamağına erişmiş olan bahtiyarlardır.

Rûhu'l Beyânda ifade edildiğine göre sûfiler, bilgi mertebelerini üç aşamada ele almaktadır:

- İlme'l-yakîn,
- ayne'l-yakîn
- hakka'l-yakîn.

İlme'l-yakîn, şerîatın zâhirî boyutunu temsil eder ve doğru düşünce ve istidlâl (akıl yürütme) yoluyla bâtını idrakin bir neticesidir. Bu makam, görünmeyene inanan âlimlere mahsustur ve ancak ervâh-ı kudsiyye ile bağlantı kurmak sûretiyle daha da derinleşebilmektedir. Bu noktada ilim, "ayn" (göz, bizzat görme) haline gelir. Ayn'e'l-yakîn ise şeriattaki ihlâsı (samimiyeti) ifade eder ve bilinen şeyi müşâhede (gözle görme, bizzat deneyimleme) ile hâsıl olan yakînin dışında bir mertebe yoktur. Bu mertebeden yükselebilmek için "ikilik" (dualizm, isneyniyet) perdesinin kalkması, yani kulun kendisini Allah'tan ayrı bir varlık olarak görme yanılgısından kurtulması gereklidir. İkilik perdesi kalkınca "Ayn" hak olur, yani gerçek bilgiye ulaşılır. Hakka'l-yakîn'in artması ise kendisinden sonra hiçbir perdenin kalmaması, yani kul ile Hak arasında hiçbir engelin, hiçbir ayrılığın kalmaması anlamına gelir. Bu en yüksek makamın "ayn" (sûrî, zahiri) kısmı velilere, "hakk" (gerçek, hakikati) kısmı ise nebîlere (peygamberlere) mahsustur. Bu, velilerin Allah'ın bazı tecellilerini müşâhede edebildiklerini, ancak peygamberlerin vahiy yoluyla Hakikatin tamamına vâkıf olduklarını ifade eder. Kısacası, sûfilere göre ilim ya da kesin bilgi, aklî çıkarımdan bizzat görmeye ve nihâyet tam bir birlik ve deneyime doğru ilerleyen bir süreçtir.¹²⁵

¹²⁵İ. H. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 1. Cilt.*, s. 81.

İslam, eğitimi bir bütün olarak değerlendirir ve insanı hem zihin hemde bilgi olarak yetiştirmeyi amaçlar. Örneğin; zihin matematik ve dille yani hafıza çalıştırma yöntemi ile eğitilir. Hâlbuki kalbin eğitimi bir bütündür. Yani İslam eğitim sisteminde hem bilgi, hem ilim bir bütün halindedir ve bu eğitim Rab kelimesiyle aynı kökten gelen terbiye kelimesiyle karşılanabilir.¹²⁶ Nitekim *et-Tefsiru 'l-Kebîr* adlı eserde belirtildiği gibi, ilmin asıl gayesi, kulun Allah'a ulaşmasıdır. Bu ifade, İslam düşüncesindeki ilim anlayışının temelini oluşturmaktadır. Bu kapsamda ilim, sadece nesnelere, olayları ve dünyayı anlamak için edinilen bilgi yığını değildir. Aksine ilim; insanı yaratıcısına götüren, O'nu tanımaya ve O'na yakınlaşmaya vesile olan bir araçtır.

4.3. Bakara Sûresi

İsmâil Hakkı Bursevî Bakara Sûresini açıklarken aslında bizlere Kur'ân-ı Kerîm'deki eğitim yöntemlerinden bahseder, böylece bir eğitmenin uygulaması gereken kurallardan dersler verir. Bursevî, Bakara Sûresi'nin Kur'ân'daki müstesna konumu ve uzunluğu, onun mucizevi yönlerinden yalnızca birini teşkil ettiğini bildirir. Kur'ân'ın genelinde sûrelerin farklı uzunluklarda (uzun, orta ve kısa) nazil olması, mucizeliğin salt uzunluğa indirgenemeyeceğini, aksine metnin içeriği, üslubu ve anlam derinliği gibi farklı boyutlarda tezahür ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, bir sûrenin mucizevi addedilmesi için uzunluk bir ön koşul değildir. Bursevî, Kevser Sûresi'nin sadece üç âyetten oluşmasına rağmen, Bakara Sûresi gibi Kur'ân'ın en uzun sûrelerinden biriyle eşdeğerde mucizevi nitelikler taşıdığını ifade etmektedir. Ta'lîm (öğretme) açısından sûrelerin bu şekilde değişik uzunluklarda düzenlenmesinin pek çok faydaları vardır. Kısa sûrelerden başlayarak uzun sûrelere doğru aşamalı bir öğrenme metodu, özellikle çocuklar ve yeni başlayanlar için Kur'ân öğrenme sürecini daha kolay, etkili ve keyifli hale getirir. Bu metot, öğrencinin motivasyonunu artırır, öğrenme hızını ve ritmini kendi ihtiyaçlarına göre ayarlamasına imkân tanır ve Kur'ân'ın diline, üslubuna ve ahengine aşamalı olarak alışmasını sağlar. Bu Allah'ın biz kullarına ihsân ettiği bir kolaylıktır. Bu yöntem aslında bizim bugün eğitim kitaplarında okutulan “basitten karmaşığa öğretim ilkesi”nin ta kendisidir. Allah-u Teâla bu kolaylıkla beraber aslında kullarını teşvik etmiş, kısa sûreleri öğrenip, okuyup, uygulayanları adeta ödüllendirmiştir. İhlâs Sûresi'nin kısa olmasına rağmen Kur'ân'ın üçte

¹²⁶S. Ökten (2023). *Gönül çalabın tahtı*. Turkuvaz Yayıncılık, s. 48.

birine denk sayılması, sûrelerin uzunluklarının mucizeliklerinin tek ölçütü olmadığını, aksine özlü ifadelerde dahi derin anlamlar ve mucizevi özellikler barındırabileceğini gösteren önemli bir örnektir. Muhakkak ki Allah her şeyin en iyisini bilendir. Yarattığı kullarını en iyi tanıyandır.

4.3.1. İman ve İhsan

Kur'ân-ı Kerîm'de müttakilerin (takva sahiplerinin) özelliklerini sıralayan âyetlerin başında Bakara sûresi 3. Âyet gelmektedir. Bu âyet; İslam inancının temel prensipleri özlü bir şekilde ifade edip, takva sahiplerinin belirgin vasıflarını gayba iman, namazı ikame etmek ve infak şeklinde üç temel noktada toplamaktadır. Bu üç özellik, İslam inancının ve ibadet hayatının temelini oluşturmaktadır. İslam'ın temel esaslarını, ihsan kavramını ve kıyamet alametlerini özetlemesi bakımından büyük önem taşıyan Cibril hadisi iman ve ihsan kavramlarına zemin teşkil etmektedir. Hz. Ömer (r.a.)'den ictibasla Cibril hadisi kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Bir gün Hz. Ömer (r.a.), Allah Resulü (s.a.v.)'nün huzurunda bulunurken, tanımadıkları, üzerinde yolculuk emaresi olmayan, bembeyaz elbiseli ve simsiyah saçlı bir adam gelir. Doğrudan Peygamber Efendimiz'in yanına oturur ve İslam, iman, ihsan ve kıyamet hakkında sorular sorar. Peygamberimiz (s.a.v.) soruları cevaplar ve adam her seferinde "*Doğru söyledin*" der. Adam gittikten sonra Peygamberimiz (s.a.v.), Hz. Ömer'e (r.a.) bu kişinin Cibril (a.s.) olduğunu ve dinlerini öğretmek için geldiğini söyler.¹²⁷ Cibrîl hadis, dinin inşasında esas aldığı bu üç kavramla; insanın fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik yönlerine dikkat çeker. Bu bağlamda İslam, kişinin yaşam biçimini düzenlerken; iman, kişinin içsel dünyasını şekillendirir, ihsan ise ideallerini ve ülkülerini biçimlendirir. Cibril hadis, İslam düşüncesinde dindar kimliğin kavramsal çerçevesini anlamak için temel bir referans noktası, adeta bir yol haritası niteliğindedir. Bu hadis, dinin kapsamını ve müminin sorumluluklarını özlü bir şekilde özetlemektedir. Nasıl insan varlığı beden, akıl ve ruh olmak üzere üç boyuttan oluşuyor ise, din de inanç (iman), ahkâm (ibadetler ve hukuki hükümler) ve ahlak olmak üzere üç temel boyutu içerir. Bu üç boyut, birbirini tamamlar ve birbiriyle ayrılmaz bir bütün oluşturur.¹²⁸

¹²⁷Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 57; Ebû Dâvud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Müsned, I, 27, 51; II, 107; IV, 129.

¹²⁸R. Öz. *Dindar Şahsiyeti İnşa Eden Üç Kavram: İslâm, İman Ve İhsan. Harran İlahiyat Dergisi*, 45 (2021): 36-56.

Elmalılı Hamdi Yazır, Rab kelimesini ihsan kavramıyla bağlantılı olarak değerlendirir. İhsan, Rab kavramının içerdiği 'terbiye edici' rolü ve bu sürecin yöntemlerini açıklayan bir kavram olarak ifade edilir.¹²⁹ İhsan kavramı, İslam inancının bireysel ve toplumsal düzlemdeki pratik tezahürlerini ifade eden temel bir kavramdır. Bu kavram, imanın içsel bir hal olmanın ötesine geçerek, bireyin davranışlarına, ilişkilerine ve tüm yaşamına nüfuz etmesini ve en güzel şekilde tezahür etmesini ifade eder. Bu nedenle, ihsan, imanın birey ve toplum hayatındaki somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir.¹³⁰

4.3.2. İlim ve Amel -1

Kur'ân-ı Kerîm'de ilim ve amel arasındaki ilişki, birçok âyette tematik bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu çerçevede, tematik bütünlüğü ortaya koymak amacıyla ilgili âyetler sistematik bir şekilde incelenecektir. Bakara Sûresi 13. âyet, münafıkların karakteristik bir özelliğini, yani iman edenlerle alay etmelerini ve kendilerini onlardan üstün görme çabalarını tasvir etmektedir. Bu âyet, iman ve akıl arasındaki ilişkiyi, kibir ve cehaletin insanı nasıl sapkınlığa sürükleyebileceğini ve hakikati görmezden gelmenin sonuçlarını ele almaktadır. Bursevî (k.s.) ilim ve amel arasındaki ilişkiyi çeşitli şekillerde ifade etmiştir. Bunlardan birisi de, ilmin amelsiz, amelin de ilimsiz eksik ve hatta zararlı olabileceğini, ancak ilim ve amelin bir araya gelmesiyle doğru ve sağlıklı bir yolun (sırât-ı müstakîm) ortaya çıkacağını belirten Şeyh Zeynuddîn Hâfi' (r.a.)'den aktarım şeklindedir.¹³¹

İlim talep eden kişi bilmelidir ki Allah'ın emir ve yasaklarına uymadan yani masivadan vazgeçmeden tam anlamıyla ilme ulaşmak mümkün değildir. Çünkü amelsiz ilim gerçekten yapraklarını dökmüş, kökü gücünü yitirmiş ve en ufak kasırgada yerinden kopup gitmeye mahkûm bir ağaca benzer. O ağacı güçlü ve sabit tutan ancak yaprakları ve meyveleridir. Tıpkı kuru ağaç gibi amelsiz bir ilim de kuru ağaç gibi hatalara düşmeye ve hatta yok olup gitmeye mahkûmdur. Amelsiz bir ilim ve ilimsiz bir amel düşünmek mümkün değildir. Bursevî'nin tohum benzetmesiyle Kur'ân-ı Kerîm'deki el-Asr sûresi,

¹²⁹İ. Çapcıoğlu & M. Akın (2018). Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla İslam'da 'İhsan' Erdemi. *Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 640-649.

¹³⁰Ruhullah Öz, **agm**, s. 36-56.

¹³¹İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 1. Cilt.*, s. 167.

iman ve amelin birbiriyle olan ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Toprağa ekilen bir tohumun su verilmezse çimlenemeyeceği gibi, iman eden bir kişinin de iyi ameller yapmazsa imanı tam anlamıyla meyve veremez. Bu durum, el-Asr sûresinde vurgulanan “*iman edip iyi işler yapanlar*”¹³² ifadesiyle de teyit edilmektedir.

4.3.3. İstişare

İstişare, bireylerin veya grupların bir konuda en doğru kararı alabilmek için karşılıklı fikir alışverişinde bulunmasını ifade eden, hem sosyal hem de yönetsel alanlarda önemli bir iletişim ve karar alma yöntemidir. Kur’ân-ı Kerîm’de de istişare kavramının önemine işaret edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in önemli ve derin anlamlar içeren âyetlerinden birisi de Bakara Sûresi 30. âyettir. İnsanın yeryüzündeki konumu, hilafet görevi, meleklerle olan ilişkisi ve ilahi hikmet gibi konulara ışık tutmaktadır.¹³³ Bu âyeti kerime, Allah Teâlâ’nın meleklerle insanı yeryüzünde halife olarak yaratacağını bildirmesiyle başlar. Bu ilahi bildiri karşısında meleklerin gösterdiği tepki ve Allah(c.c.)’ın bu tepkiye verdiği cevap, âyetin temelini oluşturmaktadır.

Bursevî (k.s.) âyeti kerimeyi yorumlarken çeşitli teşbihlerde bulunmuştur. "Rabbin meleklerle: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti" âyeti, birçok hikmet ve hüküm barındırmaktadır ve bunlardan biri de istişarenin önemidir. Bu âyetten hareketle, herhangi bir işe başlamadan önce istişarede bulunmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu gereklilik, işe girişmeden önce konuyu güvenilir, bilgi sahibi ve sözüne itimat edilen kimselerle müzakere etmeyi içerir. Hatta işe başlayacak kişi yüksek bir ilim ve hikmet seviyesine sahip olsa ve görünüşte istişareye ihtiyacı olmasa bile, bu ilahi örneğe uyarak mutlaka istişarede bulunmalıdır. Nitekim Mesnevi’de de danışmanın anlama gücü ve basiret kazandırdığı, az bir aklın bile başka bir akılla birleştiğinde daha büyük bir fayda sağlayacağı ifade edilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de "Kararlarımı istişâre ile ver: Çünkü istişâre edilecek kimse güvenilir kişidir, zarar gelmez" buyurarak istişarenin önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda; insanların en zekisinin bile akıllı kimselerle istişare etmekten, hayvanların en vahşisinin sürekli dayak yemekten ve kadınların

¹³²Kur’an-ı Kerim, Asr 103/3.

¹³³Kur’an-ı Kerim, Bakara 2/30.

en takvalısının kocaya varmaktan müstağni olamayacağı söylenmiştir.¹³⁴ Allah Teâla (cc) rahmet ve merhametinden mülhem kullarına sabitkadem olmalarını sağlayacak vesileler ilhak etmiştir. Bir müridin mürşit terbiyesinde yetişmesi de bu merhametin sonucu olan vesilelerdendir. Çünkü bir insanın kendi eğitimini ve tekâmülünü tek başına tamamlayabilmesi mümkün olamamaktadır. İnsan vücudunda kemiklerin kaslardan beslenmeleri ve birbirlerine destek olabilmeleri için Allah Teâlâ kemiklerle kasların arasına kıkırdak yerleştirmiştir. Benzer şekilde, hükümdarlar da halk ile aralarında iletişimi sağlayacak vezirler görevlendirmektedir. Aynı şekilde; ateş yakmak isteyen bir kişi, kuru odunu ateş ile yaş odun arasına koyar ki ateş daha kolay tutuşsun ve yayılsın. Kıkırdak gibi, peygamberler de ilahi vahyi insanlara ulaştırarak onlara rehberlik ederler. Vezir gibi, insanların dertlerini ve dualarını Allah'a iletirler ve O'nun emirlerini insanlara tebliğ ederler. Kuru odun gibi, ilahi nuru insanlara aktararak kalplerinin imanla tutuşmasını sağlarlar. Bursevî (k.s) yorumunda da belirttiği üzere insan vücudundaki kemiklerin dahi gıda alabilmesi ve birbirine destek olabilmesi için nasıl kıkırdağa ihtiyacı var ise bir öğrencinin de eğitim alabilmesi, istişare yapabilmesi ve eğitimini doğru yolda tamamlayabilmesi için muhakkak bir hoca rehberliğine (terbiyesine) ihtiyacı vardır.

4.3.4. Allah'ın (cc) Kusursuzluğu

Eksiksiz ve mükemmel olan tek varlık, her türlü noksanlıktan münezze olan Allah'tır (cc). O, varlıkların hiçbirine muhtaç olmayan ve her şeyin üzerinde olan yegâne güçtür. Bakara Sûresi 32. âyeti de meleklerin Allah'a karşı duydukları derin saygı, teslimiyet ve ilimlerinin sınırlılığı hakkındaki önemli bir gerçeği ifade etmektedir.¹³⁵ Bursevî'ye göre âyet şu şekilde açıklanmıştır: Allah (c.c.)'ın her şeyi kuşatan ilmi, hiçbir sırrın O'na gizli kalmamasıyla tecelli eder. Meleklerin Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi olayındaki cevaplarından, "*Şüphesiz ben sizin bilmediklerinizi bilirim*" âyetinin derin anlamını idrak ettikleri anlaşılmaktadır. Bu ifade, Allah'ın mutlak bilgi sahibi olduğunu ve her şeyin O'nun ilmi dâhilinde gerçekleştiğini vurgular. Aynı zamanda "ve Hâkimsin" ifadesi, Allah'ın her şeyi hikmetle yarattığını, O'nun hiçbir fiilinin hikmetsiz olmadığını

¹³⁴İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 1. Cilt. , s. 226.

¹³⁵*Kur'an-ı Kerim*, Bakara 2/32.

belirtmektedir. Bu âyet; bu iki temel gerçeğin yanı sıra, kulun Allah karşısındaki konumunu da net bir şekilde ortaya koyar. Allah, sonsuz fazl ve ihsan sahibiyken, kul ise noksan ve sınırlıdır. Bu noksanlık ve sınırlılık, kulun bilmediği konularda açıkça "*bilmiyorum*" demesini gerektirir. Bu dürüstlük, aynı zamanda ilmin de bir gereğidir. Nitekim "Bilmiyorum demek, ilmin yarısıdır" denilmiştir. Bu anlayış, ilim ehlinin sorumluluğunu ve tevazusunu gösteren örneklerle de desteklenmiştir. Ebû Yusuf'a yöneltilen bir soruya "*bilmiyorum*" demesi üzerine yapılan eleştirilere verdiği cevapla, ilmi karşılığında ücret aldığını, cehaleti karşılığında alacak olsa dünyanın bütün mallarının yetmeyeceğini ifade ederek, bilgisizliği itiraf etmenin bir kusur olmadığını, aksine bir erdem olduğunu vurgular. Benzer şekilde, minberde kendisine soru sorulan bir âlimin "*bilmiyorum*" demesi üzerine yapılan eleştiriye verdiği cevapta; ilmiyle yükseldiğini, cehaletiyle yükselse semaya ulaşacağını söyleyerek, insanın bilgisinin sınırlılığını ve "*bilmiyorum*" demenin bir tevazu göstergesi olduğunu dile getirmektedir.¹³⁶

Allah Teala (c.c) bu âyeti kerimede yalnızca ilim öğrenen talebenin değil aynı zamanda ilim öğreten hocanın da sahip olması gereken özelliklerden bahseder. Bursevî (k.s), görevleri itibariyle mürşit ve öğretmen arasında benzeşim kurar. Buradan hareketle mürşidin görevlerinden bahsedildiğinde aynı zamanda öğretmenin görevleri belirtilir. Bursevî (k.s)'nin bu âyetteki yorumundan anlaşıldığına göre ilim öğreten bir hoca noksansız olanın ancak Allah Teala olduğunun bilincindedir bunu talebesine bildirirken kendi noksanlıklarını göstermekten geri durmamalıdır. Bildiklerini cömertçe paylaşıp, bilmediklerini açıkça söyleyen bir hocanın rahlesinde yetişen bir talebenin Allah'ın (c.c) ihsan ve keremini kavraması daha kolay olacaktır.

4.3.5. Sözüyle Amel Etmemek

Sözüyle amel etmek; bireyin söyledikleriyle davranışları arasında uyum sağlaması, güvenilirlik ve samimiyetini ortaya koyması açısından hem kişisel ahlakın hem de toplumsal ilişkilerin temel taşlarından biridir. Bu bağlamda Bakara Sûresi 44. Âyet örnek gösterilebilir. Mezkûr âyet, Tevrat'ı okuyan ve dolayısıyla hakikati bilen kişilerin,

¹³⁶İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 1. Cilt.*, s. 236-237.

başkalarına iyiliği emrederken kendilerini unutmalarını, yani söylediklerini kendilerinin uygulamamalarını eleştirmektedir.¹³⁷ Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm, söz ve eylem arasındaki tutarlılığın önemini, bilgi sahibi olmanın sorumluluğunu ve aklın doğru kullanılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bursevî (k.s.) ise eserinde bu durumu şu şekilde ele almıştır:

İsrailoğulları, bildikleri hakikatlere uygun davranmamaları, yani insanlara iyiliği emrederken kendilerini unutmalarından dolayı kınanmaktadır. Bu durum, "Bir kimsenin yapmadığı bir iyiliği başkalarına emretmesi caiz olmaz" şeklinde bir anlayışı desteklemez. Aksine iyiliğin hem bizzat yapılması hem de başkalarına tavsiye edilmesi gerekmektedir. Ancak bu tavsiyelerin etkili olabilmesi için, öncelikle tavsiye edenin o iyiliği kendisinin uygulaması, nehyettiği kötülükten de kendisinin sakınması önemlidir. Âyet; günahkâr vaizleri vaaz etmekten men etmekten ziyade, onları nefislerini tezkiyeye, yani arındırmaya ve sözleriyle eylemleri arasında tutarlılık sağlamaya davet etmektedir. Bu tutarsızlık, şeriatı bilmeyen cahillerin veya ahmakların davranışlarından farksızdır. Hâfız'ın dizeleri ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri de bu tutarsızlığın ne denli tehlikeli olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle, İsra gecesini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gördüğü; dudakları ateşten makaslarla kesilen hatiplerle ilgili hadis, bu konunun ciddiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Şeyh Üftâde'nin vaizin ve dinleyicinin konumu ve nefsin hileleri hakkındaki sözleri de bu konuyu derinleştirmektedir. Vaizin kendini cemaatten üstün görmesi veya dinleyicinin vaizi kendisini uyaran biri olarak görmemesi gibi durumlar, her iki taraf için de sorun teşkil edebilmektedir. Bu nedenle, vaaz ve nasihatte ihlas ve tevazu büyük önem taşımaktadır.¹³⁸

İsmâil Hakkı Bursevî (k.s.) bu âyeti yorumlarken ilim öğreten kişide var olması gereken özelliklerden birine dikkat çeker ve ilim öğreten kişinin sadece doğru bilgileri aktarması yeterli olmadığını ifade eder. Anlattığı ve öğrettiği bilgileri aynı zamanda hayatına uygulamış olması gereklidir. Anlattığı bilgilerle kendi amel etmeyen kişilerin çekeceği cezaları Bursevî (k.s.) hadis-i şeriflerden örneklerle bildirir. Kur'ân-ı Kerîm ise, ilmi olup ilmiyle amel etmeyen insanları, "*Kitap yüklü eşekler*" olarak tanımlar.¹³⁹ Söz ve

¹³⁷O. Çeker (2021). *Kur'an-ı Kerim'in Envarından Tefsir Özetli Meâl*. Takdim Yayınları

¹³⁸İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 1. Cilt. , s. 274.

¹³⁹*Kur'an-ı Kerim*, Cuma, 62/5.

eylem arasındaki tutarlılığın, Müslümanların ahlaki ve dini yaşantılarında ne kadar merkezi bir öneme sahip olduğunu açıkça ortaya koyan diğer âyetler ise Saff Sûresi 2. âyet ve Bakara Sûresi 44. âyettir. Bu iki âyet, birbirini tamamlayıcı niteliktedir ve müminleri samimiyete, dürüstlüğe ve tutarlılığa¹⁴⁰ davet etmektedir. Anlattığını yaşayan yaşadığını anlatan kişilerin ise ancak âlimler olduğu, âlimlerin ise Hakk'a ulaşmış kimseler olduğu yine Bursevî'nin (k.s) sözlerinden anlaşılmaktadır.

Bu bahsin çokça önemli diğer bir yönü ise yaşamadığı doğruyu anlatan kişinin hitap ettiği gönüllerde yer bulamayacak ve tesir edemeyecek oluşudur. Tâbiünden Malik b. Dinar bu konuda; eğer bir âlim, öğrendiği bilgileri kendi hayatına uygulamazsa, söylediği sözlerin başkalarının kalplerinde hiçbir yankı bulamayacağını ifade eder. Tıpkı kayanın üzerine düşen bir damlanın iz bırakmadan buharlaşması gibi, ilmiyle amel etmeyen bir âlimin öğütleri de dinleyenlerin zihinlerinde bir iz bırakmadan unutulur.¹⁴¹ Özellikle Hz. Ömer'in (r.a.) "âlim münafık" tanımı, ilim ile amel arasındaki uyumsuzluğun nifak ile olan ilişkisini ele almaktadır. İlim sahibi olan kişilerin, bu ilimleriyle amel etmeleri, sözleriyle eylemlerinin uyumlu olması ve ihlaslı bir şekilde davranmaları gerekmektedir. Aksi takdirde, ilimleri kendileri için bir vebal haline gelebilir ve başkalarının da onlara olan güvenini sarsılabilir.¹⁴² Bursevî(k.s.), konunun öneminden binaen ilim sahiplerine bildikleriyle amel etmeleri hususunda çağrıda bulunur. Rivâyetlerden ve Bursevî (k.s) yorumlarından öğrenildiğine göre âlimler, başkalarına aktardığı ilmi öncelikle kendileri hayatına tatbik eden ve içselleştiren kişiler olarak tanımlanır. Dolayısıyla ilim ve amel arasındaki ayrılmaz ilişki ve bu ilişkinin özellikle toplumun önde gelen figürleri üzerinde etkisi bulunmaktadır. Yani örnek insanlar, yaşadıklarıyla öne çıkanlardır. İnsanlar genellikle, söz söyleyenin değil yaşamını pratiğe dökenin peşinden giderler. Bu açıdan bakıldığında, toplumda temsil yönü güçlü olanların başında âlimler gelir. Çünkü temsil, söylediklerini gerçek hayatta yaşama geçirmeyi ifade eder. Bir âlim, bilginin sadece bir taşıyıcısı değil, aynı zamanda bir uygulayıcısıdır.

¹⁴⁰*Kur'an-ı Kerim*, Bakara 2/44; Saff, 61/4.

¹⁴¹*Beyhakî*, II, 296.

¹⁴²Dârimî, Mukaddime, 34. "Ey ilim sahipleri! İliminizle amel edin. Şüphesiz ki âlim, bildikleri ile amel eden ve ilmi ameliyle örtüşen kişidir. "

¹⁴³Hadislerle İslâm, Komisyon, "Bilgi Ahlâkı" md., DİB Yayınları, Ankara 2013, I, 444.

4.3.6. Hikmet

Hikmet; varlık ve olayların derin anlamını kavrayarak doğru ve faydalı sonuçlara ulaşmayı sağlayan ilahi bir kavrayış ve bilgelik hali olarak, hem insan aklının hem de gönül dünyasının rehberi kabul edilir. Bakara Sûresi 129. Âyeti, Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmâil (a.s.)'ın Kâbe'nin inşasını tamamladıktan sonra Allah'a yönelttikleri samimi bir duayı içermektedir. Bu dua, gelecek nesiller için bir peygamber gönderilmesi talebini içerir ve peygamberlik müessesesinin, vahyin, eğitimin, terbiyenin ve ilahi kudretin önemini vurgulamaktadır.¹⁴⁴ Bursevî(k.s.), hikmet kavramını eserinde derinlemesine incelemekte ve bu kavramın Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla, peygamberlerin rolüyle ve kâmil mürşidlerin rehberliğiyle olan ilişkisini açıklamaktadır.

Bursevî, hikmetin, en yüce varlık olan Allah'ı en değerli ilimle kavramak anlamına geldiğini ve bu nedenle mutlak hikmetin yalnızca Allah'a ait olduğunu vurgular. Zira O, kendi zatını ve sıfatlarını tam olarak bilendir. Kulun hikmeti ise, Allah'ın kendisine bahşettiği ölçüde ve O'nun ilmine kıyasla sınırlıdır. En değerli ilim, ezeli, dâimî, şüphesiz, gizlilik barındırmayan, gerçekliğe uygun ve zevali düşünülmemeyen ilimdir ve bu sıfatlar yalnızca Allah'ın ilmine aittir. Gerçek hikmet, tüm varlığı tanıyıp Allah'ı bilmektir. Allah'ı tanımayan kişi, en büyük varlığı kavrayamadığı için "hakîm" olarak nitelendirilemez. Hikmet, ilimlerin en büyüğüdür ve ilmin büyüklüğü de bilinenin büyüklüğüne, yani Allah'a bağlıdır. Allah'ı tanıyan kişi, diğer ilimlerdeki eksikliklerine rağmen hikmet sahibidir. Ancak kulun hikmeti Allah'ın hikmetine kıyaslandığında, O'nun bilgisinin kulun bilgisine kıyaslanması gibi sonsuz bir fark aşkar olur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinde hikmetin pratik hayattaki tezahürleri bulunmaktadır. "*Hikmetin başı Allah korkusudur,*" "*Zeki kişi, nefsinin hakir gören ve ölümden sonrası için işe yarayacak amel yapan kişidir,*" "*Kanâat tükenmez bir hazînedir,*" gibi hadisler, hikmetli sözlere örnek olarak sunulur. Bu sözler, hikmetin sadece teorik bir bilgi olmadığını, aynı zamanda ahlaki erdemleri, dünya ve ahiret dengesini ve Allah'a yönelişi içerdiğini göstermektedir. Metin ayrıca peygamberlerin gönderilmesinin bir hikmet ve maslahat içerdiğini, onların zahiri imar ederken batını da nurlandırdıklarını belirtir.

¹⁴⁴Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/129.

Peygamberlerin varisleri olan kâmil Allah dostları, nefis tezkiyesi konusunda büyük bir yetkiye sahiptirler. Yani kulun kendisini Allah'a ulaştıracak bir mürşite ihtiyacı vardır. Kâmil mürşit, Allah'ın izniyle müritin nefisini tezkiye eder, onu Allah'tan başka şeylerle uğraşmanın kirlerinden temizler ve ona enfüsî ve âfâkî âyetleri açıklayarak Allah'ı yakînen bilmesini sağlar. "...ve onları tezkiye eder..." âyeti, bu mürşit-mürit ilişkisine işaret etmektedir.¹⁴⁵ Dolayısıyla kâmil mürşidin rehberliği, nefis tezkiyesi ve ilahi bilgiye ulaşmak için önemli bir gerekliliktir. Eğitim, köklerini ve temelini oluşturduğu geleneğe bağlı olarak anlam kazanır. İslam bağlamında eğitim ele alındığında, bu eğitimin İslam düşünce geleneğine ve o geleneğin kavramlarına dayandığı takdirde, gerçek anlamını bulması daha muhtemeldir. İslam düşünce geleneğinde hayati bir rol oynayan kavramlardan biri de hikmettir. Hikmet kavramı incelendiğinde çok sayıda tanımla karşılaşılır. Tasavvuf özelinde bakıldığında ise hikmet, bilgi ve eylemin bütünselliği olarak da tanımlanan bir ilimdir. İnsanın yeteneği doğrultusunda nesnelere gerçek doğası hakkında bilgi sahibi olması ve bu bilgiyi uygun şekilde kullanması olarak algılanmıştır.¹⁴⁶ Tasavvufta hikmet, özgün kavramlar ve anlayışlarla zenginleştirildiğinde; kalbin, gerçeğin, varlıkların gizemlerine ulaşması, Allah'ın lütfu olan nur, ilahi bilgi, feraset, nefsin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini anlama, ruhun eğitimini sağlayan bir bilgi olarak değer kazanmıştır.¹⁴⁷

İlimden en büyük maksat Allah'ı bilmek, hikmetten maksat ise bu en büyük ilme kavuşmaktır. İlk sûfîlerin inancına göre, hikmet özenle kazanılan ve titizlikle korunan son derece kıymetli bir gizli bilgidir. Hakîm et-Tirmizî hakîmlerin, peygamberler ve siddîkların ardından Allah katında yüksek bir makamda olacaklarını ifade eder.¹⁴⁸ Sûfîlerin sonraki dönemlerinde hikmet hakkındaki tanımları, bilgi ve eylem arasındaki ilişkiye eşit ölçüde vurgu yapmış ve bu hikmetin sırlı bir bilgi olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁵İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 2. Cilt. , s. 31.

¹⁴⁶Ethem Cebecioğlu (2020), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 7. Baskı, Otto Yayınları, Ankara, s. 216.

¹⁴⁷M. R. Şavlı (2014). *İslâm Düşüncesinde Hikmet Anlayışı*, (Doktora Tezi) Erzurum, Atatürk Üniversitesi, s. 121-123.

¹⁴⁸Hakîm Et-Tirmizî, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. [Erişim: 29.04.2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakim-et-tirmizi>]

¹⁴⁹Kara, M. "Hikmet," *TDV İslâm Ansiklopedisi*. [Erişim: 29.04.2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hikmet#4-tasavvuf>]

Hikmet, kökenine göre bilgi olarak değerlendirildiği gibi sonucuna göre de eylem olarak nitelendirilebilir. Ancak hiçbir zaman eylemsiz bilgiye veya bilgisiz eyleme ve söze hikmet denilmez. Peygamberler ve onların varisleri olan evliyaullah; insanlara rol model olmak, iyiyi, güzeli, doğruyu göstermek ve beyân etmek için var olmuşlardır. Hikmet kavramı onların hayatlarında açık bir biçimde görülebilir. Mürşit, dünyevi arzulara kapılmayan ve müritin kalbinden dünya sevgisini silen bir kişidir. Bu sayede müridinin eğitimini tamamlar. Mürit ise mürşitinin hikmetli yaşamını gözlemlediğinde eğitim almaya açık hale gelir.

Bursevî'nin (k.s) bu âyetteki yorumunda görülür ki, insan uygulamaya yönelik bilgileri yalnızca teorik okumalarla elde edemez. Nasıl bir hastanın işinin ehli bir doktora ihtiyacı var ise, bir talebenin de onu eğitecek bir hocaya/mürşite ihtiyacı vardır ki kişi masivadan kurtulup ilahi hedefine varabilsin. Sabuni de; eserinde belirli bir alanda derinlemesine bilgi edinmek isteyenlerin, o alanda uzmanlaşmış bir ustadan öğrenme ihtiyacını vurgular. Bu düşünce, 'inciye sedef içinde aramak' benzetmesiyle ifade edilerek, ilmin derinliklerine inmenin kolay olmadığını ve özel bir çaba ve mürşit gerektirdiğini belirtir.¹⁵⁰

Bursevî, Bakara Sûresinin 156. Âyet-i Kerimesi'nde de aynı hususa dikkat çekmiş, hikmet kavramının ve mürşidin önemini tekrar anlatmıştır. "O Peygamber size hikmeti öğretmektedir" âyetindeki "hikmet" kavramı, söz ve eylemde isabetli olmayı ifade eder. Gerçek anlamda "hakîm" olarak nitelendirilebilecek kişi, bu iki vasfı da bünyesinde barındırandır. İmam Fahreddin Razi'nin ifadesiyle, "ihkâm etmek," bir şeyi gereksiz ve yanlış unsurlardan arındırmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda hikmet, kişiyi cehaletten ve hatadan uzak tutan bir özelliktir. Dolayısıyla hikmet sahibi kişi; hem sözlerinde doğruyu, anlamlıyı ve faydalıyı ifade eder, hem de eylemlerinde dürüst, adaletli ve hikmetli davranır.

Her eğitim girişiminin yönlendirildiği ideal bir insan modeline hizmet ettiği görülür. Eğitim, zaten insanı hedefler ve eğitim sürecinin tasarımcıları, kendi düşünce ve felsefelerine uygun olarak insanın davranışlarında değişiklik yaratmayı amaçlarlar. İnsan davranışlarını olumlu yönde değiştirme, eğitim tanımlarının ortak temelini oluşturur.¹⁵¹

¹⁵⁰Sabûhî, İhtiyârât, 5/148a.

¹⁵¹B. Akgün (2021). *Türk-İslam Kültüründe Hikmet Geleniğinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi: Divan-ı Hikmet Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Programı, s. 72.

Tasavvufta, seyrü süluk veya manevi eğitim süreci, insanın içinde bulunan ilahi niteliklerin aktif hale getirilerek insanı en yüce varlık seviyesine ulaştırma idealini taşır. Bu eğitim sürecinde, bilinçli ve disiplinli bir ibadet, bir rehber eşliğinde sunulmalıdır.¹⁵² Söz konusu süreç ile kişinin bilme eylemine ulaşabilmesi hedeflenir. Tasavvuf düşüncesinde, insanın kendi benliğini ve sınırlarını anladığı zaman ancak Rabbinin de farkına varacağı kabul edilir.¹⁵³

İslam eğitiminin temel amacı, bireyin hem dünyevi hem de uhrevi mutluluğunu hedefleyen bütüncül bir gelişimini sağlamaktır. Literatürde bu amaç farklı şekillerde ifade edilse de özünde bilgili, ahlaklı ve erdemli insanlar yetiştirme esas alınmaktadır. Yani İslam eğitiminin amacı; sadece dini bilgilere sahip bireylerin yetiştirilmesi değil, aynı zamanda bilgiyi eyleme dönüştüren, teoriyi pratikle birleştiren, ahlaki ve erdemli insanlar yetiştirmektir. Bu hedefler, önceden belirtilen hikmet kavramının içerdiği anlamlarla örtüşmektedir. Dolayısıyla İslam'da eğitimin nihai amacının, hikmetin kapsadığı anlamları da içerdiği söylenebilir. Başka bir deyişle, İslam'da eğitimin son amacı, akıl, vahiy ve duyu organları aracılığıyla elde edilen bilgileri kullanarak gerçeklikleri mümkün olduğunca kavrayan ve bu bilgiye uygun bir şekilde yaşayan bireylerin yetiştirilmesidir - ki bu, önceden belirtilen hikmet kavramının anlamıyla örtüşmektedir. Ayrıca, İslam düşüncesinde "hakîm" olarak nitelendirilen kişi; adil, bilgili, anlayışlı, işlerini doğru yapan, sözünde ve eyleminde doğru olan, bilgisini eyleme dönüştüren, ilahi ahlakla donanmış bir bireydir. Bu niteliklerin, bir Müslüman için ideale uygun özellikler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, hem hikmetin katmanlı anlamları hem de İslam'daki eğitim anlayışı göz önüne alındığında, bu eğitimin en yüksek gayesi hikmet sahibi insanlar yetiştirmektir diyebiliriz.¹⁵⁴

¹⁵²O. Tüerer (2003). "Latife", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul (Latife), s. 110.

¹⁵³S.Uludağ (2003). "Marifet", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt:28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 55.

¹⁵⁴B. H. Fakioğlu (2022). İslam'da Eğitimin Nihai Hedefi Olarak Hikmet: Kavramsal Bir Analiz. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 659-679.

4.3.7. Din Eğitiminde Uyarı ve Doğru Arkadaş

Din eğitiminde uyarı ve doğru arkadaş seçimi, bireyin ahlaki ve manevi gelişimini yönlendiren, doğruyu yanlıştan ayırt etmesine yardımcı olan temel unsurlar arasında yer alır. Bakara Sûresi 132. âyeti İbrahim ve Yakup peygamberlerin oğullarına yaptıkları vasiyeti konu etmektedir. Vasiyetin özü, Allah'ın seçtiği din olan İslam'a sınıksız bağlı kalmak ve Müslüman olarak ölmektir.¹⁵⁵

Bursevî; bu âyeti yorumlarken dinî nasihatın ve uyarının önemini, kötü arkadaş çevresinin birey üzerindeki olumsuz etkilerini ve boş hayallere kapılmanın tehlikelerini bir bütün olarak ele almaktadır. Bu bağlamda "*İnsan, konuştuğu kimsenin huyunu alır. Öyleyse kâfirlerle karşılaşmamaya çalış!*" ifadesiyle arkadaş seçiminin önemi ve kötü arkadaşların olumsuz etkilerini vurgulamış, "*Rüzgâr kötü bir semâdan geçer ve o geçtiği yerin kötü havasının pis kokusunu taşır*" benzetmesiyle de kötü çevrenin insan üzerindeki etkisini çarpıcı bir şekilde anlatmıştır. Aynı zamanda Ebu Ubeyd es-Sûrî'nin müridlerinden birine yazdığı mektup ve Hasan Basrî (r.a.)'nin uyarıları eserinde yer verdiği anekdotlardır. Bu kapsamda Ebu Ubeyd es-Sûrî'nin müridlerinden birine yazdığı mektupta şu önemli noktalara değinmiştir:

- Dünya düşüncelerine dalıp ahireti unutmanın yanlışlığı.
- Kötü halle Allah'tan dilekte bulunmanın anlamsızlığı.
- Allah'a güvenmek ve O'nun iyi muamele edeceğini zannetmenin ancak iyi huylar ve iyi amellerle mümkün olduğudur.

Hasan Basrî(r.a.)'nin sözleri ise boş kuruntulara kapılmanın ve amelsiz bir şekilde iyi bir sonuç beklemenin tehlikelerini anlatmaktadır.

Kimi insanlar, gerçekleşmesi imkânsız hayallerin peşinde koşarak, iyilik yapmaya fırsat bulamadan, ahiret azıklarını hazırlamadan dünyadan ayrılırlar. "Rabbimin bana iyi muâmele edeceğini zannedirim." diyen kişinin yalan söylediği, eğer iyi muamele bekliorsa iyi amel işlemesi gerektiği uyarısıdır. Fussilet Sûresi 23. Âyetinde belirtildiği

¹⁵⁵Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/132

üzere (“İşte, Rabbinizi böyle sanmanız sizi mahvetti ve ziyana uğrayanlardan oldunuz.”) , yanlış beklentilerin insanı hüsrana uğratacağı uyarısıdır. İnsan fıtratı gereği doğru ve güzel olan, gitmesi gereken yolda uyarılmaya muhtaçtır. Bu uyarılma/ikaz çocuk daha çok küçük yaşlardayken başlamalıdır. Nitekim kalbe verilecek dini eğitim ikaz ve güzel yönlendirmeler ile başlar ve devam eder. Bu şekilde daha küçük yaştan itibaren çocuğa güzel ahlakın, erdemli bir Müslüman olmanın alıştırmaları yapılır ki büyüdüğünde sahip olması gereken bu güzel özellikler nefesine ağır gelmesin. Çocuk küçüklüğünde böyle bir eğitim alarak gençlik çağına erdiğinde, Allah’ın emir ve yasakları doğrultusunda yaşaması ve nefesine hâkim olabilmesinin daha kolay olacağı düşünülür.¹⁵⁶ Hatta günümüzdeki gençliğin, psikolojik ve sosyolojik huzursuzluklarının ve doyumsuzluklarının altında küçük yaşlardan itibaren yapılması gerektiği halde uygulanmayan ikaz ve sınırlandırmalar olduğu düşünülebilir.

Bakara Sûresi’nin 132.âyetini ve bu âyeti kerimeye İsmâil Hakkı Bursevî’nin yorumunu okurken dikkatimizi çeken bir diğer husus ise insanın ahlakının çevresindeki arkadaşlarından etkilenip, şekillenebileceği konusudur. Bu çerçevedeki hadis-i şerifleri incelediğimizde arkadaşlık, dostluk, komşuluk ilişkileri ve insanların birbirleri üzerindeki etkileri üzerine önemli mesajlar içermektedir.

Peygamber Efendimiz (sav), arkadaşlığın ve çevrenin insan üzerindeki etkisine dikkat çekerek, "*Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine dikkat etsin*" ¹⁵⁷ buyurmuştur. Bu hadis, arkadaş seçiminin ne kadar önemli olduğunu, çünkü arkadaşların birbirlerinin inançlarını, ahlaklarını ve davranışlarını etkilediğini vurgulamaktadır. Bu düşünceyi destekleyen bir başka hadiste ise iyi arkadaş ile kötü arkadaşın misk taşıyan ve körük üfüren kimselere benzetildiği görülür. "*Misk taşıyan kişi ya size misk ikram eder, ya ondan satın alırsınız ya da en azından güzel kokusundan faydalanırsınız. Körük üfüren kişi ise ya elbiselerinizi yakar ya da kötü kokusuyla sizi rahatsız eder.*"¹⁵⁸ Bu benzetme; iyi arkadaşın olumlu etkilerini, kötü arkadaşın ise olumsuz etkilerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu konuya daha da açıklık getiren bir başka

¹⁵⁶İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 2. Cilt. , s. 70.

¹⁵⁷Tirmizî, Zühd, 45; D4833 Ebû Dâvûd, Edeb, 16.

¹⁵⁸Müslim, Birr, 146; B5534 Buhârî, Sayd, 31.

hadiste ise Peygamberimiz (sav), "*Sadece müminle arkadaş ol! Yemeğini de ancak takva sahibi olan yesin!*"¹⁵⁹ buyurarak, arkadaşlık ilişkilerinin sadece dünyevi çıkarlara dayanmaması, aynı zamanda manevi bir birliktelik ve dayanışma içermesi gerektiğini ifade etmektedir. Müminlerle kurulan dostluklar, kişiyi Allah'a yakınlaştırır ve takva sahibi insanlarla kurulan ilişkiler de ahlaki gelişime katkıda bulunur. "*Allah katında arkadaşların en hayırlısı, arkadaşına karşı hayırlı davranandır. Allah katında komşuların en hayırlısı ise komşusuna karşı hayırlı davranandır.*"¹⁶⁰ hadisi şerifi ise hem arkadaşlara hem de komşulara karşı iyi davranmanın, hayırlı insan olmanın önemini vurgulamıştır.

Bu konuda insanların karakterlerinin ve eğilimlerinin birbirleriyle etkileşim altında olduğunu, benzer karakterlere sahip insanların daha kolay anlaşacağını ve kaynaştığını, farklı karakterlere sahip insanların ise anlaşmakta zorlanabileceğini ifade eden "*Ruhlar, bir araya gelmiş topluluklardır. Onlardan birbirleriyle uyuşanlar kaynaşır, uyuşamayanlar da anlaşamaz ayrılır*"¹⁶¹ hadisi şerifi de örnek alınabilecektir.

4.3.8. Kabiliyet ve İstidat-1

Kabiliyet ve istidat; bireyin doğuştan getirdiği yetenek ve eğilimleri ifade eden kavramlar olup, bu potansiyelin keşfedilmesi ve geliştirilmesi hem kişisel başarı hem de toplumsal katkı açısından büyük bir öneme sahiptir. Bakara Sûresi 171. âyeti hakikate kulak vermeyen, hidâyet çağrısına sırtını dönen kâfirlerin durumunu çarpıcı bir benzetmeyle anlatmaktadır. Çobanın sesini sadece bir gürültü olarak algılayan hayvanların durumuna benzetilmektedir."¹⁶² Bursevî (k.s.); Bakara Sûresi'ndeki "*...onlar düşünemezler*" ifadesinin, kâfirlerin tamamen akılsız olduğu anlamına gelmediğini belirtir. Zira öyle olsaydı, onların kınanması anlamsız olurdu. Bu durum, ahir zamanda da benzerdir; insanların kulakları hakikati işitmez, zihinleri doğruyu kabul etmez hale gelmiştir. Bu noktada Sa'dî'nin şu sözleri oldukça anlamlıdır:

¹⁵⁹Tirmizî, Zühd, 55; D4832 Ebû Dâvûd, Edeb, 16.

¹⁶⁰Tirmizî, Birr, 28; DM2467 Dârimî, Siyer, 3.

¹⁶¹Müslim, Birr, 159.

¹⁶²*Kur'an-ı Kerim*, Bakara 2/171.

"Sözü anlamak dinleyen işi değildir; kabiliyet ve istidadı konusunda hatibi konuşuran muhataptır; zikir meydanının genişliği müritlerin kalabalığına bağlıdır; dinleyici nasihatçının sana nasihat etmesine yüz sebep vardır, ancak nasihat dinleyecek kulak hepsinden öncedir. Sen, yüz iltifat ile bir adama nasihat ve öğüt verirsen, o kimse senin nasihatını bir taraftan boşaltır. Söylenene inatla kulak vermeyen tek bir kişi, yüz tane söz söyleyen kimseyi aciz bırakır." Bu ifadeler, nasihatın değerini ve dinleyicinin niyetinin önemini vurgularken, dinleyecek bir kulak olmadıkça, nasihat değerli de olsa bir anlam ifade etmeyeceğini belirtmektedir. Peygamberler gibi en büyük nasihatçılar bile, taşlara tesir eden sözlerine rağmen kötü niyetli insanların kalplerini değiştirememiştir. Onların kalplerindeki kasvet ve inat, nasihatın tesir etmesini engellemiştir.¹⁶³ Bursevî'nin (k.s) bu âyeti kerimeyi yorumlamasından anlaşıldığına göre; eğitim gören talebenin kabiliyet ve istidatı, eğitim veren hoca kadar önem arz etmektedir.

Sözlükte; teslim olmak, uymak anlamına gelen tav' kökeninden türeyen istitaat sözcüğü, terim bakımından "kulun, bir eylemi gerçekleştirmek için gerekli olan araçlarla bu araçları kullanarak kendi iradesiyle fiilleri yapabilmesini sağlayan güç" şeklinde tanımlanabilir.¹⁶⁴ Bu konu öğretmen öğrenci ilişkisi açısından değerlendirildiğinde ise öğretmen, öğrencisinin anlayabileceği biçimde konunun içeriğine uygun öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmalıdır. Dolayısıyla "Anlama" eyleminin sınırları, idrak yeteneğinin sınırları kadar geniştir.¹⁶⁵ Neticede "anlama" insan deneyiminin temel bir boyutunu oluşturur ve sadece zihinsel bir faaliyet olarak daraltılamaz. Aksine, "anlama" eylemi, insan zihninin duyar aracılığıyla edindiği bilgilerin gönlün de katılımıyla harmanlanmasıyla ortaya çıkar. Ancak bu süreç, gönlün, yani duygularımızın, inançlarımızın, değerlerimizin ve iç dünyamızın katılımıyla derinleşir ve zenginleşir.¹⁶⁶

4.3.9. İnsanın Fıtratı

İnsan fıtratı, kişinin doğuştan sahip olduğu temel özellikler, eğilimler ve potansiyeller olarak bilinmektedir. Bakara Sûresi 177. âyet iyilik kavramını kapsamlı bir

¹⁶³İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 2. Cilt. , s. 111.

¹⁶⁴Y. Ş. Yavuz (2001). İstitaat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23.Cilt, 399-400.

¹⁶⁵N. Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, s. 197.

¹⁶⁶A. G. Gezgin (2018) "Kur'ân'ın Anlaşılması ve Türkçeye Doğru Çevirisi Açısından", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, ss. 5-19.70.

şekilde tanımlamaktadır. Mezkûr âyete göre gerçek iyilik, bireyin inanç ve ahlaki değerler çerçevesinde gerçekleştirdiği eylemlerle ortaya çıkar. Bu bağlamda kişi; Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere inanmakla birlikte, Allah'ın rızasını gözeterek sevdiği mallardan ihtiyaç sahiplerine, yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara, dilenenlere ve kölelere(kurtulması için) infak eder. Ayrıca namaz kılar, zekât verir, verdiği sözleri tutar ve özellikle sıkıntı, hastalık ve savaş gibi zorlu durumlarda sabır gösterir. Bu vasıfları taşıyanlar, doğru yolu bulan ve takvâ sahibi olan kimselerdir.¹⁶⁷

Bursevî'nin yorumuna göre; Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde geçen birtakım ifadeler, insan ile bağlılık arasındaki ilişkiyi bir ağaç metaforu üzerinden açıklayarak, ahlaki ve manevi kemalâtın temelini ortaya koymaktadır. Hz. Mevlânâ, insanı bir ağaca benzetmekte ve ahdi bu ağacın kökü olarak tanımlamaktadır. Bu analogiye göre, bir ağacın sağlıklı ve verimli olabilmesi için köklerinin sağlam olması gerektiği gibi, insanın da ahlaki ve manevi gelişimini tamamlayabilmesi için ahbine sadık kalması gerekmektedir. Bu noktada, ağacın dallarının ve yapraklarının görünüşte ne kadar canlı ve yeşil olduğu önemli değildir. Kök çürümüşse, bu dışsal canlılık aldatıcıdır ve bir fayda sağlamaz. Aksine, ağacın yaprakları yeşil olmasa bile, kökleri sağlamla zamanla yeniden yeşerecek ve meyve verecektir. Bu da, görünüşteki eksikliklere rağmen, ahde bağlılığın nihai olarak olumlu sonuçlar doğuracağını göstermektedir. Bursevî, bu metaforu yorumlayarak, insanın kemalâtını doğru inanç, iyi geçim ve nefis terbiyesi şeklinde üç temel maddede özetlemektedir. Bu üç unsur, insanın hem bireysel hem de toplumsal ve manevi gelişimini kapsar. Doğru inanç, tevhid ve şehadet ile ifade edilirken, nefis terbiyesi de tevhid zikri ve usûlü ile mümkün kılınmaktadır.¹⁶⁸

4.3.10. Rehberin Önemi-1

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın rehberine olan ihtiyacı, sayısız âyette vurgulanarak ilahi bir gerçeklik olarak sunulmaktadır. Bu çalışma kapsamında, ilgili âyetler kronolojik sırayla incelenerek, insanın rehberine olan ihtiyacının Kuran'daki temeli detaylı bir şekilde ortaya konulacaktır.

¹⁶⁷Orhan Çeker, *age*, s.46.

¹⁶⁸İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 2. Cilt. , s. 126.

Kur'ân-ı Kerîm'de Âyet-el Kürsi olarak bilinen Bakara Sûresi'nin 255. âyeti, Allah'ın eşsiz sıfatlarını, kudretini ve evren üzerindeki hâkimiyetini kapsamlı şekilde ifade etmektedir.¹⁶⁹ Bu âyet, Allah'tan başka ilah olmadığını, O'nun Hayy (diri, ezeli ve ebedi) ve Kayyûm (kendi kendine kaim, her şeyi ayakta tutan) olduğunu vurgular. Allah ne uyur ne de uyuklar; göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. O'nun izni olmadan kimse şefaât edemez. Allah, kullarının geçmişini ve geleceğini bilir; O'na hiçbir şey gizli kalmaz. İnsanlar, O'nun ilminden ancak O'nun bildirdiği kadarını bilebilirler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır ve onları koruyup gözetmek O'na zor gelmez. O, Aliyy (çok yüce) ve Azim (çok büyük) olandır.¹⁷⁰

Bursevî'ye göre, Âyet-el Kürsi'de zikredilen "uluvv" sıfatı; Yüce Allah'ın kadrinin, şerefının, kudretinin ve makamının eşsiz üstünlüğünü ifade eder. Bu, mekânsal bir yücelik olmayıp, Allah'ın cismani bir varlıktan münezzehe olduğunu, yani herhangi bir mekâna yerleşmekten, sınırlandırılmaktan veya cisimleşmekten uzak olduğunu belirtir. "Azamet" sıfatı ise, Allah'ın heybetini, kudretini ve büyüklüğünü ifade eder. Bu da cisimlerde ve maddelerde olduğu gibi hacimsel veya niceliksel bir büyüklük değildir. Aksine, Allah'ın sonsuz kudretinin ve her şeyi kuşatan hâkimiyetinin bir tezahürüdür. Bu bağlamda; kulların en büyükleri olan peygamberler, veliler ve âlimler, ilim ve irfanlarıyla insanlığa rehberlik ederler. Onların vasıflarını idrak eden bir kimsenin kalbi, bu heybet ve saygı duygusuyla dolar ve bu onda bir coşku ve manevi bir uyanışa yol açar. Nitekim Hz. Peygamber (sav) ümmeti için, mürşit müridi için ve öğretmen öğrencisi için bir büyüktür. Çünkü ümmetin akli Hz. Peygamber'in, müridin akli mürşitin, öğrencinin akli da öğretmenin vasıflarının özünü tam olarak kavrayamaz. Eğer bu vasıflar öz itibariyle aynı olsaydı veya öğrenci öğretmeninden daha üstün bir seviyede olsaydı, bu hiyerarşik ilişki ve saygı durumu mümkün olmazdı. Bu durum, bilgi ve manevi rehberliğin aktarımında bir üstünlük ve rehberliğin gerekliliğini vurgulamaktadır.¹⁷¹

¹⁶⁹Orhan Çeker, *age*, s. 73.

¹⁷⁰*Kur'an-ı Kerim*, Bakara 2/255.

¹⁷¹İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 2. Cilt. , s. 360.

Peygamberler insanların dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan, insanlara doğruyu ve güzeli öğreten seçilmiş kişilerdir. Peygamberler, sadece kendilerine bahşedilen özel yeteneklerle değil, aynı zamanda toplum içinde iffetli, erdemli ve anlamlı bir hayat sürerek de tanınmışlardır. Onların özleri ve kişilikleri kusursuz bir güzellikte ve saflıktadır. Bu nedenle, tüm tavırları ve hareketleri, hakikat, samimiyet ve nezahet üzerine kuruludur. Onlar, hayatlarının her aşamasında daima fazilet ve doğruluğu telkin eder ve başkalarına tavsiye ettikleri şeyleri de bizzat uygularlar.

Peygamberler olmadan insanların; hak ve batıl inançları, bu inançların kanıtlarını, hakikatle hurafeyi ayırt etmeyi, ebedî mutluluğa götüren iyi işleri ve bunları yapma yöntemlerini, cehenneme sürükleyen kötü işleri ve bu işlerden sakınma yollarını öğrenebilmeleri mümkün değildir.¹⁷²

İnsan, yaşamı boyunca geçireceği merhalelerdeki zorlukları aşabilmek ve eğitimin asıl amacı olan ilahi rızaya kavuşabilmek için kendisine bu yolda eşlik edecek yardımcılara ihtiyaç duyar. Tasavvufta bu durum mürit-mürşit ilişkisi ile açıklanırken, günümüz eğitimine yansımaları ise öğrenci-öğretmen bağı şeklindedir.

Mürşid, sözlükte 'doğru yolu göstermek, yönlendirmek, bilgi vermek ve öğütlemek' anlamlarına gelen (ارشاد) (fiilinden türemiştir).¹⁷³ Terim olarak, 'tasavvuf yoluna giren müridlere rehberlik eden, onlara doğru yolu göstererek kendilerini irşad eden kimse' anlamına gelmektedir. Tasavvufta mürşid kelimesiyle eş anlamlı olarak şeyh, velî ve pîr terimleri de kullanılmaktadır.¹⁷⁴

Öğretmen, eylem, düşünce, sezgi, estetik duyuşlar ve el becerileriyle bütün varoluşunu mesleğinde etkin kılma yeteneğine sahip kişidir. Öğretmen, bir başka deyişle sanatçı, el becerileri, akıl ve kalbiyle insan varoluşuna şekil veren ve gelecek nesillere yol gösteren kişidir.¹⁷⁵

¹⁷²M. Bilgiz (2025). Kur'an'da Nübüvvet (Peygamberlik), *Diyanet İlmî Dergi*, vol. 49, no. 1, s. 23-46.

¹⁷³ Ebû Abdîrrahmân Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-ayn, Hindâvî (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 119; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ İbn Fâris, Mu'cemü mekâyisi'lluga, Harun (Thk.), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, s. 398; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. elMufaddal Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, ed-Dâvûdî (Thk.), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412, s. 354

¹⁷⁴ R. Öngören. "Şeyh," *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, vol. XXXIX, s.284.

¹⁷⁵ Aliye Çınar, *age*, s. 2.

Verilen tanımlardan hareketle insan yaşamı devam ettiği müddetçe eğitim devam eden bir süreçtir ve insan hayatının ona rehberlik eden bir eğitimci olmadan devam etmesi mümkün görünmemektedir. Aliya İzzetbegovic'in de söylediği gibi “*yeryüzünün iyi öğretmeni olabilmek için gökyüzünün iyi öğrencisi olmak gerekir*”.¹⁷⁶

4.3.11. İyilerle Beraber Olmak

İyilerle beraber olmak, insanın ruhunu besleyen, hayata dair umut ve güzellikleri pekiştiren bir tercihtir; çünkü iyilik, bulaşıcı bir ışık gibi çevresine mutluluk ve huzur saçar. Bakara Sûresi'nin 284. Âyeti, Allah'ın evren üzerindeki mutlak hâkimiyetini, ilminin her şeyi kuşattığını ve insanların iç dünyalarından da hesaba çekileceğini vurgular.¹⁷⁷

Bursevî (k.s.), kötülöklere karşı tavrın önemini ve kötü insanlarla ilişki kurmanın doğurabileceği sonuçlar bu bağlamda ele alınmıştır. Bursevî'ye göre, bir kimsenin işlenen bir cinâyeti veya zina eylemini onaylaması ve imkân bulduğunda benzer fiilleri işlemeye niyetlenmesi, o suçlara fiilen katılmış gibi addedilir. Bu düşünce, Peygamber Efendimiz'in (s.a.) şu hadisiyle desteklenir: "*Gördüğü kötülükten hoşlanmayan kimse onu görmemiş gibi olur. Fakat işlenirken görmediği bir kötülüğü duyunca hoşnutlukla karşılayan kimse de sanki o kötülüğün yapılmasında bulunmuş gibi olur.*" Bu hadis, kötülüğe karşı içsel bir tepkinin önemini vurgular. Kötülüğe karşı kayıtsız kalmak, hatta ondan memnuniyet duymak, o kötülüğe ortak olmak anlamına gelir. Başka bir hadis-i şerif ise, "*Yaptıkları ameller sebebiyle bir kavmi seven kimse, kıyamet günü onlarla beraber haşrolunur. Onların yaptığını yapmamış olsa dahi onlar gibi hesaba çekilir*", buyurarak, sevgi ve bağlılığın, amellerin sonuçlarına ortaklığı getirebileceğini ifade eder. Bu nedenle, kalbi kötü düşüncelerden arındırmak ve kötü insanlarla yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmak gerekmektedir. Zira kötü bir çevre, insanı olumsuz yönde etkileyebilir. Tıpkı bir meleğin şeytanla arkadaşlık etmesi durumunda ondan kötü özellikler öğrenebileceği gibi, kötü insanlardan da iyilik beklemek mümkün değildir. Kurt postundan kürk beklenemeyeceği gibi, kötü insanlardan da hayır beklenemez.¹⁷⁸ İyiliği emir ve kötülükten nehiy, tüm

¹⁷⁶ age, s. 9.

¹⁷⁷ Orhan Çeker, age, s. 82.

¹⁷⁸ İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 2. Cilt. , s. 434.

müslümanların sorumluluğudur. İyiliği emretmek ve iyi olmak için ise iyilerle beraber olmak gerekir. İnsanın, “*Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz!*”¹⁷⁹, hadisi gereğince birlikte vakit geçirdiği kişilere dikkat etmesi önemlidir. Çünkü insan vakit geçirdiği kişilerden sürekli olarak öğrenme sürecindedir ve bilinir ki insan zamanla duyduklarını söylemeye söylediklerini de yaşamaya başlar.

4.4. Âl-i İmrân Sûresi

4.4.1. Muhabbet

Âl-i İmran Sûresi 32. âyette Allah(c.c.), insanlara kendisine ve resulüne itaat etmeleri gerektiğini bildirmiştir. İnsanlar bu emre karşı gelindiğinde ise, onlardan hoşnut olmadığını bilmeleri gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla ayet Peygamberimize tabi olmayana kâfir olarak nitelendirmektedir.¹⁸⁰ Bursevî(k.s.) bu ayeti yorumlarken; Peygamberimizin yolundan ayrılanın, onun sevgisinden de mahrum kalacağını bildirir. Çünkü gerçek sevgi, sadece duygusal bir bağ değil, aynı zamanda bir bağlanma ve itaattir. Başka bir deyişle, Peygamber sevgisi ve Allah sevgisi birbirini tamamlayan iki parçadır. Birini artırmak diğerini de artırır. Bu durum Allah'ın bir lütfu olup, Peygamberimizin ruhunun müminlerin kalplerinde yaşamasına vesile olur.

İnsanlar genellikle dünya hayatının geçici zevklerine ve maddi zenginliklere değer verirler. Ancak gerçek mutluluk ve huzur, Allah sevgisiyle elde edilir. Allah'ı sevmek, O'nun emirlerine uymak ve O'nun razı olduğu şekilde yaşamak demektir. Bu durum, insanın iç dünyasında bir huzur ve mutluluk yaratır. Allahu Teâlâ, insanlara irade vermiştir ve onları kendi iradeleriyle kendisine yaklaşmaya, muhabbete davet etmiştir. Bu da, insanın kendi seçimlerini yaparak Allah'a olan bağını güçlendirmesi anlamına gelir. İtaat ise, bu bağın en önemli göstergesidir. Allah sevgisi ve Peygamberimize itaat, birbirini tamamlayan iki önemli kavramdır. İtaat, Allah sevgisinin bir gereğidir ve Allah'a yaklaşmanın en önemli yolu. Bu nedenle, her Müslümanın öncelikli amacı, Allah'a ve Peygamberine itaat etmektir.¹⁸¹

Muhabbet kavramının, sözlükte hub (hubb) kökeninden türediği ifade edilirken, hub

¹⁷⁹Münâvî, Feyzü'l-Kadîr, V, 663.

¹⁸⁰Orhan Çeker, *age*, s. 91.

¹⁸¹İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 3. Cilt. , s. 61.

ise basitçe 'buğzun zıt anlamlısı' olarak açıklanmaktadır. Alanyazında ise muhabbet ve hub ile meveddet ve vüd (vüdd), genellikle 'sevgi' manasında kullanılırken, sevginin derinleşmiş şekli ise aşk sözcüğüyle belirtilmektedir.¹⁸²

Muhabbet, tasavvufun temel kavramlarından biridir. Mutasavvıflara göre muhabbet, varlıkların yaratılış sebebidir ve âlemde sevgiye yabancı tek bir zerre bile yoktur. Kur'ân-ı Kerîm, muhabbetin önemine büyük bir değer vererek, bunun dini hayatın temelini oluşturduğunu belirtir. Kur'ân bütünlüğü içinde muhabbet kavramı incelendiğinde, dini duyguların temelini muhabbet olduğu görülmektedir. Muhabbet, dini hasletlerin ve ahlaki erdemlerin kaynağıdır.¹⁸³ Muhabbet, insanın psikolojik ve ruhsal sağlığı için vazgeçilmez bir unsurdur. Muhabbetin eksikliği, insanı yalnızlık, mutsuzluk ve anlam arayışına iter. Muhabbet, kalp için besin gibidir. Sevgi olmadan kalp harap olur.¹⁸⁴

Eğitimde sevgi ile ilgili birçok ortak görüş bulunmaktadır. Örneğin Saint Augustin'e göre, eğitimin hedefi bedenimizin ve kalbimizin Tanrı'ya ulaşabilmesidir. Nasıl Tanrı'ya ulaşmanın yolu sevgi ise öğretmenin de öğrencisini bilgiyle donatabilmesi için sevgi yolunu tercih etmesi gerekir. Bu yolda ise ceza yerine teşvik yöntemi kullanılmalıdır. Tanrı “neşeli verici”yi sevdiğinden dolayı öğretmenin de neşeli öğretmen olması gerekir ki öğrenci duyduğuna inanabilsin, inandığını umut edip hayatına geçirebilsin.¹⁸⁵

Sevgi ve hoşgörünün en çok gerekli olduğu merkezlerin başında inanç eğitimi ve öğretimi verilen kurumlar gelmektedir. Hızla değişen dünyada yaşayan insanların zihinlerinin, karıştığı ve doğrularla yanlışların ayırt edilmesinin zorlaştığı bir dönemde bu kurumlar önemli bir rol oynamaktadır. Allah, insanlara diğer yaratıklardan farklı olarak dil, akıl ve en önemlisi Allah'tan önemli mesajları içeren bir kalp vermiştir. Eğitimin amacı, öncelikle kişinin geçmişten gelen zihinsel ve ruhsal yapıları temizleyerek aklını ve düşüncelerini aydınlatmaktır. Tasavvuf; insanın doğumundaki safiyeti koruma çabasıyla,

¹⁸²Literatürde muhabbet ve hub ile meveddet ve vüd (vüdd), genellikle 'sevgi' anlamında kullanılırken, sevginin derinleşmiş şekli ise aşk kelimesiyle ifade edilmektedir. Bkz. [Erişim: 2.05.2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhabbet>]

¹⁸³M. Şahin (2022). *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l Beyân İsimli Tefsirinde Muhabbet*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, s. 6

¹⁸⁴E. Sayın (2018). *Hafıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları*. Rağbet Yayınları, s. 28.

¹⁸⁵Aliye Çınar, *age*, s. 9.

modern eğitimin bu hedefiyle uyumlu bir şekilde hareket etmektedir.¹⁸⁶ Din eğitimi öğretiminin temel amaçlarından biri öğrencilerde dini ilgi ve merakı canlı tutmak ve din konuları üzerinde düşünme yeteneklerini geliştirmektir.¹⁸⁷ Sevgi odaklı eğitim, bireyin kalbine dokunan bir eğitimidir ve bu ihtiyacı karşılamada etkili olur.¹⁸⁸

Eğitim-öğretim sürecinin başrollerinden biri olan öğretmenler; öğrenciler için doğal bir bağlanma figürü olan sevgi, eğitim kurumlarında öğrencilerin akademik bilgi ve beceri kazanmalarında, ayrıca bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini desteklemede önemli rol ve sorumluluk üstlenmektedir.¹⁸⁹ Öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını artırmada, öğretmenlerle kurulacak güvenli ve destekleyici ilişkiler önemli bir rol oynar.¹⁹⁰ Okulda güven duyup bağlanılabilecek bir yetişkinin varlığı, öğrencilerin duygularını ve dürtülerini kontrol etme becerisi kazanmalarına katkı sağlar.¹⁹¹ Dolayısıyla günümüz eğitiminde de tıpkı tasavvufi eğitimde olduğu gibi ittiba gerekir ki nihai hedefe varılabilsin.

Günümüzde insanların gençlik döneminde din eğitiminin en etkili yöntemlerinden biri sevgiye dayalıdır. Kişiye kendi içsel deneyimlerine dayanarak kabul edebileceği, bireysel kimliğini keşfederek sonuca ulaşabileceği, aşka dayalı bir eğitim yaklaşımıdır. Tasavvuf literatürü, gençlerin iç dünyalarındaki sevgiyi ve aşkı büyütmelerine ilham verebilecek zengin materyallerle doludur. Bu materyaller, bir edebiyat eserindeki hikâyeden tarih kitabındaki kahramanlık destanına kadar çeşitlilik gösterebilir. Dolayısıyla, tasavvuf insanın kendisini anlama sürecine, müzikteki ritme, psikolojik analiz yollarına ve dolayısıyla kişinin kendi iç dünyasını keşfetme sürecine katkı sağlayacak zengin bir literatüre sahiptir.¹⁹² Bu açıdan bakıldığında, din ile eğitim arasında derin bir ilişki bulunduğu kabul edildiği gibi, tasavvuf ve din eğitimi arasındaki bağlantı

¹⁸⁶V. Gökteş (2011). Tasavvufi Terbiye'nin Günümüz Din Eğitimi-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 137-155.

¹⁸⁷Beyza Bilgin, *age.*, s. 95.

¹⁸⁸S. Uludağ (2009). *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergah Yay., s. 183-190.

¹⁸⁹M. Solomon (2017). Promoting Resilience in Schools. *Attachment and Emotional Development in the Classroom: Theory and Practice*, 101.

¹⁹⁰Ü. Morsünbül & B. Yazar (2021). Akademik dayanıklılığın kimlik boyutları ve okula bağlanma ile ilişkisi: Ortaokul öğrencileri üzerinden bir inceleme. *Başkent University Journal of Education*, 8(1), 1-10.

¹⁹¹Yurduseven, Bademci & Bağdatlı, 2022, s. 10-37.

¹⁹² Aliye Çınar, *age.*, s. 16.

göz ardı edilemez. İnsanın içsel deneyimleriyle beslenen bir dünyada yaşayan bireyin eğitimi için, tasavvufun kullandığı yöntemler günümüz eğitiminde başarıyla uygulanabilir.¹⁹³

4.4.2. İttiba

Allah, Âl-i İmran Sûresi'nin 51. âyetinde Rabb'e ibadet etmenin, yani O'na kulluk etmenin, doğru ve kurtuluşa götüren yol olduğunu bildirir. Ayrıca tevhid inancını özetler.¹⁹⁴

Bursevî bu âyeti şu şekilde açıklar:

Edebli bir kul, Allah'a tam anlamıyla teslim olmuş, O'ndan başka hiçbir şeye gönül vermeyen kişidir. Göklerin ve yerin sahibi olan Allah'tan başka hiçbir şeye bakmaz, sadece O'nun rızasını kazanmak için çalışır. Kendi amellerini ve inancını sadece Allah için yapar. Böylece doğru yola, yani Allah'ın gösterdiği yola girmiş olur.

Ancak bu yolculuk, herkese nasip olmaz. Bu yola girebilmek için özel bir istek ve Allah'ın takdiri gerekir. Bir insanı bu yola ulaştıracak olan, Allah'ın seçtiği ve doğru yolu gösteren bir mürşittir. Mürşidin görevi; insanı kötü alışkanlıklardan arındırıp, Allah'ın güzel sıfatlarıyla donanmasını sağlamaktır. Bu nedenle, doğru yola ulaşmak isteyen herkesin, samimiyetle bir mürşide bağlanması gerekir.

Birey, manevi yolculuğunda bir rehber ihtiyacı duyar ve kendinden daha deneyimli birini bulmak için çaba harcaması gerekir. Kişi, zamanın kıymetini bilerek, bu fırsatı değerlendirmelidir. Peygamberlerin bile birbirlerini takip ettiği dünya hayatında, insanlar da bir mürşide tabi olarak doğru yolu bulabilirler. Bu sayede hem Allah'a daha yakın olur hem de kendi kişisel gelişim gösterebilir. Mevlânâ'ya göre de, her güzel şeyin oluşumu için bir süreç gereklidir. Tıpkı bir lal taşının rengini ve parlaklığını güneş sayesinde kazanması gibi, insan da hayat deneyimleri ve zaman içinde olgunlaşır.¹⁹⁵ Tasavvuf âdâbından biri, irfan ve kemâl mertebelerine ulaşabilmek için mutlaka bir mürşit bulup ona tabi olmaktır.¹⁹⁶

Bir komutan

¹⁹³age, s. 17.

¹⁹⁴Kur'an-ı Kerim, Âli İmrân 3/51.

¹⁹⁵İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 3. Cilt. , s. 96.

¹⁹⁶İ. Şahin (2022). Hz. Musa Hızır Kıssası İle İlgili Ayetlerin Tasavvuf Âdâbı Çerçevesinde Yorumu Üzerine . *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1, 215-249.

düşmanlarla savaşan askerlerin stratejilerini nasıl tayin ediyorsa, nefsin hevâsıyla mücadele eden dervişin stratejisini de mürşit tayin eder.¹⁹⁷

İsmâil Hakkı Bursevî (k.s.) bu âyeti yorumlarken, tabi olmanın Allah'a (c.c) imanın gereklerinden olduğunu ve kişiyi istikamete ulaştıracağını bildirmiştir. Bu düşünce günümüz eğitimi bağlamında değerlendirilmek istenildiğinde Maslow teorisi akla gelir. Maslow'un teorisine göre, insanlar belirli kategorilerdeki ihtiyaçları karşılamalarıyla birlikte kendi içlerinde daha üst ihtiyaçları karşılama çabasına girerler. İttiba etme (tabi olma) ise bu hiyerarşide üçüncü basamakta ait olma, sevgi, sevecenlik gereksinimi olarak yerini almaktadır. Belirli kategorideki ihtiyacı karşılanmamış birey bir üst basamağa geçemez ve hatta böyle bir talep ve ihtiyacı dahi oluşmaz.¹⁹⁸ Dolayısıyla günümüz eğitiminde de tıpkı tasavvufî eğitimde olduğu gibi ittiba etmek gerekir ki nihai hedefe varılabilsin.

4.4.3. Allah'ın Bilgisi

Âl-i İmrân Sûresi 58. âyetinde, Kur'ân'ın tüm bilgeliğin kaynağı olduğu vurgulanmaktadır. Peygamber Efendimize gelen her bilgi, aslında Allah'ın indirdiği kutsal kitabın bir parçasıdır. Yani, Kur'ân sadece bir din kitabı değil, aynı zamanda insanlığa yol gösteren bir bilgi kaynağıdır.¹⁹⁹

Bursevî'nin anlatımıyla bu âyet, insanın dünya ile olan ilişkisini ve manevi yolculuğunu ele almaktadır. Dünya hayatının geçici zevklerine ve maddi kazanımlara aşırı düşkünlük, insanı manevi bir boşluğa sürükleyebileceği vurgulanmaktadır. Bu durum, bir nevi varoluşsal bir hapishane olarak nitelendirilebilir. Buna karşın, dünya bağlarından sıyrılıp Allah'a yönelenler, manevi bir aydınlanma yaşayarak varoluşun daha derin anlamlarına ulaşabilirler. Bu durum, Kur'ân'daki 'yer ve gök tabakalarını yarıp geçebilirsiniz, geçin' âyetiyle sembolize edilmektedir. Bu ifade, manevi yükselişin zorlu bir süreç olduğunu ve bu sürecin tevhid, yani Allah'ın birliğine inanç, ilim, yani bilgi edinme ve amel, yani bu bilgiye uygun davranma gibi temel ilkeler üzerine inşa edilmesi gerektiğini göstermektedir.

¹⁹⁷E. İnce (2022). Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşüncede Şeyh-Mürîd İlişkisi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 232-240.

¹⁹⁸Aliye Çınar, **age**, s. 57.

¹⁹⁹*Kur'an-ı Kerim*, Âli-İmrân 3/58.

İsa (a.s.)'ın 'İki kere doğmayan, göklerin melekûtuna giremez' sözü, fiziksel doğumun yanı sıra, manevi bir yeniden doğuşun da gerekli olduğunu ifade eder. Doğumu iki farklı türe ayırarak, birincisini biyolojik bir süreç olarak tanımlarken, ikincisini ise kişinin kendi iradesiyle gerçekleştirdiği bir manevi dönüşüm olarak nitelendirmektedir. Bu bağlamda, İsa (a.s.)'ın kast ettiği doğum, kişinin nefsini terbiye ederek, Allah'a yaklaşma çabasıyla elde ettiği bir manevi yenilenmedir. Bursevî, bu sürecin Allah'ın yardımı olmadan mümkün olmadığını ve insanın kendi çabalarının da bu süreçte önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.²⁰⁰

Evrendeki her olay, Allah'ın ilmi ve iradesi çerçevesinde gerçekleşir. İnsanların yaşadığı her türlü durum, olumlu veya olumsuz, Allah'ın takdiriyle gerçekleşir. Bu bağlamda; insanın bir başarı elde etmesi veya bir nimet elde etmesi durumunda, bunun sadece kendi çabalarıyla değil, aynı zamanda Allah'ın lütfu ile olduğunu kabul etmesi gerekmektedir. Kur'ân'da yer alan "Allah'ın hazineleri benim yanımda değil, bende gaybın bilgisi de yok" âyeti, peygamberlerin bile geleceği bilemeyeceğini ve her şeyin Allah'ın kontrolünde olduğunu gösterir. Bu durum, insanın sınırlı bilgisinin karşısında Allah'ın mutlak bilgisini ortaya koyar. Âlimler bu ilahi düzendeki delilleri görme ve anlama noktasında diğer insanlara göre daha donanımlıdır. Âlimler, dinî metinleri derinlemesine inceleyerek, evrendeki olayların altında yatan ilahi hikmetleri kavrayabilirler. Bu durum, imanın hem zihinsel hem de duygusal bir boyutu olduğunu gösterir (Ankebût 29/35; Rûm 30/22; Fâtır 35/28).²⁰¹

4.4.4. İlim ve Amel-2

Âl-i İmrân sûresindeki 80. âyet, peygamberlerin asla insanları şirke davet etmediğini açıkça belirtmektedir. Peygamberler, insanları Allah'a ibadete çağırışlar ve asla melekleri veya diğer peygamberleri ilah edinmelerini emretmemişlerdir. Bu âyet, tevhid inancının temelini oluşturan bir ilkeyi vurgulamaktadır.²⁰²

Bu âyeti Bursevî yorumlarken; ilimin sadece teorik bir bilgi değil, aynı zamanda

²⁰⁰İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 3. Cilt. , s. 105.

²⁰¹İ.Kutluer, "ilim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, [Erişim : 31.05.2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilim>]

²⁰²*Kur'an-ı Kerim*, Âli-İmrân 3/80.

pratik bir uygulama alanı olduğunu vurgulamaktadır. İlim, bireyin Allah'a olan bağıını güçlendirmek ve O'nun emirlerine uygun bir hayat sürmek için bir araç olarak görülmektedir. Bursevî(k.s.), ilim ve amel arasındaki dengeye dikkat çekmektedir. Sadece ilim sahibi olmayı veya sadece amel etmeği, rabbaniyet yolunda yeterli görmemektedir. İlim, amele yön verirken, amel de ilimin gerçek bir sınavıdır. Bu bağlamda, ilimsiz amel, köksüz bir ağaç gibi meyve veremezken, amelsiz ilim de sadece teorik bir bilgi olarak kalır.

Hz. Ali, İslam toplumunda ideal bir âlim ve dindar profilini ortaya koymaktadır. Ona göre, bir âlim hem ilmi derinliğiyle hem de ahlaki duruşuyla örnek olmalıdır. Hayâsız bir âlim, ilimle amel arasındaki bağıını kopararak dinin itibarını zedeler. Benzer şekilde, cahil bir sofî de dini yaşantıyı sadece dış görünüşe indirgeyerek insanları gerçek din anlayışından uzaklaştırır. Bu iki uç nokta arasındaki denge, İslam'ın hem zihinsel hem de pratik boyutunu kapsayan bir yaklaşımı gerektirir. Peygamber Efendimiz (sav), faydasız ilimden ve korkusuz kalpten Allah'a sığınmıştır. Bu hadis, hem ilmin amacının sadece bilgi edinmek değil, aynı zamanda amel etmek olduğunu, hem de kalbin Allah korkusu ve sevgisiyle dolu olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bursevî (k.s.)'ye göre; hem hoca hem de öğrenci, ilim öğrenme ve öğretme sürecinde temel amaç olarak Allah rızasını gözetmelidir. İlim, sadece bilgi edinmek için değil, aynı zamanda Allah'a yaklaşmak ve O'nun emirlerine uygun bir hayat sürmek için bir araç olarak görülmelidir. Bu bağlamda, hem hoca hem de öğrenci, ilimle ameli birleştirerek Allah'a ulaşmayı hedeflemelidir.²⁰³ İnsan için iman edilmesi gereken şeyi bilmek zorunludur. Bu nedenle, ilim imanın şartıdır. Ardından, bu bilgiye dayalı olarak gerçeği tasdik etmek ve bu tasdikini gerektirdiği emirleri yerine getirmek gelir. Böylece, imanın bir göstergesi olan amel gerçekleştirilmiş olur.²⁰⁴ Kur'ân, Zümer sûresi 9.âyetle, Allah'a gerçek anlamda iman edenlerin âlimler olduğunu bildirmiştir ve Müslüman'ın dünya ve ahiret mutluluğu için davranışlarını ilim ve amel birlikteliği içinde sürdürmesini istemiştir. Bilginin sorumluluk getirdiği ve bu sorumluluğa göre yaşamın düzenlenmesi gerektiği hem Kur'ân'ın genelinde hem de sünnette vurgulanan önemli hususlardan biridir.²⁰⁵

²⁰³İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 3. Cilt. , s. 135.

²⁰⁴M. Bilgiz (2003). *Kur'an'da Bilgi*, İnsan Yayınları, s. 249.

²⁰⁵G. Ceyda (2023). "Kur'an'da İlim-Amel İlişkisi Ve Sahâbe Pratiğine Yansıması: Abdullah B. Ömer Örneği." *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* Ö1 - İslami İlimler Özel Sayısı s. 367-395.

Kur'ân'ın vurguladığı ilim, Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmeyi ve hakikati tasdik etmeyi sağlayan ilimdir.²⁰⁶ Ez-Zümer sûresi 39. âyet ve el-Fâtır sûresi 28. âyet, iman edenlerle kâfirleri bilgi düzeyleri üzerinden karşılaştırmaktadır. Bu âyetlere göre, ibadet eden ve Allah'ın rahmetini uman müminler, bilgiye sahip olanlar olarak nitelendirilirken, kâfirler ise bilgiye sahip olmayanlar olarak tasvir edilmektedir. Özellikle el-Fâtır sûresi, yalnızca âlimlerin Allah'tan gerçek anlamda korkabileceğini belirterek, bilgi ile takva arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Kur'ân, bilgiye dayalı bir inanç sistemini teşvik ederken, bilgisizliğe dayalı tartışmaları ve kesin olmayan bilgilere dayanarak konuşmayı şiddetle yasaklamaktadır. Âl-i İmran sûresi 66. âyet, özellikle dini konularda bilgi sahibi olmadan tartışmanın sakıncalarını vurgularken, el-İsra sûresi 36. âyet, bireysel olarak her insanın bilgisizce konuşmaması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca ilme dayanmayan amelin sorumluluk getireceği ve kişinin bilgiye ulaşma araçları olan kulak, göz ve kalbi nasıl kullandığından dolayı sorguya çekileceği belirtilmiştir.²⁰⁷

Dünya hayatını düzeltmeyen ve ahireti kazanmaya katkısı olmayan ilim, faydasız kabul edilmiştir. Bu nedenle, ilmin salih amellerle hayata geçirilmesi emredilmiştir. Kur'ân perspektifinden ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından bakıldığında, ilim ve amelin birbirinden ayrı düşünülemeyecek iki unsur olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁸ Nisa sûresi 162. âyet, ilim ve amel arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koyarak, hem dini bilgilere sahip olan hem de bu bilgileri hayatına uygulayan müminlere büyük bir mükâfat vaat etmektedir. Bu âyet, İslam düşüncesinde ilmin sadece teorik bir bilgi değil, bunun yanı sıra pratiğe dökme alanı olduğu vurgusunu yapmaktadır.²⁰⁹

Kuran, el-Cum'a 62/5, el-A'raf 7/176 ve el-İsra 17/107 âyetlerinde ilim ile amel arasındaki ilişkiyi farklı örneklerle açıklar. İlimle amel etmeyenlerin durumu, sırtında kitap taşıyan bir eşek veya nefsine köle olmuş bir kişiye benzetilirken, ilim ve ameli birleştirenlerin ise Kur'ân karşısında hemen secdeye kapanan müminlere benzetildiği vurgulanır. Bu âyetler, İslam düşüncesinde bilginin sadece teorik bir bilgi değil, aynı

²⁰⁶Ceyda Gürman, **agm**, s. 367-395.

²⁰⁷Ayrıca bk. Yâsîn 36/65; Fussilet 41/20. Kur'an'da ilim-iman münasebetini inceleyen şu çalışmaya bakılabilir: Hüseyin Polat, "Kur'an Âyetleri Işığında İman-İlim İlişkisi", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/2 (2010), 181-199

²⁰⁸Ceyda Gürman, **agm**, s. 367-395.

²⁰⁹İlimde derinleşmiş olanlar (râsîhûn) için bk. Âl-i İmrân 3/7.

zamanda uygulama alanı olduğu gerçeğini ortaya koyar.²¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Zümer sûresi 9. âyette, ilim sahibi olanlarla olmayanları karşılaştırarak, hakiki ilim ehlinin Allah'a iman eden ve O'na teslim olan kişiler olduğunu ifade eder. Bu âyette; gece ibadeti yapan, ahiret azabından sakınan ve Allah'ın rahmetini uman müminler, ilim sahibi olarak nitelendirilir. Bu durum, İslam düşüncesinde ilim ile iman arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koyar. Çünkü geceleri ibadetle geçirenler, ilim sahipleri olarak nitelendirilirken, inkârcılar ise bilmeyenler olarak tanımlanmıştır. Âyette, müminlerin imanlarını amelleriyle desteklemeleri gerektiği açıkça belirtilmektedir.²¹¹

İlim- amel ilişkisi günümüz eğitim sistemiyle karşılaştırıldığında ve bu alanda eser ortaya koymuş isimler incelendiğinde Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen hususların birebir aynıları görülmektedir. Birçok düşünür okullarda günlük hayattan uzak sembolik bilgilerin öğretildiğini belirtir.²¹² Örneğin; Resnick'e göre, okulların sunduğu öğrenme deneyimleri ile öğrencilerin günlük hayatlarında karşılaştıkları öğrenme durumları arasında önemli bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Bu durum, öğrencilerin okulda kazandıkları bilgileri günlük hayata transfer etmelerini zorlaştırmaktadır.²¹³ İçerik, öğrencilerin deneyimleriyle ilişkilendirilebildiği ölçüde daha anlamlı hale gelir. Araştırmalar, öğrencilerin kendi deneyimlerinden örnekler içeren içeriğin onları daha fazla motive ettiğini ve yeni öğrenilen bilginin daha kalıcı hale geldiğini göstermektedir.²¹⁴

Eğitimin nihai hedefi kişiyi bilgiyle donatarak ve bu bilgilerin davranışa dönüşmesini sağlayarak, kendine ve topluma yararlı bir birey haline getirmeye çalışmak olarak değerlendirildiğine yani nihai hedef Rabb'e ulaşmak olduğuna göre ilimsiz bir amelden ve amelsiz bir ilimden söz etmek mümkün görünmemektedir.

²¹⁰Ceyda Gürman, **agm**, s. 367-395.

²¹¹İman-amel birlikteliğini inceleyen şu çalışmalara bakılabilir: M. Sülün, (2015). *Kur'an-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat,); Ö. Aydın, (2016). *Kur'an-ı Kerîm'de İman-Amel İlişkisi (İstanbul: İşaret Yayınları)*.

²¹²Y. Parlak, N. (2023). Meslek eğitiminde teorik bilginin kazandırılmasına yönelik başlamsal bir içerik oluşturma denemesi. *Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt: 36, sayı: 1-2, s. 2.

²¹³T. M. Duffy, D. H. Jonassen, (1991). Constructivism: New Implications for Instructional Technology. *Educational Technology*, 31 (5), 7-12.

²¹⁴Nuray Parlak Yılmaz, **agm**, s. 2.

Bursevî (k.s.); şeyhin sadece teorik bilgi aktarmakla kalmaması, aynı zamanda müritlerini ahlaki ve ruhi olarak olgunlaştırması gerektiğini ifade eder. Bu süreçte, müritlerin hem dini ilimlere vakıf olmaları hem de bu ilimleri günlük hayatlarında uygulamaları önemlidir. Bazı şeyhlerinin, kişisel çıkarları uğruna dini sömürdüklerini ve müritlerini yanlış yönlendirdiklerini belirten Bursevî (k.s.), bu tür şeyhlerin müritlerini kendilerine bağımlı hale getirerek, onların Allah ile olan bağlarını zayıflattığını söylemektedir. Gerçek bir mürşidin ise asla bu tür çıkar ilişkilerinde bulunmayacağını dile getirmektedir.

Sadi Şirazi de, tasavvufi tarikatlarda görülen bazı sapmaları eleştirmektedir. Gerçek bir tarikat şeyhinin, müritlerini Allah'a yaklaştıracak şekilde yetiştirmesi gerektiğini vurgularken, bazı kişilerin ise kişisel çıkarları uğruna tarikatları suiistimal ettiklerini belirtmektedir. Sadi'ye göre; gerçek bir tarikat şeyhi, dünya hayatından el çekerek Allah'a yakınlaşmayı hedeflerken, sahte bir şeyh ise şöhret ve güç elde etmek için insanları kandırır. Bu durum, tarikatlarda görülen iki farklı yaklaşımı ortaya koyar. Bir yandan, Allah'a ulaşmayı amaçlayan samimi bir arayış, diğer yandan ise kişisel çıkarların ön planda olduğu bir yaklaşım. Sadi, bu sözleriyle tarikat seçerken dikkatli olunması gerektiğini ve gerçek bir tarikat şeyhinin, müritlerini dünya işlerinden uzaklaştırarak Allah'a yöneltmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²¹⁵

Ruh'ul-Beyân'da bu âyet-i kerimenin yorumunda dikkat çeken bir diğer husus ise dünya sevgisinden uzaklaşmaktır. Tasavvuf kaynaklarında, ilk dönemlerden itibaren mürşitte aranan nitelikler hakkında bilgi verilmiştir. Zamanla, sahte şeyhlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu konuya daha fazla dikkat edilmiş ve tasavvufun özü korunmaya özen gösterilmiştir. Bir kişinin mürşit olup rehberlik yapabilmesi için farklı niteliklere ihtiyacı vardır. Mürşidin sorumluluğu, müride göre daha büyüktür. Bu nedenle yaşamı daha kurallı ve daha zorlu olabilir. Mürşidin müride karşı sorumluluğu, bir baba ile evladı arasındaki, bir öğretmen ile öğrencisi arasındaki veya bir komutan ile asker arasındaki sorumluluk gibi ifade edilir.²¹⁶Mürşidin özelliklerinden biri de dünyaya meyletmemek ve müridin gönlünden dünya sevgisini silmek olarak belirtilir.²¹⁷ Nitekim Kur'ân-ı Kerim,

²¹⁵İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 3. Cilt. , s. 135.

²¹⁶M. Y. Akbak (2022). Yunus Emre Dîvânında Mürid-Mürşid İlişkisi. *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/1 s. 221-248.

²¹⁷agm, 221-248.

dünya hayatına aşırı düşkünlük ile Allah'ı anmaktan yüz çevirmenin bir arada bulunduğunu belirtir.²¹⁸ Peygamber Efendimizin (sav) 'dünya Allah katında bir sivrisineğin kanadına eşit' sözü de dünya hayatının geçiciliği ve Allah katındaki değerinin oldukça az olduğunu gösterir"²¹⁹ Bu noktadan hakaretle günümüz eğitimcilerinin de dünyalık çıkarlarının ve kişisel menfaatlerinin ötesinde bir yaşam sürmeleri gerekir ki gerçek bir eğitimden ve iyi yetişmiş bir öğrenciden söz edebilmek mümkün olsun.

4.4.5. Âlimin Vasıfları

Âl-i İmran Sûresi 101. âyette Allah(c.c), müminlerin Allah'ın âyetlerine ve Peygamberine iman etme zorunluluğunu vurgular. Âyet; Allah'ın delillerini görmelerine rağmen inkâra sapanların durumunu ele alarak, doğru yola ulaşmanın Allah'a bağlanmakla mümkün olduğunu belirtir.²²⁰

Bursevî(k.s.) bu âyeti açıklarken, müstakim kavramından bahseder. Müstakim, varlık mertebelerinde yükselmek isteyenlerin izlemesi gereken en doğru yol olarak kabul edilir. Bu ifade, bu kişilerin bu yolda başarılı olduklarını gösterir. Bu durumun aksi ise, zahiren din sahiplerine hitap etse de, asıl olarak dini sömüren ve hakikatten uzaklaşan ve dine zarar veren kişileri kastetmektedir. Bursevî (k.s.), dini bilgiyi kişisel çıkarları için kullanan ve böylece İslam'ın temel prensiplerini çarpıtan sözde âlimleri eleştirmektedir. Bu kişiler, dünyalık arzularına kapılıp, Allah'a ve ahirete olan inançlarını zayıflatmaktadırlar. Özellikle takva, ibadet, dünya hayatından el çekme gibi temel dini değerleri görmezden gelerek, müminleri doğru yoldan saptırmaktadırlar. Bu kişiler, yanlış inanç ve uygulamalara dayalı bir yolu benimsedikleri için, hakikatin yolunu da çarpıtmaya çalışmaktadırlar. Kur'ân-ı Kerim'de müminlere, bu tür kişilerin kişisel çıkar ve eğilimlerine uymamaları ve doğru yoldan sapmamaları konusunda uyarılar bulunmaktadır.

Yüce Allah (c.c) Kur'ân'da, bir topluluk, geçmişte yanlış inanç ve davranışlara yönelmiş ve diğerlerini de bu yola çekmişse, bu topluluğun kişisel istek ve arzularına

²¹⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Necm 53/29.

²¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, Sünenü İbn Mâce, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "Zühd", 37 (No. 4110).

²²⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Âli İmran, 3/101.

uymamak gerektiğini bildirmektedir. Bursevî (k.s.), bu konuda bir şeyhin sözünü akatararak; gerçek anlamda yararlı olan bilginin, insanı Allah'a karşı saygılı ve korkulu kılan bir bilgi olduğunu anlatır. Bu saygı ve korku, Allah'ın yüce sıfatlarını tanımaktan doğar. Dolayısıyla; Allah'ın istediği bilgi, sadece zihinsel bir bilgi değil, aynı zamanda kişinin davranışlarını şekillendiren bir bilgidir. Bu bilgiye sahip olan kişi, Allah'ın emirlerine uyma konusunda istekli olacaktır.

İlim ve irfanın aktarımı, sadece bilgisel bir süreç değil, aynı zamanda ahlaki ve ruhani bir dönüşüm sürecidir. Bir bilgin; sadece bilgiyi edinmekle kalmaz, aynı zamanda bu bilgiyi hayatına tatbik eder ve başkalarına örnek olur. Peygamberler gibi mükemmel olmasa da bir âlim, kendi nefsini terbiye ederek topluma faydalı bir rol üstlenir. Bu süreç, bir mumun kendi ateşinde yanarak çevresini aydınlatmasına benzer.

Bursevî(k.s.), dünya hayatından vazgeçmeyi tavsiye eden kişilerin, kendileri maddi zenginliklere düşkün olmaları, bir çelişki olarak değerlendirir. Benzer şekilde, sadece teorik bilgiye sahip olup, bunu pratiğe dökmeyen bir âlimin sözlerinin etkisi sınırlı kalır. Gerçek bir âlim, hem bilgi sahibi olur hem de bu bilgiye uygun bir hayat sürer. Başkalarına kötülük yapmayan ve kendi yapmadığı şeyleri başkalarına tavsiye etmeyen bir kişi, güvenilir ve örnek alınacak bir konumdadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde, İslam tarihinde sıkça karşılaşılan bir tema olan dinî hayatın şekilden öteye geçmesi ve ahlaki çöküşün olasılığı üzerine önemli bir uyarıda bulunur. Hadis; dinin sadece kurumsal bir yapı olarak kalma tehlikesine dikkat çekerek, bireylerin içsel dönüşümünün ve âlimlerin ahlaki liderliğinin önemini vurgular. Bu hadis, sosyolojik açıdan din ve toplum arasındaki ilişkiyi, teolojik açıdan iman ve amel arasındaki bağlantıyı ve tarihsel açıdan da İslam toplumlarında yaşanan değişimleri anlamamıza yardımcı olur. Bursevî(k.s.)'nin rivâyetiyle, Fudayl b. İyâd âlimlerin ve hâfızların, ceza günü müşriklerden önce hesaba çekileceği ifadesi durumun önemini belirtmektedir.²²¹

İslam, insanlığın ortak değerlerine dayalı bir dünya sunarak bilgi ve bilim adamlarına büyük değer vermiştir. İslam'ın kendine özgü bir bilgi tanımı vardır ki buna "âlim" denilmektedir. İslam'ın ikinci temel kaynağı olan hadislerde, ilim öğrenmenin, bilginin değerinin ve âlimlerin toplumdaki üstün konumuna dair pek çok uyarı

²²¹İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 3. Cilt. , s. 171.

bulunmaktadır. İlmin ve âlimin faziletine dair bulunan rivayetler, Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu konuya ne kadar önem verdiğini gösteren önemli bir husustur. Rivayetlere göre âlime Peygamber vârisi gibi bir paye verilmiş olması, âlimin toplumdaki kıymetini açıkça ortaya koymaktadır. Rivayetler, âlimin bu yüksek payenin sahibi olmanın yanı sıra; ilim, amel, ihlas gibi vasıfları içermesi gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, ilim, amel ve ihlas gibi şartları yerine getirmediği sürece, sadece bilgi sahibi olan bir kişiye âlim denilemeyeceği açıktır. Hadisler, âlimlerin sadece dini bilgiye sahip olmalarıyla yetinmeyip, bu bilgiyi toplumla paylaşma ve onları doğru yola yönlendirme sorumluluğuna sahip olduklarını vurgular. Bu bağlamda, âlimlerin en temel görevi, değişmeyen hakikatleri tebliğ etmek ve insanları Allah'ın dinine davet etmektir. Ayrıca, hadisler, eğitimin önemini vurgulayarak âlimlerin bu alandaki sorumluluklarını da ortaya koyar. İnsanların eğitim görmesi, İslam'ın temel ilkelerinden biri olarak kabul edilir ve âlimler bu konuda öncü rol oynamalıdır.²²² Eğitimin gerçekleşebilmesi için ise en önemli unsurlardan biri sözün tesiridir. Okunanlardan edinilen bilgilerden aşikârdır ki yaşama geçirilmemiş sözün tesiri mümkün değildir.

4.4.6. Hayra Çağırın Topluluk Olmak

Ali İmran sûresinin 104. âyeti, İslam düşüncesinde 'emr-i bil maruf ve nehy-i anil münker' olarak bilinen önemli bir kavramı ortaya koyar. Bu âyet, Müslümanların sadece inançlarını yaşamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk yüklenerek iyiliği yaymaları ve kötülüğü engellemeleri gerektiğini vurgular. Âyet, İslam'ın bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir din olduğunu gösterir ve Müslümanların toplum dönüşümünde aktif bir rol oynaması gerektiğini belirtir.²²³

Bursevî(k.s.), İslam'daki 'emr-i bil maruf ve nehy-i anil münker' kavramını, toplumsal bir perspektifle ele almaktadır. Metin, davet görevini sadece bireysel bir sorumluluk olarak değil, aynı zamanda toplumun bütününe fayda sağlayacak kolektif bir çaba olarak değerlendirmektedir. Davetin, sadece dini bilgileri aktarmaktan ibaret

²²²M.Canlı (2013). Rivâyetlerde âlim portresi. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 2, Sayfa: 43-70.

²²³*Kur'an-ı Kerim*, Âli İmrân, 3/104.

olmadığı, aynı zamanda insanları ikna etme, yönlendirme ve toplumsal dönüşümü sağlama gibi daha geniş bir kapsamı olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda; Bursevî(k.s.) davet eden kişinin bilgi, beceri ve ahlaki olgunluk açısından belirli özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Davetin, sadece bilgi aktarmaktan ibaret olmadığı, aynı zamanda insanları ikna etme, yönlendirme ve toplumsal dönüşümü sağlama gibi daha geniş bir kapsamı olduğu vurgulanmaktadır.²²⁴

Âyet-i kerime'de belirtildiği üzere insanlara doğru yolu göstermede âlimlerin kullanacağı yöntem ve üslup son derece önemlidir. Aynı şekilde öğretmenin de sadece alan bilgisine sahip olması yeterli değildir. Bir öğretmenin dersini iyi anlatabilmesi için alanındaki uzmanlığı, güçlü iletişim becerileri ve bilgileri herkesin anlayabileceği şekilde aktarabilme yeteneği gibi faktörler öğretmenin gerçek kıymetini ortaya çıkaracaktır.²²⁵

Bursevî, Allah'ın razı olduğu her şeyi mârûf, Allah'ın hoşnut olmadığı her şeyi ise münker olarak tanımlar. Bursevî'ye göre; davet görevi, İslam'ın temel ilkelerinden biri olmakla birlikte, bu görevi üstlenecek kişilerin belirli niteliklere sahip olması gerekmektedir. Davet eden kişinin, tam bir tevhid inancına sahip olması, İslam'ın temel ilkelerine bağlı kalması ve bilgi sahibi olması gerektiğini belirtmektedir. Bu sayede davet eden kişi, hem kendisini hem de toplumunu doğru yola yönlendirebilir. Aynı zamanda davet görevinin büyük bir sorumluluk olduğunu ve bu görevi üstlenecek kişilerin özel niteliklere sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Davet eden kişinin, Allah'ın hakikatlerini tam olarak kavraması, içselleştirmesi ve bu hakikatleri başkalarına doğru bir şekilde aktarabilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, yanlış bilgi ve yanlış yönlendirme gibi istenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilir.²²⁶

Bu yorumdan hareketle, insanların maruf ve münkere dair doğru hükümler verebilmeleri için öncelikle istikamet üzere olmaları gerektiği görülmektedir. İstikamet üzere olmayan bir kişi, ne kadar bilgi sahibi olursa olsun, yanlış değerlendirmelere düşebilir ve hem kişisel hem de toplumsal zararlara yol açabilir. Bu nedenle, her Müslümanın maruf ve münker konusunda dikkatli olması ve Allah'ın emirlerine uygun hareket etmesi gerekmektedir.

²²⁴İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 3. Cilt. , s. 177.

²²⁵Aliye Çınar, **age**, s. 57.

²²⁶İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 3. Cilt. , s. 180.

4.4.7. Rehberin Önemi-2

Allah, müminlerin ortak inanç temelinde birleşerek, İslam'ın birliğini korumaları gerektiğini vurgular. Aynı zamanda bu âyet, farklı görüşlerin ortaya çıkması durumunda müminlerin nasıl bir tutum sergileyeceği hususunda da önemli ipuçları sunar.²²⁷

Bursevî, İslam'ın birlik ve beraberlik dini olduğunu vurgulayarak; Müslümanların tek bir rehber ve tek bir doğru yol üzerinde birleşmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünneti, bu birliğin temel referans noktası olarak gösterilmektedir. Bursevî, Müslümanların ayrılığa düşmek yerine; Peygamberin sünnetine ve sahabe efendilerinin uygulamalarına uygun bir yaşam sürmeleri gerektiğini belirtmektedir. Bu sayede, Müslümanlar hem dünyada hem de ahirette başarıya ulaşabilirler. Aynı zamanda Müslümanların bölünmesinin, şeytanın işine yarayacağını ve İslam ümmetinin zayıflamasına neden olacağını da vurgulamaktadır.

Mü'minlere düşen; tek bir yol, tek bir kelime üzerinde birleşip bir öndere tâbi olmaları; kendi huy ve karakterlerinin îcâbı üzere hareket etmemeleridir. Eğer, kendisine uyararak tüm görüş, hayat ve inançlarının birleşebileceği, âhiretin dünyadakinden daha açık bir şekilde zuhûr eden hissedilir bir şey olduğu husûsunda ittifak edebilecekleri Hz. Peygamber (s.a.) ve ona tâbi olanlar gibi Allah'a basîretle dâvet edecek bir önder veya rehberleri yoksa dağılmışlardır, paramparçadırlar. Kuzunun kurda yem oluşu gibi, bunlar da şeytana yem olurlar. Allah Rasûlüne tâbi olanlar ise Allah Teâlâ'ya sevip itâat eden, âdet ve heveslerini basîret üzere kılan, dünyada hakka dâvet derecelerine sahip kılınan kimselerdir.

Hz. Ali (r.a.) da bu konuda, İslam tarihinde liderliğin önemi ve toplumların düzenlenmesindeki rolü üzerine önemli bir noktayı belirtmiştir. Hz. Ali (r.a.), insan doğasının gereği olarak insanların bir lider etrafında toplanma ihtiyacı duyduğunu ve bu sayede toplumsal birlik ve düzenin sağlanabileceğini bildirmektedir. Peygamberimiz (s.a.v.)'in de uygulamalarına atıf yaparak, liderliğin İslam'ın temel ilkelerinden biri olduğunu vurgulamaktadır.

²²⁷Kur'an-ı Kerim, Âli İmran 3/105.

Bursevî bu noktada, İslam tasavvufunda sıkça karşılaşılan 'mürşit' kavramını ele almaktadır. Mürşit; tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen kişilere rehberlik eden, onların manevi gelişimlerine katkı sağlayan bir kişidir. Bursevi mürşidin önemini vurgularken, kişinin kendi başına doğru yolu bulmasının zor olduğunu ve bir mürşide ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Mürşit, hem dini bilgiyi aktaran hem de kişinin içsel dünyasını dönüştüren bir rol üstlenir. Bu sayede, kişi, Allah'a daha yakınlaşabilir ve manevi olgunluğa ulaşabilir. Bursevi, mürşidin sadece dini bilgiye sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda kendisinin de Allah yolunda ilerlemiş ve bu yolda tecrübe kazanmış bir kişi olması gerektiğini vurgulamaktadır.²²⁸

İnsan, doğası gereği rehberliğe ihtiyaç duyar. Allah, Kur'ân-ı Kerim'de rehber edinmenin insanlar için önemine 'bilmiyorsanız sorun'²²⁹, 'peygamberlere uyun'²³⁰ ve 'yanlışlara uymayın'²³¹ âyetleriyle bireylerin kendi başlarına değil, Allah'ın gönderdiği peygamberlerin ve âlimlerin rehberliğinde hareket etmelerinin gerekliliğini ve doğru bilgiye ulaşmanın önemini açıkça ortaya koymaktadır.²³² Peygamberlerin yaşadığı dönemlerde, insanlar doğrudan onlardan bilgi alarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Peygamberlerden sonra ise onların varisleri olan âlimler ve evliyalar bu yol göstericilik görevini üstlenmiş ve insanların zorlandığı konularda onlara yardımcı olmuşlardır.²³³ Yunus Emre, bu yolda çeşitli hilelerin bulunduğunu, bu yolu geçebilmek için daha önce kat etmiş ve tecrübe kazanmış iyi bilen birinin yardımına ihtiyaç olduğunu ifade eder.²³⁴

Uygulamalı ilimlerin tümünde bir rehberin olması gerekmektedir. Öğrenilmek istenen konuyla ilgili eserlerin okunması, ilmi tam anlamıyla öğrenmek için yeterli değildir. Örneğin, kıraat ve tecvid ilmi yalnızca kitaplardan okunarak öğrenilemez. Bu ilmi tam manasıyla kavrayabilmek için bir fem-i muhsinden eğitim almak şarttır.²³⁵ Hatta daha detaylı düşünüldüğünde ve incelendiğinde görülür ki ilimlerin tamamı için bu kural geçerli olur.

²²⁸İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 3. Cilt. , s. 181.

²²⁹Kur'an-ı Kerim, Enbiyâ 21/7.

²³⁰Kur'an-ı Kerim, En'âm 6/90.

²³¹Kur'an-ı Kerim, Lokmân 31/15.

²³²Vahit Göktaş, **agm.**, 52(2), 137-155.

²³³M.Kızılkaya, (2019). *Sabûhî Ahmed Dede'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, s. 97.

²³⁴Vahit Göktaş, **agm.**, 52(2), 137-155.

²³⁵Vahit Göktaş, **agm.**, 52(2), 137-155.

Kişinin iyi bir eğitime sahip olabilmesi için iyi bir eğitmene ihtiyacı vardır. Bunun en büyük delili olarak Allah Rasûlü'nü (s.a.v.) göstermek yerinde olur. Nitekim Allah Teâla (c.c) Kur'ân-ı Kerîm'i indirmekle yetinmemiş, kullarına rehberlik etmesi ve eğitimlerini tamamlaması amacıyla Rasûlünü de göndermiştir.

4.4.8. Tebliğ Görevi

Ali İmran sûresinin 164. âyeti, Allah'ın müminlere büyük bir lütuf olarak, aralarından bir peygamber gönderdiğini ve bu peygamberin aracılığıyla onlara Allah'ın âyetlerini öğrettiğini, onları günahlardan arındırdığını ve kendilerine kitap ve hikmet verdiği bilgisini vermektedir.²³⁶ Bu âyet, İslam dininin temeli olan iman, ibadet ve ahlak konularında insanlara yol gösterici bir rehberin gönderilmesinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Bursevî(k.s.) bu âyeti yorumlarken, Allah'ın insanlığa peygamberler göndererek hidâyete erdirme yöntemini açıklamaktadır. Özellikle Arap yarımadasında yaşayan cahiliye toplumuna Hz. Muhammed (sav) gibi kendi aralarından bir peygamber gönderilmesi, hem Allah'ın insana olan merhametini hem de peygamberlik müessesesinin önemini vurgulamaktadır.

Allah, cahiliye döneminde yaşayan, vahyin ne olduğunu bilmeyen Arap yarımadasındaki insanlara, kendi içlerinden bir peygamber göndermiştir. Bu peygamber, onlara Allah'ın kitabını okumuş, yani Kur'ân'ı tebliğ etmiştir. Kur'ân sayesinde insanlar, içinde buldukları cahiliye döneminin karanlığından aydınlığa çıkarılmış, kötü alışkanlıklarından arınmış ve doğru yolu bulmuşlardır. Peygamberimiz (sav), sadece Kur'ân'ı okumakla kalmamış, aynı zamanda sünnetiyle de insanlara örnek olmuş ve İslam'ın temel ilkelerini öğretmiştir.

Hz. Muhammed (sav)'in sünneti, İslam düşüncesinde merkezi bir konuma sahiptir. Sünnet, sadece birtakım uygulamaların toplamı değil, aynı zamanda İslam'ın temel ilkelerini anlama ve uygulama için bir rehberdir. Müslümanlar için sünnete uymak, hem bireysel bir sorumluluk hem de toplumsal bir gerekliliktir. Bursevî (k.s.), Müslümanların, Kur'ân'ı anlamak ve uygulamak için sünnete başvurmak zorunda olduklarını belirtir.²³⁷

²³⁶Kur'an-ı Kerim, Âli İmran 3/164.

²³⁷İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 3. Cilt. , s. 289.

Resûlullah(s.a.v.), vahyin uygulanmasında da aktif rol almıştır. Eğitim faaliyetlerinin henüz sistematik bir yapıya dönüşmediği, yazının yaygın olmadığı ve sözlü iletişimin baskın olduğu bir dönemde, Hz. Peygamber'in sahabeleri yetiştirirken kullandığı metodlar önem taşımaktadır. O, görevini bir eğitimci gibi yerine getirmiştir. Onun bu süreçteki faaliyetlerini günümüz eğitim anlayışının içerdiği bilimsel sistematik yaklaşımlarla detaylandırmak elbette doğru olmayacaktır. Ancak sistematik eğitimin olmadığı bir dönemde, Hz. Peygamber'in ashabını eğitirken kullandığı yaklaşımlar, günümüz eğitim metodlarının temeli olarak görülebilir. Kişinin bilgi düzeyini arttırmak için muhatabın aktif olarak duruma dâhil edilmesi gerektiği, günümüzde vurgulanan bir husustur.²³⁸ Bununla beraber, Hz. Peygamber (s.a.v), klasik öğretim yöntemlerinin yanı sıra kendi özgün yaklaşımını benimser.²³⁹

4.4.9. İlmini Gizleyenler

Allah, insanlara verilen kutsal bilgileri saklamak için değil; tüm insanlıkla paylaşmak için gönderdiğini bildirmektedir. Ancak bazıları, geçici dünya nimetlerine aldanarak bu emri hiçe saymışlardır. Yüce Allah bunun büyük bir ihanet ve yaptıkları alışverişin ise, ebedi bir kayıp olduğunu vurgulamaktadır.²⁴⁰

Bursevî âyetin zahiri; Yahudi ve Hristiyanların dini gerçeği gizlemeleri üzerine odaklansa da, bu durum aslında tüm ilahi kitaplara sahip olan topluluklar için bir uyarı niteliğinde olduğunu belirterek özellikle İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'ın hükümlerini gizleyen Müslümanların da bu kapsamın içinde yer aldığını ifade eder.

Zemahşerî bu âyetteki emrin, âlimlerin bildiklerini insanlıkla paylaşma yükümlülüğünü vurguladığını belirtir. Bu yükümlülüğün temel nedeni, bilginin insanlığın hizmetine sunulması ve kötülüklerin önlenmesidir. Âyetin verdiği mesaj, bilginin gizlenmesinin ciddi bir günah olduğu yönündedir. Fahreddin Râzî de bu görüşü desteklemektedir. Bu durum, bireylerin iç dünyalarının temizliği ve samimiyetinin önemini vurgulamaktadır. Dini bilgilerin maddi çıkarlarla ilişkilendirilmesi, hem bireysel

²³⁸S. Enes (2021). "Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesinde Hz. Peygamber'in (s.A.) Uygulamaları". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/1, s.150-179.

²³⁹H. Âşık Ev, "Learning-Teaching Principles of Prophet Muhammad (PBUH)," *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (CBÜSBD)*, Cilt 15, Sayı 1, s. 724-735, 2017.

²⁴⁰*Kur'an-ı Kerim*, Âli İmran, 3/187.

hem de toplumsal açıdan büyük zararlara yol açar. Bu nedenle, dini bilgiler herkesle paylaşılmalıdır.

Katâde, bilginin paylaşılmasının önemini vurgulayarak, bilgisini saklayan kişinin bir putu andırdığını söyler. Yani; bilgisini kullanmayan kişi, o bilgiye sahip olmanın anlamını yitirir. Peygamberimiz de bu konuda kesin bir uyarıda bulunarak, bilgisini saklayanların büyük bir günah işlediğini belirtir.

Fudayl bin İyad der ki: “Eğer âlimler; kendi bilgilerini başkalarına aktarma konusunda daha istekli olsaydı, dinlerine daha sıkı sarılsaydı ve ilmin değerini korusaydı, güçlü yöneticiler bile onların sözünü dinlemek zorunda kalırdı. İnsanlar âlimlere saygı gösterir ve onların yolundan giderdi. Hem İslam dini hem de Müslümanlar yükselirdi. Ancak âlimler, dünyalık çıkarlara daha çok önem vererek dini görevlerini ihmal ettiler. Bilgilerini güçlü kişilere sunarak onların beğenisini kazanmaya çalıştılar. Bu durum hem kendilerini aşağıladı hem de insanların dinlerine olan bağlılığını zayıflattı.”²⁴¹

İlmi derinlemesine öğrenmek ve anlamak için gayret etmek ne kadar önemliyse, edinilen bilginin diğer insanlara aktarılması, onlarla paylaşılması ve bu sürecin nasıl gerçekleşeceği de o kadar önemlidir.²⁴² İbn Hazm'a göre, ilimde cimrilik yapan²⁴³ kişi, malda cimrilik yapandan daha kötüdür. Çünkü malda cimrilik eden, elindekinin azalmasından korkar; oysa ilimde cimrilik eden, paylaşmakla eksilmeyecek ve dağıtmakla kaybetmeyeceği bir değeri esirgemektedir.²⁴⁴ İnsan için değerli bilgileri başkalarına ulaştırmanın bir diğer faydası, ilmi aktarılan kişinin, aktarandan daha anlayışlı olabileceğidir. Bu durumda, başta ilmi aktaran kişi olmak üzere, diğer insanların da bu ilimden faydalanmasına katkıda bulunmak oldukça kıymetlidir.

²⁴¹İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 3. Cilt. , s. 335.

²⁴²M. A. Tekin, (2020). İbn Hazm'ın Kitâbü'l-Ahlâk ve 's-Siyer (Müdâvâtü'n-Nüfûs) İsimli Eserinde İlim ve İlim Sâhipleri. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, s.139-166

²⁴³Burada Ebû Hureyre radıyallahu anh'ın, Allah'ın Rasûlü'nden işittiğini söylediği; ‘İlmi bilip de onu aktarmayan kimsenin misâli Allah'ın, kendisine bir mal verip de onu infâk etmeyen kimsedir’ rivâyeti hatırlanabilir. Bk. Züheyr b. Harb, Kitabu'l-İlm, Hadis No: 162.

²⁴⁴İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. (2007), *Kitâbü'l-Ahlâk ve 's-Siyer ev Risâle fî Müdâvâti'n-Nüfûs ve Tehzîbi'l-Ahlâk ve 'z-Zühd fî'r-Rezâil*. Thk. İkâ Riyâd, Beyrût-Lübân.

4.5. Nisâ Sûresi

4.5.1. Marifetullah

Nisa Sûresi 46. âyette bazı Yahudilerin, Kuran'daki âyetlerin anlamını bozmak için kelimelerin yerini değiştirdikleri ve Allah'a karşı geldikleri bildirilmektedir. Onlar, Allah'ın sözlerini dinlememiş ve O'na itaat etmemişlerdir. Bu nedenle Allah da onları lanetlemiştir.²⁴⁵ Ferîdüddîn Attâr (k.s.) bu âyetle, dünya hayatının cazibelerine kapılmamak gerektiğini, gerçek mutluluğun Allah'a olan sevgi ve bağlılıkta saklı olduğunu anlatır. Attâr'a göre; bilgi sahibi olmak önemlidir ancak asıl önemli olan, bu bilgiyi kalbinde yaşamak ve hayatına uygulamaktır.

Peygamberimiz (s.a.v.) bu konuda, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla değil de sadece dünya işleri için dini öğrenenlerin cennet kokusunu bile alamayacaklarını belirtmiştir.

Şeyh Şazili'nin görüşüne göre, faydalı ilim, insanı Allah'a yaklaştıran ve takva bilincini güçlendiren bir ilimdir. Bu ilim, marifetullah ilmi olarak adlandırılır ve insanın içsel gelişimine katkı sağlar.

Şeyh Ebu'l-Hasan'a göre, ilim bir araçtır. Bu aracın nasıl kullanılacağı kişinin niyetine bağlıdır. İlim, Allah korkusu ile birlikte kullanılırsa büyük bir nimettir, aksi takdirde bir bela olabilir. Allah korkusu, dünya sevgisinden vazgeçip nefsin kötü arzularına karşı mücadele etmek demektir.

Sadi, bilgi sahibi olmanın kibirlenmeye yol açabileceğini vurguluyor. Bilgi ağacının meyvesi, yani ameller olmadan bilgi eksik kalır. Gerçek âlim, bilgisini hayata geçirir ve insanlığa faydalı olur. Sadece bilgisine güvenen kişi ise, aslında kendini kandırır.²⁴⁶

Sûfîlerin bakış açısına göre; bir bilginin değerini belirleyen en önemli faktör, o bilginin insanı hayra yöneltip, o bilginin Allah'ı bilmeye vesile olması ile bağlantılıdır. Literatürde "marifetullah" olarak geçen "Allah bilgisi", her zaman ilmin amacı ve gayesi

²⁴⁵*Kur'an-ı Kerim*, Nisâ 4/46.

²⁴⁶İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 4. Cilt. , s.53.

olmalıdır. Eğer Allah'ın isim ve sıfatlarını öğretecekse ve kişiyi manevi olarak olgunlaştıracaksa, fizik ile tefsir, kimya ile hadis, psikoloji ile fıkıh, astronomi ile kelim arasındaki fark sadece yöntem ve yaklaşım farkıdır. Bu bağlamda, bir ilim talebesinin her şeyden önce ilmin amacını kendi düşünce dünyasının temeline yerleştirmesi gerekir. Öğrendiği her türlü bilgiyi faydalı hale getirecek olan esas "marifetullah" olmalıdır. Kişinin önce kendi manevi olgunluğuna ve ardından çevresindeki insanların maddi ve manevi gelişimine katkı sunacak her türlü bilgi, faydalı ilim olarak kabul edilebilir.²⁴⁷

Tasavvufî anlamdaki bilgi ve ilim; insanın kendisini unutturmak yerine, kendi varoluş amacını keşfetmesine yardımcı olmalıdır. Ancak uygulamada dünya işleriyle o kadar meşgul olunuyor ki, kişinin kendi varoluş amacını sorgulamasına ve içsel yolculuğuna çıkmasına zaman kalmıyor. Medreselerdeki eğitim; dini bilgilerin aktarılmasına odaklanırken, öğrencilerin bu bilgileri kendi hayatlarına uygulamalarını sağlayacak becerileri kazandırmakta yetersiz kalıyor. Oysa eğitimin ilk ve en önemli amacı, insanın kendine dönmesi, kendini tanıması ve kendini eğitmesidir.²⁴⁸ İnsan, kendini tanıdıktan sonra, yaşamının amacını öğrenmek için Allah'ı tanımaya yönelir ve bu da din eğitiminin temel amaçlarından biridir.²⁴⁹ Meşhur mutasavvıfımız Yunus Emre de insana kendisini ve dolayısıyla da Hakkı tanıtmayan bilginin yetersiz ve boş bir çaba olacağını ilmi, sadece bilgi biriktirmek değil, aynı zamanda kendi iç dünyamızı keşfetmek olduğunu; gerçek ilmin, bizi Allah'a yaklaştıran bir yolculuk²⁵⁰ olduğunu ifade etmektedir.

Eğitim; kişinin sadece zihinsel değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal yönlerini de geliştirerek onun tam anlamıyla bir insan olmasını sağlamalıdır. Bu sayede kişi, hem bilgiye sahip olacak hem de bu bilgiyi hayatına uygulayabilecek bir karaktere sahip olacaktır.²⁵¹

²⁴⁷A. Arslan, (2019). Faydasız İlim' Hadisi Çerçevesinde İlim Tahsiline Yönelik Bir Değerlendirme. *Eskiyeni* 38, s. 31-44.

²⁴⁸Vahit Göktaş, *agm*, s.137-155.

²⁴⁹B. Bayraktar (1999). *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, İfavYayımları, İstanbul, s. 153.

²⁵⁰Yunus Emre (1965). *Risâlat al-Nushiyye ve Divân*, (Yay. Abdülbaki Gölpınarlı), Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yay., s. 163

²⁵¹Vahit Göktaş, *agm*, s. 137-155.

4.5.2. Tezkiye

Nisa Sûresinin 86. âyetinde Allah, insanların kendi çıkarları için Allah'ın sözlerini çarpıtarak karşı geldiklerini bildirmektedir.²⁵²

Bursevî; kişi zahiri ilmi, sosyal statüsünü yükseltebilecek bir araç olarak görüldüğünde, nefsin arınması yerine şişmanlamasına neden olabileceğini belirtir. Nefsin tezkiyesi; sadece bilgi birikimi değil, aynı zamanda ahlaki gelişim ve manevi olgunlaşma sürecini de kapsayan kapsamlı bir dönüşüm sürecidir. Bu süreçte bir mürşidin rehberliği, bireyin nefsini arındırmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kendini arındırmak için bir mürşide teslim olan, onun yönlendirmelerine boyun eğen, tüm zorluklara sabreden ve bu yolda ilerleyen kişi mutlaka kurtuluşa erer.

Allah, Hz. Muhammed'i (sav) ümmetine göndererek onları günahlardan arındırmıştır. Kur'ân'da açıkça belirtildiği gibi, Peygamberimiz (sav) ilk ve en büyük tezkiye edicidir. Ondan sonraki asırlarda ise, Peygamberimizin yolundan giden sahabeler ve âlimler bu görevi üstlenmiştir. Ne yazık ki günümüzde bu özelliğe sahip insan sayısı oldukça azdır.²⁵³ Tezkiye etmek, toplumdaki kötü alışkanlıklardan arınmak, kendini günahlardan temizlemek ve zafere ulaşmak demektir. Kur'ân'da, arındırma kavramı günahlardan temizlenmek, anlayışı geliştirmek ve daha iyi bir insan olmak gibi çeşitli anlamlarda geçmektedir.

Bakara sûresi 151. âyette peygamberin görevleri ve Allah'ın peygamber göndermek sûretiyle kullarına nasıl ihsanda bulunduğu ve onlara nasıl nimet verdiği hikmet konusu bağlamında değinilmiş ancak aynı âyetin tezkiye süreci bağlamına ise burada da dikkat çekilmektedir. Allah (cc.), burada ve başka âyetlerde peygamberin görevlerini sıralarken onu; âyetleri okuyan, arındıran, kitabı ve hikmeti öğreten biri olarak tanımlamaktadır. Peygamberlerin insanları nasıl arındırdığını ve onları Allah'a yakın kullar haline nasıl getirdiğini anlamak, tezkiye kavramının önemli bir noktasıdır. O, sapıklık içinde olan insanları doğru yola iletmış; cehaletten kurtarıp tevhid inancına erdirmiş ve bu süreçte onların manevi yükselişine vesile olmuştur.²⁵⁴

²⁵²Kur'an-ı Kerim, Nisa 4/86.

²⁵³İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 4. Cilt. , s. 62,63,64.

²⁵⁴Ş. Ecertaş (2020). *Din eğitiminin bireyin arınma sürecine etkisi (tezkiye): İlahiyat fakültesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı.

İnsanın manevi olarak kendisini temizleyip geliştirmesi, şahsiyetini olgunlaştırması yani tezkiye süreci din eğitimi uygulamalarının temel amaçlarından biridir. Kur'ân âyetlerinde detaylarıyla ele alınan tezkiye kavramı, genel olarak insanın ruhsal yönelimini eğiterek şekillendirmeyi bildirir. Tezkiye kavramı, din eğitiminin hedefleriyle Kur'ân'ın anlatım tarzı arasında önemli bir uyum görülür. Bu da, Kur'ân'daki tezkiye kavramını din eğitiminin temel amaçlarından biri olarak görmemize yardımcı olur. Tezkiye konusunu bildiren âyetler ışığında insanın manevi gelişimi ve arınması çerçevesinde şu noktalar dikkat çekicidir:

Kişide bilinç oluşturma aşaması incelendiğinde, manevi arınmanın gerçekleşmesine karar verme noktasında yegâne merci Allah'tır. Bilgi ve uygulama aşamasına geçildiğinde; bireysel olarak manevi arınmanın gerçekleşebilmesi, temiz olarak nitelendirilen fiil ve davranışların bilinmesi ve uygulanmasında gereklidir. İtaat ve uyum aşamasına geçildiğinde ise; arınmanın gerçekleşebilmesi, Allah'ın emir ve yasaklarına uymaya bağlıdır. Bir diğer devam ettirebilmenin en önemli noktalarından bir diğerinin temiz ve pis ayrımını iyi basamak olan farkındalık aşamasında da; Kur'ân'a göre tezkiye sürecinin başarılı bir şekilde yapabilmek olduğu görülür. Din eğitiminin kişiyi iyi ve temiz olana yönlendirerek tezkiye sürecine katkıda bulunması bu bağlamda önem taşımaktadır. Tüm bu sürecin sonunda kalıcılık boyutu ile ulaşılmaya beklenen en belirgin netice, konuyla ilgili âyetlerin belirtildiği ölçülere göre bireyin öngörülen manevi seviyeye ulaştıktan sonra bu seviyeyi istikrarlı bir şekilde muhafaza etmesidir. Sayılan tüm bu süreçleri kişinin tek başına başarabilmesi ya da sadece okuyarak bu neticeye varabilmesi ise mümkün görünmemektedir. Gerek bu âyette Bursevî'nin yorumundan gerekse okuduklarımızdan anlaşıldığı üzere tezkiye için yalnızca zahiri ilimler yeterli olmamaktadır. Bu sebeple kişinin kendisini tezkiye edecek birine ihtiyacı vardır.²⁵⁵ Tezkiye süreci, bilinç dönüşümü için gerekli bir durumdur. Ayrıca sadece bilgi aktarımını değil, aynı zamanda ve hatta daha önemli bir ölçüde hal aktarımını içerir. Hoca ile öğrenci arasındaki ders dışı iletişimin, öğrenci gelişimi açısından önemini gösteren pek çok araştırma bulunmaktadır.²⁵⁶

²⁵⁵Şeyma Ecertaş, **agt.**

²⁵⁶E. Bradley (2007). Cox and Elizabeth Orehovec, "Faculty-Student Interaction Outside the Classroom: A Typology from a Residential College" *The Review of Higher Education*, Vol.30, No.4, s.343-362.

Eğitimin temel amacı, insanların öğrendiklerini yaşantılarına dönüştürmelerini sağlamak olarak belirtilir. Din eğitimi ise bu amaca doğrultusunda bireylerin dinlerini içtenlikle yaşamalarını teşvik etmelidir. Bu ise sadece öğretim yoluyla değil, Hz. Peygamber'in eğitici olarak gönderildiğini belirten âyetlerde vurgulanan arındırma özelliğiyle de gerçekleşmelidir. Tezkiye kavramı, tasavvufi boyutunun yanı sıra inancını yaşayan ve bunu hayatına yansıtabilen, bu sayede değerler, bilinç ve davranışlarını bir bütün olarak şekillendirebilen huzurlu bireylerin yetişmesi için önemli bir noktadır.²⁵⁷

4.5.3. Faydalı İlim

Allah (c.c.) Nisa Suresi 124. ayette; iman ederek Allah'a kulluk eden ve hayırlı işler yapan her insanın, cinsiyetine bakılmaksızın cennetin ebedi nimetlerine kavuşacağını ve Allah(c.c.) katında hiçbir şekilde hakkı zayi olmayacağını bildirmektedir.²⁵⁸ Bursevi bu ayette; salih amellerin, bireyin iman nurunu artırıcı bir etkisi olduğunu ve İslam düşüncesinde önemli bir yer tutan bir husus olduğunu belirtir. Bu bağlamda, bireyin Allah (c.c.)'a olan bilgisini derinleştirmeye yönelik çabaların, tüm ibadet ve hayırlı işlerden daha üstün olduğu vurgulanmaktadır.

Peygamber Efendimiz (sav)'in, "Amellerin hangisi daha üstündür?" sorusuna "Allah (c.c.)'ı bilmek" şeklinde verdiği cevap, bu konudaki en önemli delil niteliğindedir. Bu ifade, ilim ve amelin birbiriyle olan ilişkisine dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Zira Peygamberimiz (sav), "İlimle birlikte olan az amel fayda verir. Cehaletle beraber olan çok amel ise fayda vermez." buyurarak, ilimin amelden önce geldiğini ve amelin ilimle birlikte değer kazandığını belirtmiştir. Allah (c.c.)'ı bilme yolunda ilerlemek ise, tevhid inancını güçlendirme ve zikir yoluyla nefsin arınması gibi çabalara bağlıdır. Bu süreç, derin bir içsel dönüşümü gerektirmekte olup, ancak âlimlerin rehberliğinde başarıyla tamamlanabilecek bir yolculuktur.²⁵⁹ Peygamber Efendimiz (s.a.v.), ilmin her Müslüman için vazgeçilemez bir özellik olması gerektiğini vurgulamıştır.²⁶⁰

²⁵⁷Şeyma Ecertaş, **agt.**

²⁵⁸*Kur'an-ı Kerim*, Nisa 4/124.

²⁵⁹İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 4. Cilt. , s. 208.

²⁶⁰İbn Mâce, *Mukaddime*, 17. Hadisin ayrıntılı sened ve tahlili için Bkz. Genç, Mustafa. "İlmi Çin'de de Olsa Talep Edin, Çünkü İlim Talep Etmek Her Müslümana Farzdır" Rivayetinin Sened ve Metin Analizi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt (2021),247-275.

Peygamberlik dönemi boyunca verdiği mücadelelerden biri de cahilliğin ortadan kaldırılması olmuştur. Bu mücadele, onun ilimle donanmış insanların birçok problemini çözmeye daha yetkin olacaklarının bilincinde olduğunu göstermektedir.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) ilimle ilgili hadisi şerifleri incelendiğinde, Müslümanların ilim öğrenme konusunda asla gevşeklik göstermemeleri gerektiği açık bir şekilde görülür. Peygamberimizin ilme verdiği önem incelendiğinde görülür ki ilim, imanı güçlendirir, ahlakı geliştirir, sorunları çözmeye vesile olur, kişinin inancını eylemlerine dönüştürmesine yardımcı olur ve yaşamı onurlu bir şekilde sürdürmesine katkıda bulunur.²⁶¹

Hiz. Peygamber (s.a.v.) ilim öğrenmenin önemini bildirirken, faydalı ilim kavramını vurgulamıştır. Faydalı ilimden maksatı ise Bursevi bu ayeti kerimede en faziletli amelin ne olduğu sorusuna Hiz. Peygamberin (a.s.) verdiği üç kez "Allah (c.c.)'ı bilmek" cevabı ile açıklamaktadır. Buradan hareketle Bursevî'ye göre ilmin faydalı oluşu ancak Allah (c.c.)'ı bildirmesi ile mümkündür. Ayrıca, bir bilginin faydalı olması için bireyin o bilgiyi faydalı bir amele dönüştürmesi gereklidir. Bu hususta Hiz. Peygamberin (a.s.) ilmi ile amel etmeyen kişilere yönelik hadisleri bulunmaktadır.²⁶² Öyleyse faydasız ilmin, amel edilmeyen sadece sözden ibaret kalan bilgiler yığını olduğunu söylemek mümkündür.

4.5.4. İlimde Derinleşenler

Nisa Suresi 162. ayette Allah, gerçek müminleri dini ilimleri derinlemesine inceleyerek, namaz, zekat gibi ibadetleri eksiksiz şekilde yerine getiren ve Allah'ın tüm emirlerine itaat ederek bu inançlarını hayatlarına yansıtırlar olarak bildirmektedir. Bu özellikler, bireylerin hem dünyada huzurlu ve başarılı bir hayat sürmelerine hem de ahirette büyük bir mükâfat almaya hak kazanmalarına vesile olacaktır.²⁶³

Bursevi, ilim öğrenmiş ve dine sıkı sıkıya bağlı olanların, yani Abdullah bin Selam gibi İslam'ı kabul edip bu dine sıkıca sarılan kişilerin, ilimde sağlam duruşları nedeniyle ilimde

²⁶¹N. Bayrakdar, (2021). Hiz. Peygamber'in İlim Anlayışı. Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 11, 65-87.

²⁶²Darimî, *Mukaddime*, 27.

²⁶³Kur'an-ı Kerim, (en-Nisa, 4/162)

derinleşmiş olanlar' olarak anıldıklarını belirtir.²⁶⁴

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye"de anlatıldığına göre; Abdullah bin Selam, Tevrat'ı çok iyi bilen bir Yahudi bilginiydi. Tevrat'ta Peygamber Efendimizin (sav) özelliklerini okuduktan sonra, ilim yolunda ilerledikçe bu bilgiler sayesinde Peygamberimizi tanıma fırsatı buldu. Peygamberimizin yüzünü gördüğünde, Tevrat'ta okuduklarının aynısını O'nda buldu ve O'nun yalan söyleyemeyeceğine hemen ikna oldu. Böylece İslam'ı kabul etti. Ancak diğer Yahudi bilginleri, Tevrat'ı okumalarına rağmen Peygamberimizi tanıyamadılar ve O'na inanmadılar. Çünkü onlar, ilimde Abdullah bin Selam kadar derinleşmemişlerdi.

Bursevi; ilmi tahsil yolunda ilerleyenlerin, hem pozitif ilimlerin derinliklerine ineceğini hem de ilahi ilmin nuruyla aydınlanacaklarını ifade etmektedir. Bu birleşme, bireyi hem dünyada hem de ahirette başarılı kılar. Peygamberimiz'in hadisi, ilimsizliğin cehenneme götüren en büyük tehlikelerden biri olduğunu vurgular. İlim, amelin rehberidir. Çünkü doğru bilgi olmadan yapılan işler, istenilen sonuçları doğurmayabilir.²⁶⁵

Bilgi imana varmak için yoldur. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak ve gönülden bağlanmak için bilgili olmak gerekir. Allah-u Teâla Kur'an-ı Kerim'de gerçek bilgiye sahip olanların tevhide davet edildiğindeki davranışlarını İsrâ Suresi 107. Ayette şöyle belirtir; "De ki: İster ona inanın, ister inanmayın. Çünkü Kur'an'dan önce kendilerine Tevrat'la ahir zaman Peygamberinin vasfına dair ilim verilenlere karşı, Kur'an okunduğu zaman, yüzleri üstü secdeye kapanıyorlar." Önceden öğrendikleri bilgi sayesinde kalpleri yumuşuyor ve imana hazırlanıyorlar. Önceden bilgiye sahip olmayanlar ise Kur'an-ı yalanladılar." Kur'an'ın hakikatini anlamaktan aciz kalan kâfirler, onu yalanlayarak büyük bir hata etmişlerdir. Onlara doğru yolu gösteren bir anlayış verilmediği için sapıklıkta ısrar etmişlerdir. Tarih boyunca diğer topluluklar da peygamberlerine karşı aynı tutumu sergilemiştir.²⁶⁶

²⁶⁴A.Arslan (2019). Faydasız İlim' Hadisi Çerçevesinde İlim Tahsiline Yönelik Bir Değerlendirme. *Eskiye*ni 38 s. 31-44.

²⁶⁵İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 4. Cilt. , s. 274.

²⁶⁶Kur'an-ı Kerim, Yunus 10/39.

Yemek ve içmekten kesilen hastanın öleceği gibi, kalp de hikmet ve bilgisiz üç günden fazla yaşayamaz. Demek ki kalbin gıdası bilgi ve hikmettir. Kalp onlarla yaşar. Bilgisiz kalp hastadır. Hatta ölüdür ama o bunu hissetmez. Aşırı korkmak, yaranın acısını duyurmadığı gibi, aşırı dünya sevgisi bu hissi ortadan kaldırmıştır.²⁶⁷

Eğitim de bu noktadan hareket ederek kalpte, ilim yoluyla tasarruf edebilir.²⁶⁸ İlimin üstünlüğü gizli değildir. Eğitimciler, insanların kalp ve nefislerinde tasarrufta bulunurlar.²⁶⁹ Yeryüzündeki yaratıkların en üstünü olan insan, onun da en şerefli organı kalp olduğuna göre ilim, insanın manevi gelişiminde en etkili araçtır. Kalbi olgunlaştırır, vicdanı temizler ve Allah'a olan bağlılığı artırır.

4.5.5. Amelden Önce İlim

Allah Nisa Suresi 169. ayette, inanmayanların ve kötülük yapanların, Allah tarafından bağışlanmayacaklarını ve sonsuza dek cehennemde kalacaklarını; bunun Allah için çok kolay olduğunu bildirir.²⁷⁰

Bursevi; hakiki bir müminin, Allah'ın ve meleklerin şahitliğine dair delilleri kabul etmek zorunda olduğunu beyan eder. Aynı şekilde, Peygamberin ve ilim ehli alimlerin görüşleri de onun için bağlayıcıdır. Zira bu âlimler, dini metinleri en iyi şekilde anlama ve yorumlama yetkisine sahiptirler.

Şakîk Belhî'ye göre, din sohbetlerinde insanların iç yüzleri ortaya çıkar. Kur'an ve Peygamberimizin öğretilerine gönülden inananlar, bu sözlerden güç alır ve daha da imana yaklaşır. Ancak kalplerinde şüphe olanlar veya günahlarından vazgeçmek istemeyenler bu sözlerden rahatsız olur. Bu durum, kişinin ne kadar samimi bir mümin olduğunu gösterir. İşin temeli itikattir. Bu nedenle öncelikle bilgiye (ilim) ihtiyaç vardır. Bilgi edinildikten sonra da bu bilgiye uygun davranışlar (amel) sergilenmelidir. Zira amel, bilginin meyvesidir. Peygamberimiz (sav) 'e 'İlim nedir?' diye sorulduğunda, 'Amelin

²⁶⁷İ. Gazâlî, (1985). *İhyâu ulûmi'd-dîn*, çev. A. Serdaroğlu, Cilt 1. İstanbul: Bedir Yayınevi, s. 125-147.

²⁶⁸Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim Anlayışı*. s. 232-233.

²⁶⁹İ. Gazâlî (1985). *İhyâu ulûmi'd-dîn*, çev. A. Serdaroğlu, Cilt 1. İstanbul: Bedir Yayınevi, s. 125-147.

²⁷⁰*Kur'an-ı Kerim*, Nisa 4/169.

delilidir' buyurmuştur. 'Akıl nedir?' sorusuna ise 'Hayrın yol göstericisidir' cevabını vermiştir. 'Heva nedir?' sorusuna 'Günahların taşıyıcısıdır' buyurmuş, 'Mal nedir?' sorusuna 'Kibirlenenlerin örtüsüdür' ve 'Dünya nedir?' sorusuna da 'Ahiretin pazarıdır' şeklinde cevaplamıştır.

Allah, insanı tüm yaratıklar arasında en üstün konuma layık görmüş ve ona halifelik makamı vermiştir. Bunun sonucu olarak ise insanı birtakım üstün özelliklerle yaratmış ve diğer mahlûkatları insanın hizmetine vermiştir. Bütün bu üstünlüğün gereği olarak salih kullarından beklentisini ise; Kur'an'da Araf süresi 181. Ayetinde Allah, hakka yönlendiren ve adaleti sağlayan bir topluluktan bahseder.²⁷¹ Ayet-i Kerime'de insanın iki görevinden bahsedilir:

1) Doğruluk ile rehberlik etmek,

2) Hak ile adaleti topluma benimsetmek. İnsanın bu iki görevi gerçekleştirebilmesi için bilgiye ihtiyacı vardır. Yani amel için bilgi vazgeçilmezdir.²⁷²

İslam dininde ve islami eğitimde bilgi, maddeden başlar ve adım adım yükselir. Nihayetinde ise yüce yaratıcıya ve yarattıklarının sırrına yani gerçek bilgiye dayanır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) kendisinden mucize göstermesini isteyen kişilere Kur'an-ı Kerim'i göstermiş yani yalnızca bilgiye dikkat çekmiştir.²⁷³

İslam dini insanın Allah'a yakışır bir kul olmasını hedefler. İslam eğitimi de aynı hedefi gaye edinir. Bu gaye doğrultusunda insanı doğumundan ölümüne dek istikamette tutmaya çabalar.²⁷⁴ İmam-ı Azam: Eğitim, şahsiyeti ihya eden ve bozan şeyin anlaşılmasıdır"²⁷⁵ şeklinde tanımlamaktadır. Verilen tanımlardan hareketle hayat insan için bir mücadeleden ibarettir ve bu mücadelenin muhlis bir kul olarak kazanılabilmesi için gerekli yegâne silah bilgidir.²⁷⁶ Bursevi'nin (k.s) yorumunda da belirttiği üzere amelden önce ilim gelir.

²⁷¹M. Erten (2024). Kur'an'da bilgi-amel (eylem) ilişkisi, *Diyanet Dergisi*.

²⁷²M. Erten, **age**.

²⁷³C. Sunar (1983), Kamil İnsan ve İlim, *Bilim ve Tasavvuf Dergisi* 1, no. 5.

²⁷⁴Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 106.

²⁷⁵Abdülaziz Buhari, *Keşfu'l-esrar Usuli'l- Pezdevi*, I.5

²⁷⁶Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 106.

4.6. Mâide Sûresi

4.6.1. Bilgiyi Ehlerinden Öğrenmek

Maide Sûresi 4. âyette Allah; insanlara yiyebilecekleri şeyler hakkında sorular yöneltmelerine karşılık, temiz ve iyi olan her türlü yiyeceğin onlara helal olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda avladıkları hayvanların etini de yiyebileceklerini ancak bunu yaparken Allah'ın adını anmaları gerektiğini vurgulamıştır.²⁷⁷

Bursevî (k.s.)'nin belirttiği üzere; Keşşaf tefsirinde bu âyet yorumda, ilmin öğrenilmesi konusunda önemli bir prensibe dikkat çekmektedir. Bu prensip, ilmi öğrenmek isteyen bir kişinin, mümkün olduğunca o ilmin uzmanından öğrenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Âyetteki "Allah'ın size öğrettiğinden öğretip avcı hâle getirdiğiniz hayvanlar" ifadesi üzerinden yapılan bu yorum, ilmin bir zincire benzetilmesiyle açıklanabilir. Bu zincirde her halka, bir önceki halkadan bilgi alır ve onu geliştirir. Bu nedenle, ilmi öğrenmek isteyen bir kişi, bu zincire en başından dâhil olmak ve ilmin kaynağından beslenmek zorundadır. Bu görüşe göre, ilmi ehil olmayan kişilerden öğrenmek, hem zaman kaybına hem de yanlış bilgi edinmeye yol açabilir. Bu durum, kişiyi daha sonra doğru bilgiye ulaştığında pişmanlığa sürükleyecektir. Bu nedenle, ilmi öğrenmek isteyen herkes, ilmin uzmanını bulmak için çaba göstermeli ve gerekirse bunun için uzak yerlere bile gitmelidir. Peygamber Efendimizin "İlim Çin'de bile olsa onu arayınız" hadisi de bu görüşü destekler niteliktedir. Bu hadis, ilmin önemini ve ilmi öğrenmek için gösterilmesi gereken çabayı vurgulamaktadır. Kısaca, Keşşaf'daki bu yorum, ilmin öğrenilmesi konusunda önemli bir prensip ortaya koymaktadır. Bu prensip, ilmi öğrenmek isteyen herkes için bir rehber niteliğindedir. İlim öğrenirken, ilmin uzmanından öğrenmeye özen göstermek, hem doğru bilgiye ulaşmayı hem de zaman kaybını önlemeyi sağlar.²⁷⁸

Bilginin doğruluğunu garanti altına alabilmenin en başlıca yolu, öğrenilmek istenilen bilginin mümkün olduğunca uzmanını (ehlini) bulmaya çabalamaktır. Amaçlanan bilginin ehli olanlar, yılların deneyimi ve birikimi ile sadece yüzeysel bilgiyi değil;

²⁷⁷Kur'an-ı Kerim, Maide 5/4.

²⁷⁸İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 4. Cilt. , s. 326.

konunun inceliklerini, tarihsel bağlamını ve pratik uygulamalarını da aktarabilirler. Böylece öğrenmeye talip olan kişi, bilgiyi daha kapsamlı ve doğru bir şekilde özümseyebilir.

Eğitim felsefesi akımlarından “Temelcilik (Essentialism)” incelendiğinde görülür ki, eğitim ve öğretimde “girişim” öğrenciden çok öğretmende olmalıdır. Bu sebeple öğretmen gerek duygusal gerekse entelektüel açıdan ehil ve sınıfta lider olacak biçimde yetiştirilmeli, aynı zamanda da konunun özüne çok iyi derecede vakıf olmalıdır.²⁷⁹

Bilgiyi ehil kişilerden öğrenme hayati öneme sahiptir. Öncelikle yanlış ve eksik her türlü bilgiye erişimin sınırsız olduğu günümüzde doğruya ulaşabilmeği sağlar. Konuyu uzmanlarından öğrenmek, bilginin kaynağını doğrulamak açısından da oldukça önemlidir. Ayrıca ehil kişilerle iletişim halinde olmak, öğrenen kişiye soru sorabilme, farklı bakış açılarına sahip olma imkânları tanır ve bilginin daha iyi özümsemesini sağlar.

1.2.1. İlim ve Amel - 3

Allah Mâide Sûresi 69. âyette Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıp iyi işler yapan müminler, Yahudiler, Sabii topluluğu ve Hristiyanlar için korkacak bir şey olmadığını ve onların üzülmeceklerini bildirmektedir.²⁸⁰

Hz. Ali, İslam’ın gelecekte sadece dış görünüşte kalacağını ve insanların kalplerinin imandan uzaklaşacağını haber vermiştir. Camiler görkemli olsa da, içlerinde Allah’ı anan çok az insan olacak. Bu dönemde din bilginlerinin büyük bir sorumluluğu olacağı ve fitnelerin kaynağı haline gelebilecekleri uyarısında bulunmuştur.

Sadi Şirazi, epistemoloji ve etik arasındaki ilişkiyi incelikli bir şekilde ele almaktadır. Şair, bilgi ile amel arasındaki ayrılmaz bağı vurgulayarak, bilgiyi sadece teorik bir çerçevede ele almanın yetersiz olduğunu savunur. Bilginin gerçek anlamda bilgi olabilmesi için pratiğe dönüşmesi, yani amel edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda; Sadi, bilgiyi eylemle birleştiren bir sentez ortaya koyarak, bilginin sadece zihinsel bir faaliyet değil, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk olduğunu ifade eder.²⁸¹

²⁷⁹Aliye Çınar, *age*, s. 87.

²⁸⁰*Kur’an-ı Kerim*, Maide 5/69.

²⁸¹İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 5. Cilt. , s. 43.

İlmi ile amel olmayan kişi, ilmin aslına vakıf olamaz, yalnızca yüzeyde kalır, ilmin asıl amacı olan öze yani Hakk'a ulaşamaz. Bilgisi, yalnızca ezbercilikten ibaret olduğu için bilgileri kendisine fayda sağlamaz. Kişinin hayatına uygulamadığı bilgi eşeğin üzerine yüklenmiş ağır bir yükten ibarettir. İlmîni yaşamına uygulamayan kimse bilimden ve irfandan eksiktir. İnsanı insan kılan bildiğiyle amel etmesidir. Ancak ilmiyle amel eden kimse, baktığı her şeyde Hakk'ın esma ve sıfatlarını görür. Böylece İslam ahlakıyla ahlaklanır ve kul tanımına girer.²⁸²

İlmiyle amel etmeyen söz dinleyene etki etmez. Söz tesirli kılan, söz söyleyenin söylediği sözle amel etmesidir. Mürşid-i kâmilin sözünün tesir etmesinin sebeplerinden biri de bu husustur. Öyleyse eğitimcilerin de amel etmeden aktardıkları ilmin öğrencilerine tesir etmesinde noksanlıklar olacaktır.

4.6.3. Lüzumsuz Soru Sormak

Yüce Allah Mâide Sûresi 102. âyetinde, insanlık tarihi boyunca insanların Allah hakkında sorular sorduğunu ve sonra da bu sorulara verilen cevapları reddettiğini belirterek aslında bunun yeni bir durum olmadığını vurgular.²⁸³

Bursevî bu âyette, Allah Teâlâ'nın, müminlere ledünni ilimleri ve varlıkların hakikatlerini sorarak öğrenmeyi yasakladığını ifade etmektedir. Zira bu tür bilgiler, sözle ifade edilebilen değil, yaşayarak ve deneyimleyerek elde edilen bilgilerdir. Kur'an-ı Kerim'de de müminlere, hoşlarına gitmese bile, varlıkların hakikatini sormamaları emredilmiştir. Çünkü bu tür sorular, akli yanıltıcı ve şüpheyi düşürücü sonuçlar doğurabilir. Ledünni ilimler ve varlıkların hakikatleri, insan aklının kavrayamayacağı derinliklere sahiptir. Bu nedenle, bu konularda sözlü açıklamalar yapmak yerine, Allah'ın vahyine ve peygamberlerin öğretilerine güvenmek gerekmektedir. Aksi takdirde, insan kendi aklının sınırlılıklarını aşmaya çalışırken yanıltıcı ve hem kendisini hem de başkalarını yanıltıcı düşüncelere sürükleyebilir. Bursevî; bu tür bir derin bilgiye ulaşmanın, tıpkı peygamberlerin Allah ile olan ilişkisi gibi, sadece yaşayarak ve deneyimleyerek mümkün olduğunu söylemektedir. Allah; peygamberlere hakikatleri doğrudan göstermiş, yani onlara bilgiyi aktarırken sadece sözlü anlatım yerine, görsel ve deneyimsel bir yol izlemiştir. Kur'an'da, İbrahim (a.s.)'a göklerin ve yerin sırlarını gösterildiği (el-En'am, 6/75)

²⁸²Y. Z. İnan "Hikmet (1983). *Bilim ve Tasavvuf Dergisi* 1, no. 3.

²⁸³Kur'an-ı Kerim, Âli İmran 5/102.

ve Peygamberimiz'e de Allah'ın âyetlerinden bir kısmı gösterildiği (*el-İsrâ, 17/1*) belirtilmektedir.²⁸⁴ Peygamber Efendimiz (s.a.v.), ashabına yönelik eğitim sürecinde çağdaş eğitim anlayışının birçok temel ilkesini uygulamıştır. Sözlü anlatımın yanı sıra, bizzat kendi hayatıyla örnek olarak gösterme, interaktif öğrenme ortamları oluşturma gibi yöntemler, Peygamber Efendimizin eğitim metotları arasında yer almaktadır. Bu sayede, ashab, sadece dini bilgileri değil, aynı zamanda ahlaki değerleri de içselleştirmiştir. Bu durum, modern eğitim sistemlerinin de ilham alabileceği önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Allah Teâlâ, Kur'ân'a ve Peygamber Efendimiz'e tam anlamıyla tabi olanlara, evrenin sırlarını ve kendi iç dünyalarındaki hakikatleri göstereceğini vaat etmiştir. Bu durum, Fussilet sûresi 53. âyette açıkça belirtilmektedir. Âyette, Allah'ın müminlere, evrenin ve nefsin derinliklerindeki âyetlerini göstereceği ifade edilerek, imanın derinleşmesi ve hakikatin daha iyi anlaşılması için Kur'ân'a ve Peygamber Efendimiz'e sıkı sıkıya bağlı kalmanın önemi vurgulanmaktadır.

Öte yandan, Kur'ân'ın indirildiği dönemde yaşayan sahabelerin, Kur'ân'ın bazı âyetlerinin anlamları hakkında sorular sormaları durumunda, Peygamber Efendimizin bu soruları cevaplayacağı belirtilmiştir. Bu durum, İsrâ sûresindeki ilgili âyette açıkça ifade edilmektedir. Bu durum, Peygamber Efendimizin, ashabının anlama kapasitelerine göre, Kur'ân'ın derinliklerine inerek onlara gerekli açıklamaları yaptığını göstermektedir.

Bu iki âyet, birlikte değerlendirildiğinde, İslam'da bilginin edinilme sürecinde Kur'ân'ın ve Peygamber Efendimiz'in merkezi bir konumu olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân, temel bir kaynak olmakla birlikte, Peygamber Efendimiz'in tefsiri ve uygulamalarıyla daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle, İslam'da bilgiye ulaşmanın en doğru yolu, öncelikle Kur'ân'a ve sonra da Peygamber Efendimizin sünnetine başvurmak olarak kabul edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan müteşabih âyetler; yani zahirî anlamları birden fazla yoruma açık olan âyetler, tefsir ilminin en önemli meselelerinden biridir. Bu âyetlere iman edenler, bu âyetlerin tümünün Allah katından geldiğine inanır ve anlamlarını derinlemesine araştırma gereği duymazlar. Zira Âl-i İmran Sûresinin 7. âyeti, müteşabih âyetlerin te'vilinin Allah'a ve ilimde derinleşmiş kimselere mahsus olduğunu belirtmektedir.

²⁸⁴İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 5. Cilt. , s. 107.

İlimde derinleşmiş kimseler ise; Kur'ân'ın müteşabih âyetlerindeki işaretleri çözerek, varlıkların hakikatleri hakkında daha derin bir anlayışa ulaşmaya çalışırlar. Bu durum, Hz. Musa ve Hz. Hızır kıssasında olduğu gibi, bazı hakikatlerin ancak belirli bir bilgi ve irfan seviyesine ulaşmış kişiler tarafından anlaşılabilceğini göstermektedir.

Bu hikâye, Allah'ın özel ilmi olan 'ledünnî ilmin' sadece yaşayarak, deneyimleyerek ve bir ustaya bağlı kalarak elde edilebileceğini gösteriyor. Bu ilmi sözlerle anlatmak veya sorular sorarak öğrenmek mümkün değildir. Çünkü bu ilim, doğrudan Allah tarafından verilen bir nimettir ve ancak O'nun seçtiği kişilere nasip olur. Bu durum, Kur'ân'daki âyetlerde de açıkça belirtilmektedir. Âyetlere göre;

Hz. Musa, Hz. Hızır'a tabi olmak istediğinde; Hz. Hızır ona, onunla beraber bulunmanın ve sorular sormamanın zor olacağını belirtmiştir. Bu durum, ledünnî ilmin sıradan bir bilgi gibi elde edilemeyeceğini, bunun yerine bir ustanın yolunu takip etmek ve onun deneyimlerine şahit olmak gerektiğini göstermektedir. Hz. Musa'nın soruları, Hz. Hızır ile arasındaki bağı zayıflatmış ve aralarındaki ilişkinin sona ermesine neden olmuştur.

Bu kıssadan çıkarılacak en önemli sonuç, ledünnî ilmin sözlü olarak aktarılmasının mümkün olmadığı, bunun yerine yaşayarak öğrenme ve ustanın yolunu takip etme yöntemiyle elde edilebileceğidir. Bu durum, İslam düşüncesinde sıkça vurgulanan "hal" kavramıyla yakından ilişkilidir. "Hal", kişinin iç dünyası, davranışları ve Allah ile olan ilişkisiyle ilgili bir durumdur. Ledünnî ilim ise, bu halin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir bilgidir.

Hz. Musa ve Hz. Hızır kıssası, aynı zamanda öğrenme sürecinde sabrın ve teslimiyetin önemini de vurgulamaktadır. Hz. Musa, Hz. Hızır'ın yaptığı bazı işleri anlamasa da, ona olan güvenini kaybetmeden sabretmesi gerekmiştir. Ancak, sabırsız davranarak sorular sorması, bu ilişkinin sona ermesine neden olmuştur. Kısaca; Hz. Musa ve Hz. Hızır kıssası, ledünnî ilmin nasıl elde edileceği konusunda önemli bir ders vermektedir. Bu ilim, teorik bilgiyle değil, pratik yaşam ve ustanın yolunu takip etmekle elde edilir. Sabır, teslimiyet ve sorgulama yerine güvenme, bu ilme ulaşmanın temel şartları arasındadır.²⁸⁵

²⁸⁵İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 5. Cilt. , s. 108,109.

Kur'ân kıssalarının anlatılmasının en önemli sebeplerinden biri, dinleyenlerin bu hikâyelerden ders alarak ibret çıkarmalarıdır. Kur'ân kıssalarının bu yönünü kendi anlayış ve yorum tarzlarıyla ele alan sûfiler, Hızır kıssasını mürit ve mürşit arasındaki ilişki bağlamında açıklamaktadırlar. Sûfilere göre tasavvuftaki mürit ile mürşit ilişkisi ile Kur'ân'daki Hz. Musa ile Hızır arasında geçen olay tam manasıyla uyum göstermektedir. Bu olayda, Hz. Musa vahiy ile desteklenmiş, şer'î ilimleri derinlemesine bilen bir peygamber olarak zâhiri temsil ederken; Hızır, Allah'ın kendisine katından ilim (ilm-iledün) bahşettiği sâlih bir kul olarak olayların iç yüzünü ve bâtın ilmini bilmektedir.²⁸⁶

Hz. Musa ile Hızır'ın yolculuğu, hem müridin mürşidi ile olan beraberliğini hem de genel anlamda arkadaşlığı ifade eden sohbet anlayışı etrafında değerlendirilmektedir. Buna göre; yol arkadaşlığının ilk şartı, aynı Hz. Musa'nın bir genci yolculuğunda kendisine eşlik etmesi için seçtiği gibi, yola çıkmadan önce yol arkadaşını belirlemektir. Yol arkadaşının seçilmesinin ardından, grup içerisinde bir liderin seçilmesi önemlidir. Yolculuğa katılan herkes, her konuda bu lidere itaat etmekle yükümlüdür. Her şartta müridin şeyhine tabi olmasının önemi belirtilmektedir. Sadık bir mürid olmanın şartlarından biri, niyetin şeyhin isteklerine uygun olmasıdır. Mürit, seyrü sülûkunu tamamlayıp hedefine varıncaya dek bu itaati sürdürmelidir.²⁸⁷ Zaten tasavvufta mürit kavramı incelendiğinde, nefsanî duygu ve düşüncelerle hareket etmeyen, tam tersine Allah'ın muradını arzulayan ve bu yolda varlığını adayan kişi olarak görülür. Allah'ın muradını ona öğretecek olan ise mürşididir.²⁸⁸

Soru sorma; özgün fikirler üretilmesine imkân sağladığı gibi, düşünme yetilerinin etkinleştirilerek, anlama ve anlamlandırmaya ortam oluşturmaktadır.²⁸⁹ Eğitimde aktif öğrenmenin şartlarından biri muhakkak ki sorudur. Tabi ki bahsedilen soru, gerekli yerde, gerekli vakitte, gerekli içerikte olmalıdır. Zamanı ve mekânı yanlış seçilen hatta öğrenildiğinde kişiye hiçbir katkı sunmayacak sorular hem kişiye hem de öğrenilen konuya fayda sağlamaz.

²⁸⁶M. E. Erkaya (2018). Tasavvufta Mürid-Mürşid İlişkileri Bağlamında Hızır Kıssası, *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*, Adana.

²⁸⁷Mahmud Esad Erkaya, **agm**.

²⁸⁸Mahmud Esad Erkaya (2017). *Hâlidîyye tasavvuf geleneğinde mürid-mürşid ilişkileri. eŞarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(18), s. 849.

²⁸⁹A. Göçer, (2022). Eğitimde soru kullanımının yeri ve işlevleri: Türkçe eğitimi alanı örneği. *International Journal of Language Academy*, 10(1), s. 56-87.

Allah, insanın zihnini eğitirken, onun lüzumsuz konularla meşgul olup enerji harcamasını engeller. Çünkü en yüce eğitici olan Allah, sahibi olduğu kulunun kapasitesini en iyi bilendir. Kulunun bilgide ne kadar ilerleyebileceğini veya hangi konuların onun kapasitesinin üstünde olduğunu bilir. Kulunun öğreneceği konuları belirlerken, araştırması gerekenlerden ziyade araştırmaması gerekenleri belirtir²⁹⁰ Bu çerçevede âyet-i kerimede de kıyametin ilminin Âlim ve Habîr olan Allah indinde olduğu haber verilmektedir. Hiç kimsenin yarın ne kazanacağını, nelerle karşılaşacağını, ne şekilde öleceğini bilemeyeceğini, yağmuru yağdıranın da, rahimlerde olanında Allah tarafından bilindiği bildirilmektedir.²⁹¹ Allah, zihni eğitirken önce kişinin ihtiyaç duyacağı alanı belirler; böylece gelecekte oluşabilecek gururu kırar ve insana acizliğini hissettirir.²⁹²

Bursevî bu âyetin yorumunda Hz. Musâ (a.s.)- Hızır (a.s.) kıssasına atıf yapar ve bu âyetin ledünnî ilmine işaret ettiğini söyler. Ledünnî ilminin ise ancak beraber olma (sohbet), tâbi olma ve teslim olma yoluyla yani hâl ile mümkün olduğunu dile getirerek, konuşarak ve soru sorarak bu ilme sahip olunamayacağını bildirir.²⁹³ Hz. Musâ (a.s.) ile Hızır (a.s.) kıssasında da Hızır (a.s.) tarafından, kendisine tabi olunacaksa, bir konu üzerine açıklama yapılınca kadar hiçbir soru sorulmaması gerektiği zikreder.²⁹⁴ Ledün ilmi, tasavvufta kişinin, melek yahut peygamber gibi bir aracı olmaksızın Allah'tan (c.c.) almış olduğu ilmi ifade etmektedir.²⁹⁵ Aslında bütün ilimlerin tek kaynağı Allah'tır. Fakat bazı ilimler, eğitim görmek yoluyla öğrenilebilirken, Ledünnî ilmi herhangi bir tahsile ihtiyaç

²⁹⁰Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim Anlayışı*. s. 193.

²⁹¹*Kur'an- ı Kerim*, Lokman 31/34.

²⁹²Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim Anlayışı*. s. 193.

²⁹³İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 5. Cilt. , s. 108,109.

²⁹⁴*Kur'an-ı Kerim*, Kehf 18/70.

²⁹⁵Fârukî el-Hanefî et-Tehânevî, M. b. A. b. A. (1996). *Mevsûatü keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm* (Refik el-Acem, Ed.). Beyrut: Mektebetu Lübnan (Librairie du Liban). S. Uludağ (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı.

duyulmadan kalbe yerleşen bir ilimdir.²⁹⁶ İlimlerin incisi olarak tanımlanan Ledünni ilmine, yalnızca ilahi rahmete kavuşmuş kâmil insanlar bir başka deyişle nebiler, veliler ve arifler sahiptir. Çünkü bu ilim Allah'ın sadece bu kullarına bildirip, öğrettiği ilahi sırlardır.²⁹⁷ Bursêvî'nin (k.s.) yorumundan hareketle bu âyeti kerime bağlamında mürit-mürşit ilişkisine benzetilerek öğrenci- öğretmen ilişkisi incelendiğinde görülür ki bu beraberlik de yalnızca zahiri bir bilgi alış verişiyle sınırlı değildir. Öğrenci ile öğretmen arasındaki asıl konu öğrencinin öğretmenin ruh haline bürünmesidir. Bunun için de öğrencinin öğretmene muhabbet duyması aynı şekilde de öğretmenin kendisine duyduğu muhabbeti hissetmesi gerekir. Çünkü insanları birbirine bağlayan yegâne duygu sevgidir. Bu durumda öğretmenden en çok fayda sağlayan öğrenci ancak öğretmeni seven ve öğretmeni tarafından sevilen öğrencidir. Zaten verimli bir öğretmen ancak öğrencilerini çok seven ve dolayısıyla öğrencileri tarafından çokça sevilendir.²⁹⁸

İslami eğitimde ve insan ilişkilerinde sevgi ve merhamet vazgeçilmez unsurdur. Sevginin olmadığı bir eğitim tahayyül edilemez.²⁹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de bu durum: “Uhud savaşında sen, Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde ki, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, muhakkak onlar etrafından dağılıp gitmişlerdi. Artık onları bağışla ve kendilerine Allah'tan mağfiret dile”³⁰⁰ âyetiyle bildirilmektedir.

Bir öğretmen, sadece bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda çocukların kalplerine dokunur. Çocukların gelişiminde önemli bir role sahip olan öğretmen, hem bir rehber hem de bir ebeveyn gibidir. Çocukların doğruyu yanlıştan ayırmalarına yardımcı olurken, onlara şefkat ve merhamet göstermelidir. Öğretmen, çocukların hem akademik hem de sosyal gelişimini destekleyen bir figürdür. Ancak, bu görev oldukça zordur. Çocukların farklı karakterlere ve ihtiyaçlara sahip olması, öğretmenin farklı yaklaşımlar geliştirmesini gerektirir. Öğretmen, hem otoriter hem de şefkatli olmalı, eğitimde öğrenci yararı ilkesini gözetmelidir.³⁰¹

²⁹⁶ Gazzâlî, E. H. H. M. b. M. (2013). *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Cilt 3). Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.

²⁹⁷ Cavit Sunar, **age**.

²⁹⁸ Cavit Sunar, **age**.

²⁹⁹ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 184.

³⁰⁰ *Kur'an- Kerim*, Âl-i İmran 3/159.

³⁰¹ Z. Çelikbilek (2020). Klasik İslam Eğitimcileri *Academic Platform Journal of Education and Change*, 5, 2, ss. 295-302.

Çocukları disipline ederken, onların özgüvenlerini kırmamalıdır. Bu dengeyi kurmak, öğretmenlik mesleğinin en büyük zorluklarından biridir.

Sevmek için merhamet lazımdır. Merhameti olmayandan sevgi sadır olmaz. Merhametin özünde ise sebep- sonuç ilişkisi vardır. Allah'ın merhametini kazanabilmek için kula merhamet etmek zorunludur. “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz”³⁰² hadisi bunun kanıtıdır.

H. Enes, Hz. Peygamber'in ahlâk bakımından insanların en üstünü bildiriyor. Bir gün Peygamberimiz (s.a.v.) Hz. Enes'i bir şey alıp gelmesini isteyerek pazara gönderir, Hz. Enes ise pazara giderken oyuna dalar ve uzunca bir zaman geçtiği halde dönmez. Hz. Peygamber (s.a.v) onu aramak için sokağa çıktığında Hz. Enes'in oyun oynadığını görür. Hz. Enes, Hz. Peygambere dönüp baktığında ise peygamberin güldüğünü fark eder. Hz. Enes, Peygamberimize (s.a.v) yedi yıl hizmet ettiği halde Peygamberimiz (s.a.v) Enes'in yaptığı hiçbir şeye neden yaptın, yapmadığı hiçbir şeye neden yapmadın? Dememiştir.³⁰³

Öğrenci-öğretmen ilişkisi günümüzde öğrenme ortamlarının önemli alanlarından birini oluşturmaktadır. Modern pedagojik teorilerde öğrencinin aktif katılımını desteklemekle birlikte³⁰⁴ öğretmenin bilgi aktarımı rolünden ziyade rehber, kolaylaştırıcı ve destekleyici rolüne vurgu yapmaktadır.³⁰⁵ Hatta bu durum ekseninde öğrencilerin derse ilgisi, motivasyonu ve katılımı artmakta ya da azalarak kaybolmaktadır. Bu çerçeveden incelendiğinde öğrenci- öğretmen ilişkisinin eğitim için kilit noktada yer aldığı söylenebilir.³⁰⁶ Dolayısıyla eğitimde duygusal bağ, bireyin kişilik gelişiminde ve toplum içindeki birlik ve dayanışmanın oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda merhamet temelli bir eğitim için, toplumsal uyum ve huzurun sağlanmasına katkı sunduğu, özgüven sahibi, hoşgörülü, anlayışlı bireylerin yetişmesine olanak sağladığı söylenebilecektir.³⁰⁷

³⁰²Buharî, Kitabu'l-Edeb, 18; 27; Müslim, Fezail, 65.

³⁰³Ebu Davud, Kitabu'l- Edeb, 4773.

³⁰⁴J. Dewey (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan, 1938.

³⁰⁵L. S. Vygotsky (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. (Ed.) M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, ve E. Souberman, Cambridge, MA: Harvard University Press.

³⁰⁶N.Aydeniz (2020). Öğretmen-Öğrenci İlişkisi Açısından Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi, *Edebali İslamiyat Dergisi*, 4, 1, ss. 209-237.

³⁰⁷H. K., Yılmaz (2007). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

4.6.4. Mürşid-i Kâmil

Mâide Sûresi 105. âyette Allah, insanlara doğru yol gösterildiğinde, çoğu kişinin atalarının izinden gitmeyi tercih ettiklerini; oysa ataların da yanılabilceği ve doğru yolu bulamamış olabileceği gerçeğini göz ardı ettiklerini bildirmektedir.³⁰⁸

Bursevî burada, tasavvuf yolunda samimiyet ve içselleştirmenin önemine dikkat çekmektedir. Dış görünüşe aldanmadan, kişinin iç dünyasına ve niyetlerine bakmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Zira her dönemde, dini duyguları sömüren ve kişisel çıkarlar peşinde koşan kişiler olmuştur. Bu nedenle, bireylerin dini konularda eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri ve doğru kaynaklardan bilgi almaları büyük önem taşımaktadır.

Bursevi, müslümanların kendi inançları ve davranışları konusunda sorumluluk almaları gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, toplumsal baskılara ve farklı inançlara sahip kişilere rağmen doğru yolda kalmanın önemini belirtmektedir. "*Ey samimiyetle inananlar! Sizler, Allah'ı aramanın ve bulmanın kesin bir sonuç doğuracağına inanan gerçek müminlersiniz. Nitekim Allah Teâlâ'nın bir hadis-i kudsisinde de belirttiği gibi: 'Beni arayan beni bulur.' Yani, Allah'ı gönülden isteyen herkes, mutlaka O'na ulaşacaktır.*"

Bursevî, kişinin kendini bilmeden başkasını eğitmeye kalkışmasını tıpkı yüzme bilmeyen birinin başkasını boğulmaktan kurtarmaya çalışmasına benzetmektedir. Bir kişinin başkalarına yol göstermesi için öncelikle kendi iç dünyasını terbiye etmiş, yani kendini tanıyarak ve olgunlaştırarak bir içsel yolculuk yapmış olması gerekir. Bursevî'ye göre; insanlar tarafından sevilme, saygı görmek ve övülmek, bir derviş için zehir gibidir. Çünkü bu durum, kişinin kendini kandırmasına ve gerçekte olduğundan daha iyi bir durumda olduğunu düşünmesine neden olabilir. Bu da onun manevi yolculuğunda engel teşkil etmektedir.

Bursevî'nin anlatımıyla; bir mürşit ve mürit arasındaki ilişki, bir yüzücü ile boğulmakta olan bir kişi arasındaki ilişkiye benzetilebilir. Eğer yüzme bilmeyen biri bir

³⁰⁸Kur'an-ı Kerim, Maide 5/104.

başkasını kurtarmaya çalışırsa, ikisi de boğulur. Aynı şekilde ehliyetsiz bir mürşit de müridini doğru yola yönlendirmek yerine, onu da yanıltır ve beraberce sapıklığa düşerler. Nefsini terbiye etmek isteyen bir kimse için, kâmil bir mürşidin rehberliğinde olmak vazgeçilmezdir. Bu bağlanma, kişinin iradesini mürşidin iradesine teslim etmesi ve yolun taleplerine boyun eğmesi anlamına gelir. Nice insanlar bu yolda kaybolmuş olsa da, gerçek mürit Allah'ın yardımıyla hedefe ulaşabilmektedir. Sülûk yolculuğunda olan bir mürit, samimi bir şekilde Hakk'a yönelmeli ve sıdk ile irade sahibi kimselere bağlanmayı asıl hedef olarak görmemelidir. Bir mürit, ancak Hakk'a ermiş ve kâmil bir mürşidin terbiyesi altında yolculuğunu tamamlayana kadar böyle bir disiplini sürdürmelidir. Şâyet mürşidi, onun olgunlaşıp şeyhlik makamına layık olduğuna karar verir ve bunu açıkça belirtirse; ancak o zaman mürit, büyük bir dikkat ve sorumlulukla başkalarına yol gösterebilir. Bu durum, Allah'ın "Her toplumun bir yol göstericisi vardır." (er- Ra'd, 13/7) âyetinde ifade ettiği hakikate dayanır.³⁰⁹

Tasavvufta, "şeyh" kavramı çoğunlukla " mürşid-i kâmil " kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Mürşid-i kâmil, görevini yerine getiriş biçimiyle bir doktora benzetilir. Doktor, nasıl kendisine başvuran hastaya rahatsızlığına ve vücut yapısına göre tedavi uyguluyorsa, mürşid-i kâmil de kendisine bağlanmak isteyen kişilere benzer şekilde teşhis ve tedavi uygulamaktadır.³¹⁰

Mürşid-i kâmilin, her şeyden önce Kur'ân ve sünneti bir âlim düzeyinde bilmesi şarttır. Şeyhin namaz, oruç ve zikir gibi nafile ibadetlerin yanı sıra az yeme, az uyuma, az konuşma, halvet gibi riyâzet ve mücâhede ile nefsinin arındırılması gerekmektedir. Ayrıca kemal sıfatlarla donanmış, dünya ve makam sevgisinden arınmış ve Allah ile Resulü'nün ahlakıyla ahlaklanmış olması büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla ilmî bir donanıma sahip olmadığı halde şeyhlik iddiasında bulunan kişilerin Kur'ân ve sünnet doğrultusundaki ahlaki yaşamı belirleyici unsur olarak değerlendirilir. Mürşid-i kâmil, dini hassas yaşantısıyla insanlara örnek olmalıdır. Tasavvufî anlamda, manevî yaşam tecrübesiyle rehberlik etmelidir. Ayrıca, müridin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için cömert

³⁰⁹İsmail Hakkı Bursavî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 5. Cilt. , s. 112.

³¹⁰E. İnce (2022). Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşüncede Şeyh-Mürîd İlişkisi, *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 2, s. 232-240.

ve tok gözlü olması gereklidir. Bunun yanında, şeyh; işaret ve davranışla öğüt verebildiği sürece söze ihtiyaç duymayan, yumuşaklıkla eğitim mümkünken katılığa veya sertliğe başvurmayan, emrettiği şeyi önce kendisi yerine getiren ve yasakladıklarından önce kendisi uzak duran biri olmalıdır. Bu özellikler, onun yol göstericiliğinde büyük önem taşır.

Mürşitler; müritlerini eğitip arındırarak, bugünkü öğretmen rolünü üstlenirler. Onlar, müritlerin kalplerine Allah'ın sevgisini işlemeye çalışırlar. Bu bağlamda nasıl bir şeyhin şeriat, tarikat ve marifet bilgisine sahip olması gerekmekte ise öğrencilerine eğitim veren öğretmenin de gerek akademik gerekse ahlaki tüm yeterliliklere sahip olması gereklidir. Hem mürşit hem de öğretmen açısından değerlendirildiğinde sayılan bütün özelliklerin yanında en önemli madde her iki grup da kâmil insan mertebesine ulaşmış olmalıdır ki kâmil insanlar yetiştirebilsinler.³¹¹

Gerçek mürşit, özellikle sonsuz ve mutlu bir ebedi hayatı kapsayan ve durmaksızın ilerlemeden ibaret olan dünya hayatında insanları yalnızca ilim meş'alesi ile aydınlatacak kişidir. İnsanları ilim yoluna alıştırmak ve bu yolda gerçeğe ulaştırmak, cahillerin ve yarı aydınların sandığı gibi bir asalet veya hilafet yolu değil, tam tersine sadece geçici bir elçilik görevidir.

4.6.5. İslam Eğitiminde Cezanın Yeri

Mâide Sûresi 110. âyette kıyamet günü, Allah, İsa'ya hitaben şöyle buyuracaktır: 'Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve anne Meryem'e bahsettiğimiz olağanüstü nimetleri unutma! Seni, Ruhûl Kudüs vasıtasıyla destekledik ve henüz çocuk yaştayken insanlarla konuşabilme yeteneği verdik. Sana İncil ve diğer kutsal kitapları öğrettik. İznimizle çamurdan kuşlar şekillendirir ve onları hayata geçirir, körleri görmelerine, hastaları iyileşmesine ve hatta ölüleri diriltmene vesile olduk. İsrailoğullarını sana karşı koruduk, ancak onlara gösterdiğin açık mucizelere rağmen bazıları seni sihirbazlıkla suçladılar,³¹² buyrulmaktadır.

³¹¹Eyüp İnce, **agm**.

³¹²*Kur'an-ı Kerim* Maide 5/110.

Bursevî(k.s.)'ye göre:

Her mürşid-i kâmil, kendi döneminin Îsâ'sı gibidir; onların görevi insanları doğru yola sevk etmek ve manevi hastalıkları tedavi etmektir, zarar vermek değil. Ancak, İbrâhim el-Havvâs'ın bir hırsıza karşı sert tutumu ve gözlerini çıkarması gibi olaylar bu anlayışla nasıl bağdaştırılır sorusuna ise şu şekilde cevap verilebilir: El-Havvâs, hırsızın doğru yola gelmesi için önce hak ettiği cezayı çekmesi gerektiğini anlamış ve bu cezayı onun için en uygun yol olarak görmüştür. Bu yüzden böyle bir yöntem seçmiştir.

Öte yandan İbrâhim b. Edhem farklı bir yol izleyerek, kendisine vurana dua etmiş ve ona cömertlik göstermiştir. Çünkü onun anlayışı, bu kişinin tövbe ederek doğru yola gelmesi için cezadan ziyade merhamet ve iyiliğin etkili olacağı yönündeydi. Nitekim duasının bereketiyle o kişi gelip özür dilemiş, böylece doğru yola dönmüştür. İbrâhim b. Edhem bu durumu, geçmişteki makamını geride bırakıp artık sadece Allah'a yönelen bir kul olduğuna vurgu yaparak dile getirmiştir.

Peygamberler dualarında her zaman Allah'ın izniyle hareket etmiş, benliklerinden tamamen sıyrılarak sadece hikmete ve duruma uygun olanı dile getirmişlerdir. Allah'ın veli kulları da bu yolda peygamberlerin izinden gitmektedir. Ancak insanların bu ince hikmetleri anlaması çoğu zaman zordur.

İslam dini ceza prensibini oluştururken diğer alanlarda olduğu gibi insan fitratını esas alır. İslam eğitimi ceza meselesinde insanın bilgi ve sorumluklarıyla ceza arasında bağlantıları değerlendirir. Doğru ve yanlışın bilgisini vermeden cezalandırma yöntemini seçmez. Peygamberlerin gönderiliş amaçları belirtilirken vurgulanan hususlardan biri de budur. Allah Teala, Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin gönderilme amacını, ilahi adaletin bir tezahürü olarak değerlendirir. Bu bağlamda, peygamberler; insanlığa ilahi mesajı tebliğ ederek, onların doğru yola ulaşmalarını sağlamakla görevlendirilmişlerdir. En'am Sûresi'nin 131. âyeti, bu durumu, ilahi bir lütuf olarak nitelendirmektedir.³¹³

Tarihe bakıldığında Firavun, Karun gibi zalimler cezalandırılmadan önce doğru bilgi ile bilgilendirildiler. Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz.Şuayb, Hz.Salih ve daha birçok peygamberin de kavimleri doğru bilgi onlara ulaştıktan sonra cezalandırıldılar.³¹⁴

³¹³Kur'an-ı Kerim, En'am 6/131.

³¹⁴ İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 5. Cilt. , s. 133.

İslam eğitiminde uygulanan cezalar, Kur'an-ı Kerim rehberliğinde çeşitli şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma şu şekilde sıralanabilir:

- Eğitim çevresini değiştirmek

Bu cezanın ilk sırada yer almasının nedeni ilk insan Hz. Âdem Peygambere verilen ilk ceza olmasından kaynaklıdır. İlk insan Hz. Âdem (a.s)'in Allah'ın sözüne karşı gelerek işlediği suçun cezası yaşadığı yerin değiştirilmesi olmuştur. Buna göre eğitim çevresini değiştirmek ilk ve çağımızın en modern ceza şekilleri arasında yer alır. “Eğitim çevresini değiştirmek” cezası verilirken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de kişinin karakteridir. Şeytan cennetten kovuldu ve daha da azgınlaştı. Hz. Âdem (a.s) ise cennetten çıkarıldı ve tövbe ederek affolundu. Buradan anlaşılmaktadır ki eğitimde, ayrı karakterlerdeki insanlara aynı cezayı vermek uygun değildir.

“Eğitim çevresini değiştirmek” aşamasından sonra dayak, yasaklamak, azarlamak, ıslah etmek, affetmek ve iyilik yapmak yöntemleri de ceza uygulamasında kullanılır. Her suçun ise cezalandırılması gerekmez. Çünkü cezanın verilmiş amacı işlenen suçun önlenmesidir. Öyleyse eğitimci, hangi suçu hangi yolla önleyebileceğini bilebilmelidir. Bu yollardan en üstünü ise iyilik yapmaktır. İyilik yaparak yapılan yanlış davranışın doğrusu öğretilmiş olur.³¹⁵ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de “ Hem iyilikle kötülük müsavî olmaz. Sen kötülüğü, en güzel olan iyi hareketle önle. O vakit bakarsın ki, seninle arasında bir düşmanlık bulunan, yakın bir dost gibi olmuştur.”³¹⁶ buyrulmaktadır.

İslam eğitiminin, suça iyilikle karşılık verilmesini istemesinin sebebi, âyet-i kerimelerde de belirtildiği üzere kötülüğü ortadan kaldıracak en güçlü vasıtanın iyilik olmasından kaynaklanmaktadır.³¹⁷

4.7. En'âm Sûresi

4.7.1. İyilerle Olmak

En'âm Sûresi'nin 70. âyeti, dinin ciddiyetini hafife alan, dünya hayatına aşırı bağlanan ve ahireti unutan kişilere yönelik bir uyarıdır. Âyet; Kur'an'ın rehberliğinin önemini, ahiretteki

³¹⁵Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 180.

³¹⁶*Kur'an-ı Kerim*, Fussilet 41/34.

³¹⁷Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 180.

hesabın kaçınılmazlığını ve günahların sonuçlarının olacağına değinir.³¹⁸ Bu âyeti kerime bağlamında Bursevî (k.s.) eserinde şu yorumlarda bulunmaktadır. Hakikat arayışında olan bir kimse için hayırlı insanlarla bir arada bulunmak, onlarla sohbet etmek ve büyüklerin sözlerinden öğüt almak elzemdir. Zira nasihat etmek kolay olsa da, asıl zor olan nasihati kabul etmektir. Bursevî (k.s.), Allah'ın hidâyet ve inâyetini dilediği kimseyi, mutlaka zahiri ve batini anlamda öğüt veren bir nasihatçının yanına ulaştıracağını belirtir. Bu manevi rehberlik sayesinde kişi, nefsinin heveslerine kapılmaktan kurtulup, vakar ve itminan sahibi bir ruh haline ulaşarak hidâyetin en yüksek mertebelerine yükselecektir.³¹⁹ Bu noktada; bireyin doğru çevre seçimi, manevi rehberlik altında bulunması ve içsel niyeti oldukça değerlidir.

İnsan yaratılışı itibariyle temiz olarak doğar. Zamanla içindeki duygu, istek ve ihtiyaçlarıyla davranışları şekillenir. Dolayısıyla her insan farklı bir karaktere sahip olur. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de "*Herkes yaratılış ve mizacına göre hareket eder*"³²⁰ âyetiyle de bildirilmiştir. İnsanın karakterini oluşumunda etkili olan faktörlerden biri de çevresidir. İnsan etrafındakilerden etkilenir. Yani bulunduğu çevrenin olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri de olabilir. İnsanın doğası tevhid inancına sahip şekilde yaratıldığı halde inkâr edişi yaşamına etki eden müdahalelerin sonucudur.³²¹ Bu çerçevede dini eğitim üzerinden konuşmak yerinde olacaktır. Dini eğitiminin temel taşı, Allah'ın bizlere örnek almamızı emrettiği en mükemmel insan olan Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Ahzab Sûresi'nin 21. âyeti "*Rasulullah sizin için uyulması gereken en güzel örnektir.*"³²² Bu hakikati açıkça ortaya koymaktadır.³²³ Bu konuda Mevlana'nın (ks) pergel meteforu oldukça kıymetlidir. Pergelin bir ucu tevhide ayarlı iken, diğer ucu iyilik ekseninde, güzellerin etrafında dünyada dönerek tevhit yörüngesinde daireler çizer. Dolayısıyla iyi insan olmak ve iyilerle bulunmak iç içe geçmiş bir sarmaldır.³²⁴

³¹⁸Kur'an-ı Kerim, Enam 6/70.

³¹⁹İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 5. Cilt. , s. 263,264.

³²⁰Kur'an-ı Kerim, İsrâ 17/84.

³²¹Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 136.

³²²Kur'an-ı Kerim, Ahzab 33/21.

³²³O. Kara (2012). Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 25, s. 1-24

³²⁴Aliye Çınar (2019). *Yedi Sufiden Çağrı*, s. 36.

4.7.2. İlim ve Amel-4

En'âm Sûresi'nin 107. âyeti, Allah'ın mutlak iradesini, peygamberin görev tanımını ve insan hürriyetini belirtir.³²⁵ Âyet kapsamında Bursevî (k.s.) şu yorumlarda bulunmuştur. Bursevî (k.s.), âyet-i kerimelerden açıkça anlaşıldığı üzere, hakkı inkâr etmenin, insanın özünden gelen bir bedbahtlık nişanesi olduğunu beyân eder. Bu nedenle, Cenab-ı Hak, bu kimselerin saadet ve hidâyetini irade etmemiştir. Şakavet yani bedbahtlığın alametleri arasında gözün kurumması, kalbin kasveti, dünya muhabbeti ve tûl-i emel (uzun emeller) zikredilirken, saadetin belirtileri ise sâlih kulları sevmek, onlara yakınlık göstermek, Kur'ân tilavetiyle meşgul olmak, teheccüd vaktinde uyanık bulunmak, âlimlerin meclislerinde hazır bulunmak ve kalbin rikkati gelmektedir.

Bursevî, Resûlullah (s.a.v.)'in vazifesini, dini tebliğ etmek ve her topluluğa yaratılış gayesini göstermek, avamı tevhide, havası vahdaniyete ve havasu'l-havası da vahdete davet etmek olarak belirtmiştir. Peygamber varisi olan velilerin de durumunun aynı şekilde olduğunu fakat bu makamlara ulaşmanın, ancak Allah'ın hidâyeti ve iradesi ile müyesser olacağını ifade eder. Mürşit, her talep edeni arzu ettiği makama ulaştıramaz. İkilikte kalan ikilikte kalır, vahdet âlemine ulaşan ise ulaşır. Bu vuslatın sebebi tevhiiddir. Nasıl ki kâfir, kelime-i tevhide söylemedikçe mü'min olamazsa, mü'min de onu tekrar etmedikçe muhlis olamaz. Zira şirk; ister açık olsun ister gizli, ancak ile tamamen izale edilir. İmanı eksik olan bir mü'min, açık şirk içinde bulunan bir müşrike ve onun hâline ilgi duymadığı gibi, tam iman sahibi bir mü'min de müşrike gizli şirk ile yaklaşmaz. Bu sebeple Allah Teâlâ: "O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden yüz çevir." (En'âm, 6/106) buyurmuştur. Gerçek anlamda onlardan yüz çevirmek, kâfirlerle zahiren beraber olup onları dine davet etmek ve delillerle susturmak açısından bir mani oluşturmaz.³²⁶

Bursevî (k.s.) 'nin bu âyeti kerimedeki yorumu, İbnü'l Arabî'nin vücut metafiziğini çağırıştırır. Buna göre, Allah ile insan arasındaki ilişkiyi sadece akıl değil, aynı zamanda eylem ve tecrübe de kurar. İnsanın Allah'a yakınlaşması, düşünce, eylem ve tecrübe sayesinde mümkün olur. Çünkü en güçlü ruh Allah'tır ve O'na yaklaşmak,

³²⁵Kur'an-ı Kerim, Enam 6/107.

³²⁶Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 5. Cilt. s 330.

emirlerini yerine getirmek ve O'nu sevmekle sağlanır. Bu, özgürleşmenin bir yoludur. Allah'tan uzaklaşmak ise adaletin azalmasına sebep olur. Adalet ise ancak eylemlerle hayata geçer. Vücut metafiziğinde, bilme ve var olmanın aynı olduğunu söyleyen yaklaşım, sadece akılsal bir düşünce dünyası değildir; bu, aynı zamanda derin bir irfan ve marifet denizidir. Bu bağlamda bilmek; hem tefekkür, hem eylem, hem de hissiyatla mümkündür. Bu nedenle, bilinecek olan varlık tek boyutlu değil, çok boyutludur. Yunus'un "*Hak bir gönül verdi bana ha demeden hayran olur*" ilkesinin bize uzak görünmesi, belki de gönüllerimizin kilitli veya kapalı olmasından kaynaklanır.³²⁷

Doğru yoldan uzaklaştıkça, hayran olunacak manzaralar bize görünmez olur. Bu aradaki kapanmaz mesafeyi gidermek, Allah'a yönelmek ve çokça iyilik yapmakla mümkündür.²¹⁰ Dolayısıyla bilgi ve amel bütünlüğü tekrar dikkat çeker. İslam eğitiminde de durum değişmemektedir. Bilinen ile davranış arasında sağlam bir bağ bulunmalıdır. Çünkü ilim ameli sürekli beraberinde ister. Uygulanmayan ilim gücünü yitirir. Eğitimde örnek olacak kişide muhakkak bilgi-davranış birlikteliği istenir.³²⁸

4.7.3. Kabiliyet ve İstidat-2

En'âm Sûresi'nin 111. âyeti; imanın ve hidâyetin kaynağını, mucizelerin rolünü ve insanların bu konudaki yanlış algılarını ele almaktadır. En büyük mucizelerin bile Allah'ın hidâyet dilemediği kimseleri imana getiremeyeceğini, hidâyetin Allah'ın bir lütfu olduğunu ve birçok insanın bu gerçeği bilmediğini belirtir.³²⁹ Mezkûr âyetin tefsiri özelinde Bursevî (k.s.), farklı kötü tabiatlarının ve azgın nefislerinin arzularına aldanan ve bunlarla meşgul olan birçok kimsenin, sadık taliplermiş gibi davrandıklarını ve "*Eğer biz kâmil bir mürşide rastlar, mürşidlik alametlerini açıkça onda görürsek tarikatına ilk giren ve eteklerine ilk yapışan oluruz*" şeklinde boş iddialarda bulduklarını gözlemler. Gerçek istidat sahibi hak yolunun taliplerinin boş kuruntulara kapılmadıklarını belirtir. Bursevî bu kişilere hitaben, "*Körler görmese de güneş güneştir. Tad alma duyusu olmayan kişi balın tadını alamasa da bal yine baldır*" örneğini verir.³³⁰ Bu benzetme, hakikatin varlığının, onu idrak edemeyenlerin varlığından

³²⁷ Aliye Çınar, *Yedi Sufiden Çağrı*, 2019, s. 158.

³²⁸ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 166.

³²⁹ *Kur'an-ı Kerim*, Enam 6/111.

³³⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. 5. Cilt. , s. 339.

etkilenmediğini açıklamaktadır. Yani, kâmil bir mürşidin varlığı ve rehberliği, onu takdir edemeyenlerin varlığıyla değişmeyecektir.

Bursevî, Ruhul Beyân'da istitaat kavramını anlatırken Allah'ın çağrısına kulak asmayan kafirleri, çobanın sesini duyan fakat sağır, dilsiz ve kör oldukları için anlayamayan hayvanlara benzeterek örneklendirir.³³¹ Bu örnekten anlaşılmaktadır ki; herkes okuyabilir, ancak herkes idraki yettiği ölçüde kavrar; herkes kapasitesi kadar kul olma görevini yerine getirebilir, çabaladığı kadar kulluk eder; fetva veren din görevlisi kendi anladığı kadar verebilir; infak eden, imkânı ölçüsünde verir; paylaşmayı seven kişiler, sahip oldukları kadarını bağışlar; bağış alanlar da, verilen miktar kadar yardım alır.³³² Günümüzde tasavvuf çevrelerinde hâlâ okunup yorumlanan edebi eserlerden biri olarak görülen Salih Baba Divanında da kabiliyetin önemi şu beyitle ifade edilmiştir:

Kabiliyyet bizde olmazsa meşayih neylesin

*İster ise mürşidi olsun Muhammed Hazreti.*³³³

Kamil insan, ilmini ehli olandan saklamamak lakin o ilmi almaya istidadı olmayana ise asla açık etmemek üzere Allah'a söz verir. Çünkü gerçek ilmi ehli olmayanlara aktarmak, ilmin hor görülmesine ve yok olmasına sebep olur. Ayrıca her ortamda ve insanların ilmi istidatlarını hesaba katmadan birçok şeyi açıklamak ve bildirmek, uygun görülmemektedir.

Hz. Peygamberin: “ Herkesin aklına kadar konuşunuz”³³⁴ uyarısına dikkat etmemek kişiye ve bilgiye zarar verir.³³⁵ Bu noktada hakiki bir mürşit; ilim ve irfan cihetinden ne denli yüksek bir mertebeye sahip olursa olsun, irşad, tebliğ ve temsil faaliyetlerinde muhatap kitlesinin idrak seviyelerini nazara alması zaruridir. İnsanların hissiyatını, düşünce tarzlarını ve anlayışlarını dikkate alarak kalemini kullanmalı ve kelamını irad etmelidir. Halkın zihinlerini karıştırabilecek, yanlış yorumlamalara ve idrak bulanıklıklarına yol açabilecek ifadelerden itinayla kaçınmalı ve sözlerinin, muhatapların kavrayabileceği bir üslupta olmasına özen göstermelidir.

³³¹*Kur'an-ı Kerim*, Bakara, 2/171

³³²Mevlâna Celaleddin-i Rûmî, *Mesnevi*, cilt 3, şerheden Abdülbaki Gölpınarlı, 4. sahife, dibace.

³³³F. Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 2.

³³⁴Ebû Davud, Edeb, 20; Münâvî, Feyzül-Kadir, 3/75.

³³⁵Cavit Sunar, *age*.

Günümüzde çocukların ve gençlerin kullandığı dili bilmek ve onlarla anlayabilecekleri şekilde konuşmak önemlidir. Küçük bir çocuğu elinden tutup gezdirirken nasıl onun yürüyüşüne uyum sağlanıyor, konuşurken onun dilini kullanılıyor, onunla birlikte gülünüyor ve onun gibi davranılıyorsa; eğitimde de aynı şekilde, muhatapların anlayışı göz önünde bulundurulmalıdır.

Âşık Paşa eğitim sisteminde de; müşidin, müridin düzeyine göre davranması ve onun duygularını hissedebilmesi gerekir. Müşit, talebenin seviyesine inmeli ve öğrencisinin gücünden fazla bir yüklemeye yapmaktan kaçınmalıdır. Diğer bir açıdan ise müşit, sadece müridini tanımakla yetinmemeli, içinde bulunduğu zaman diliminin hastalıklarından (fikir, inanç vb.) ve tedavi yöntemlerinden de haberdar olmalıdır. Yüzyıllar önce yaşayan insanla bugünün insanı, nefsanî özellikleri bakımından aynı olsa da yaşadığı çağın sorunları farklıdır. Örneğin internet bağımlılığı, ekranın eve yansması olan ahlaki yozlaşma, kabalığın cesaret, samimiyyetin enâyilik olarak algılanması gibi birçok problemde müşit çözüm yolları sunmalıdır. Öğrencilerin her biri için dönemindeki hastalıklar ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi sahibi olan müşit, doğru şifa yolunu doğru hastaya uygulayabilmelidir.³³⁶

4.7.4. Rehberin Önemi-3

En'âm Sûresi'nin 115. âyeti, Allah'ın sözlerinin mutlak doğruluğunu, adaletini, eksiksizliğini, değiştirilemezliğini, O'nun her şeyi işittiğini ve bildiğini vurgular.³³⁷ Âyet özelinde Bursevî (k.s.) ise şu yorum(lar)da bulunmuştur. Ehlullah'ın ittifakıyla, kulun Allah'a vuslat bulduğu zaman, Cenab-ı Hakk'ın ona bilmesi gerekenleri öğrettiğini ve ilham ettiğini beyân etmektedir. Bu ilham sayesinde kul, hak ile bâtılı birbirinden tefrik eder ve sözleri şeriatın hükümlerine muhalif olmaz. Bu durumu teyit eden bir söz şöyledir: “Allah câhili dost edinmez. Câhili dost edinirse muhakkak onu bilgilendirir.” Bursevî (k.s.)'ye göre bu durumda, Allah(c.c.), kendisine yakınlaştırdığı kullarını ilim ve irfanla donatmaktadır. Bursevî (k.s.), bu durumu ashab-ı kiramın Resûlullah (s.a.v.)'in hükümlerine mutlak itaatine benzetir. Nitekim Allah Teâlâ, Nisa Sûresi 65. âyet-i kerimesinde şöyle buyurmuştur:

³³⁶N.Döner (2019). Eğitimde İnsan Keşfetmenin Önemi Âşık Paşa Örneği, *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi*.

³³⁷*Kur'an-ı Kerim*, Enam 6/115.

Hayır, Rabb'in hakkı için onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiği hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamıyla teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.” Ahzab Sûresi 36. âyetinde de şöyle buyrulmaktadır: “*Allah ve Resûlü, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir erkek ve kadına, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur.*”

Bu âyetler, Allah ve Resûlü'nün hükümlerine kayıtsız şartsız teslimiyetin imanın bir gereği olduğunu göstermektedir. Yapılan bu teşbihler mürşit-mürit ilişkisine de tatbik edilebilmektedir. Müridlerin, mürşid-i kâmilin kendilerine söylediği sözlerden dışarı çıkmamaları gerektiğini vurgulanmaktadır. Hüküm hakikatte Allah Teâlâ'ya ait olsa da, Resûlullah (s.a.v.) Allah Teâlâ'nın halifesidir. Dolayısıyla, O'nun sözü ve fiili, Allah'ın iradesini yansıtır. Aynı şekilde, Resûlullah'ın (s.a.v.) varisleri olan kâmil mürşidler de, sözlerinde ve hallerinde O'nu adım adım takip ederler. Bu nedenle, müridlerin, mürşidlerine itaati, aslında Allah ve Resûlü'ne itaattir.³³⁸

Herkes hayat yolculuğunda bir rehber ihtiyacı duyar. Tıpkı göçmen kuşların bir lideri takip ederek güvenli bir şekilde yuvalarına ulaşması gibi, insanlar da doğru yolu bulmak için bir mürşide ihtiyacı duyarlar. Kuran'da da belirtildiği gibi, insanlar kılavuzlarıyla birlikte haşır olunacaklardır. Bu, bir kişinin inanç ve ibadetlerinin, bağlı olduğu cemaatin ve liderinin etkisi altında şekillendiğini gösterir. Bir cemaat, birlik içinde hareket ederek, hem dünyada hem de ahirette başarıya ulaşabilir.

Bir mürşit, sadece bilgi vermekle kalmayan, aynı zamanda gönülleri fetheden ve insanları Allah'a yaklaştıran bir rehberdir. O, hem bir öğretmen hem de bir dosttur. Mürşidin rehberliğinde yürüyenler, hayatın karmaşıklıkları içinde doğru yolu bulmakta zorlanmazlar. Tıpkı kuşların, kışın gelmesiyle birlikte sıcak ülkelere göç etmesi gibi, insanlar da dünya hayatının geçici olduğunu bilerek, ahiret yurduna doğru yol almalıdırlar. Bu yolculukta, bir mürşidin rehberliği, insanları doğru yolda tutar ve onları sapmışlardan korur.

Sonuç olarak, insanın manevi yolculuğunda bir kılavuza olan ihtiyacı, evrensel bir gerçektir. Bir mürşidin rehberliğinde yürüyenler, hem dünya hayatında huzur bulur hem de ahirette kurtuluşa ererler.³³⁹

³³⁸İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 5. Cilt. , s. 346-349.

³³⁹Aşık Paşa, *Garipname* (2000) cilt 1, Kemal Yavuz (ed.), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/1, İstanbul: Türk Dil Kurumu, s. 115, 117, 119.

4.7.5. Mükâşefe ve Amel

"Keşf" kavramı, sözlük anlamı itibarıyla, gizli olanın açığa çıkarılması, örtülü olanın ortaya konması ve varlığı bilinen ancak niteliği tam olarak bilinmeyen konular hakkında bilgi sahibi olunması demektir. Kur'ân metinlerinde bu kökten türeyen kelimeler, genellikle sıkıntıların giderilmesi ve zorlukların aşılması anlamlarında kullanılmıştır. Tasavvuf geleneğinde ise "keşf," hem aklın ve duyuların ötesinde, görünmeyen âlemlere dair bilgi edinmeyi hem de ilahi tecellilerin doğrudan deneyimlenmesini ifade eder. Bu iki anlam da, bir engelin veya perdenin ortadan kalkmasıyla mümkün olur. "Mükâşefe" terimi de, iki şey arasındaki engelin kalkarak birbirlerine görünür hale gelmesi anlamına gelir ve çoğu zaman "keşf" ile eş anlamlı olarak kullanılır. Bu iki kavramın tasavvuf terminolojisinde bu kadar merkezi bir yere sahip olması ve "mükâşefe ilmi" gibi ifadelerin kullanılması, tasavvufun bilgi anlayışında bu türden deneyimlerin ne kadar önemli olduğunu gösterir. En'âm Sûresi'nin 125. âyeti, hidâyet ve dalâletin Allah'ın takdiriyle olduğunu, hidâyete erenlerin kalplerinin İslam'a açıldığını, sapkınlıkta kalanların ise kalplerinin daraldığını ve sıkıştığını, dolayısıyla imandan uzaklaştıklarını ifade etmektedir.

Bursevî'ye göre, En'âm 125. âyeti, hidâyetin Allah'ın bir lütfu olduğunu ve bu lütfün kulun kalbinde bir inşirah, yani genişlik ve ferahlık yarattığını ifade eder. Yani, Allah'ın hidâyet dilediği kimsenin kalbi, imanın nuruyla genişler ve ferahlar. Bursevî; Allah'ın iman etmesini murad ettiği kişinin küfürden uzaklaştıran ve imana yönelten saiklerini güçlendirdiğini, kalbini imanın girişine istidatlı, onunla süslenmeye hazır, onun zıddına olan şeylerden arınmış ve uzak hale getirdiğini belirtir. Bu âyet nazil olduğunda, ashab-ı kiram Resûlullah (s.a.v.)'e göğsün açılmasının mahiyetini sormuş ve Resûlullah (s.a.v.) şöyle cevap vermiştir: *"O, Allah'ın mü'minin kalbine bıraktığı bir nurdur ki onun için göğsü genişler ve açılır."* Ashabın *"Onu tanımak için bir belirti var mıdır?"* sorusuna ise, *"Evet vardır. Bunun emaresi, ebedilik yurduna yönelmek, dünyadan uzaklaşmak ve gelip çatmadan önce ölüme hazırlanmaktır."* cevabını vermiştir.

Bursevî, muamele ilmi ve mükâşefe ilmi şeklinde ilmin iki tür olduğunu belirtir. Muamele ilmi, kulun Allah'a yaklaştıran ve O'ndan uzaklaştıran şeylerin bilgisidir ve mükâşefe ilminden önce gelir. Mükâşefe ilmi ise, kalpte zuhur eden bir nurdur ki onunla gayb âlemi müşahede edilir. Bursevî, muamele ilminin, mükâşefe ilmi için şart olduğunu vurgular ve Ankebût Sûresi 69. âyetini delil getirir: *"Bizim uğrumuzda cihad edenleri biz,*

elbette yollarımıza iletiriz.” Bu iki ilim birbirinden ayrılmaz. Nitekim yukarıda zikredilen hadis, muamele ilmi ile ilgili olan ahirete yönelmeyi, dünyayı terk etmeyi ve ölüme hazırlanmayı bu nurun alameti saymıştır. Mükâşefenin fazileti hakkında Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Âlimin âbide üstünlüğü, benim ümmetime olan üstünlüğüm gibidir.” Bursevî, bu hadisi, mükâşefenin amele tabi olduğu ve amelin onun şartı olduğu şeklinde yorumlar. Yani, mükâşefe ilmi, amelle elde edilen bir lütuf ve ihsandır.³⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah, insanın yaratılış amacının sadece kulluk etmek olduğunu bildirir. Kulluk ise en temel manada bilgi ile örtüşür. Yani insanın tam anlamıyla kulluk edebilmesi ancak O’nu bilmesiyle mümkündür. Çünkü insan sadece bildikleriyle amel edebilir.³⁴¹ Bildikleri ile amel etmeyenin anlattıkları mermerin üzerinden akan su misali kalplere tesir etmez.³⁴² Bir eğitimci de sahip olduğu bilgi birikimi ve aktardığı bilgiler doğrultusunda yaşamalıdır. Davranışları, sözlerini tekzip etmemelidir. Çünkü bir şahsın ilminin derinliği ve doğruluğu, ancak basiret sahibi, yani derin bir anlayış ve kavrayış yeteneğine sahip kimseler tarafından idrak edilebilir. Ancak ameller, yani davranışlar ve eylemler, herkes tarafından gözlemlenebildiği için, insanların dikkatini daha fazla celbeder. Eğer bir eğitimcinin bilgisi ve ameli arasında bir uyumsuzluk, bir çelişki olursa, o eğitimciye duyulan itimat ve güven zedelenir.³⁴³

4.7.6. İhlas

Kur’ân-ı Kerîm’de ihlas kavramı ile insanların yapacağı bütün işlerde Allah’ın rızası aranması tavsiye edilir.³⁴⁴ İhlas, samimi olup riyadan uzak kalmaktır. İnsanın yaptığı bütün işlerde kalbinde Hakk’ın rızası dışında başka şeylerin olup olmadığını sorgulamasıdır. Allah’ın gönderdiği tüm peygamberler ihlasın en açık örnekleridir. Kur’ân-ı Kerîm’de: “Kitapta Musa’yı da an! Gerçekten o ihlase erdirilmiş bir resul ve bir

³⁴⁰İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 5. Cilt. , s. 368.

³⁴¹Aliye Çınar, *Yedi Sufiden Çağrı*, s. 182.

³⁴²Bayraktar Bayraklı, *İslam'da eğitim anlayışı*, s. 166.

³⁴³İ. Gazâlî (1985). *İhyâu ulûmi'd-dîn*, çev. A. Serdaroğlu, Cilt 1. İstanbul: Bedir Yayınevi, s. 125-147.

³⁴⁴*Kur'an-ı Kerim*, Zümer, 39/2.

peygamberdi.”³⁴⁵ Hz. Yusuf için de “...Şüphesiz o, ihlusa erdirilmiş kullarımızdandı.”³⁴⁶ “De ki: ben dinimi Allah’a halis kılarak O’na kulluk ederim”³⁴⁷ buyrulmuştur.³⁴⁸ Âyetler ve hadisler ışığında ihlasın, amellerin kabulü, kalbin temizliği, niyet, davranış ve fiillerin anlam kazanması ve hem maddi hem de manevi dünyanın değeri açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Müslümanların hayatlarının her alanında dikkat etmeleri gereken bir husus, amelleri Allah rızası için, samimiyetle ve dürüstlikle yapmalarınıdır.

En’âm Sûresi'nin 131. âyeti, Allah'ın adaletini, rahmetini ve kullarına karşı haksızlık yapmaktan münezzeh olduğunu vurgular. Allah, bir toplumu helak etmeden önce onlara mutlaka bir uyarıcı gönderir ve hakikati onlara bildirir.³⁴⁹

Bursevî(k.s.), En’âm Sûresi 131. âyetini tefsir ederken, peygamberlerin gönderilmesi, "*Rabb'in, halkı habersizken,*" onlara hakikati beyân edecek bir resûl göndermeden, "*onların zulmü sebebiyle ülkeleri helâk edici olmadığı içindir*" şeklinde açıklar. Farsça bir tefsirde bu husus şöyle ifade edilmektedir: İlahi ikaz zuhur etmeden evvel hiçbir kavim helak edilmemiştir. Aksi takdirde, yani uyarı gelmeden helak olsalardı, o kavimler, "*Bize bir peygamber gönderseydin de senin âyetlerine uysaydık*" (Tâhâ, 20/134) diyerek Hakk'a karşı bir delil ileri sürebilirlerdi. Aynı konudan hareketle et-Te'vilâtü'n-necmiyye'de ise şu mühim noktaya temas edilmektedir: Çocukluk çağında hayvani lezzetlere düşkünlük, ruhani kabiliyetleri ifsad etmez. Ancak kişi âkıl-bâliğ olup aklın feyzini ve Hakk'ın ilhamını kabul istidadını kazanınca, ilhama muhalefet eder ve hevâsına tabi olursa, ilahi feyzi kabul için gerekli olan istidadını bozmuş olur. Nitekim Allah Teâlâ: "*İnsanlar arasında adaletle hükmet; hevâya (keyfine) uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır.*" (Sâd, 38/26) buyurmuştur. Bu âyet, aklın ve iradenin kemale ermesiyle birlikte sorumluluğun başladığını göstermektedir. Zira bulûğ vakti, emredilenleri yapmakla ruhun terakki ettiği, yasakları işlemekle de gerilediği bir vakittir.

³⁴⁵Kur'an-ı Kerim, Meryem, 19/51.

³⁴⁶Kur'an-ı Kerim, Yusuf, 12/24.

³⁴⁷Kur'an-ı Kerim, Zümer, 39/14.

³⁴⁸Z. Tan (2002). Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü," Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.

³⁴⁹Kur'an-ı Kerim, En'am 19/51.

Bursevî, Hasan Basrî (rh.a.)'den ise şu önemli sınıflandırmayı nakleder:

Dünyadaki insanlar beş sınıftır:

1. *Alimler. Bunlar, peygamberlerin varisleridir.*
2. *Zahidler. Bunlar, insanlara yol gösterirler.*
3. *Allah yolunda savaşanlar (mücahidler). Bunlar, Allah'ın kılıçlarıdır.*
4. *Tüccarlar. Bunlar, Allah'ın emini olan kullardır.*
5. *Devlet başkanları. Bunlar, halkın gözetleyicileridir.*

Hasan Basrî (rh.a.), alimler tamahkar ve mal toplayıcı olurlarsa insanların kime tabi olacaklarını sorar ve şöyle devam eder: Allah'a yemin olsun ki insanları ancak yağcılık yapan alimler, dünyaya rağbet eden zahidler, riya için savaşanlar, hilekar tacirler ve zalim devlet başkanları helak eder. Bursevî bu noktayı Şuarâ Sûresi 227. âyetiyle pekiştirir: *“Zulmedenler yakında nasıl bir âkıbete uğrayıp yıkılacaklarını bileceklerdir.”*³⁵⁰

Ekinin tohumu ilim, toprağa ekmek ise ameldir. İhlas ise ekinin suyudur.³⁵¹ Yani bir işte muvaffak olabilmenin ilk şartı ihlastır. Özellikle günümüzde peygamberliğe ait olan Hakkı anlatma ve temsil etme görevini üstlenenlerin bu noktaya çok daha fazla dikkat etmeleri gerekmektedir. Toplumu yönlendiren âlimler için vazgeçilmez ilk şartıdır. Ancak hiçbir menfaat göstermeden yapılan işler iz bırakır.³⁵²

Büyük İslam âlimi Kuşeyri de, tasavvuf ilmmini sistematik bir şekilde ele alırken (Kuşeyrî (v. 465- 1072)), ihlas kavramını "taat ve ibadetlerde sadece Allah'u Teâlâ'yı kastetmek" şeklinde tanımlamıştır. Kuşeyri'ye göre, ihlasa ulaşabilmek için kişinin tüm niyet ve amellerinin tek gayesi Allah'a yaklaşmak olmalıdır. Bu durum, hem ibadetler sırasında hem de günlük yaşamın her anında gösterilmesi gereken bir tavidir. İhlas, o kadar hassas bir kavramdır ki, insanın amellerini Allah'tan başkasına göstermemesini gerektirir. Yani ihlaslı bir kul, yaptığı ibadetlerin karşılığında dünya veya ahiret hayatında bir karşılık beklemez. Sadece ve sadece Allah'ın rızasını hedefler.

³⁵⁰İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 5. Cilt. , s. 381.

³⁵¹Gazzali, İhya 4/379.

³⁵²Zeki Tan, **agt.**

Bu durum, kişinin nefsanî arzularından ve dünya sevgisinden arınmış bir kalbe sahip olmasını gerektirir.³⁵³ İhlas ve samimiyet, İslam'ın temelini oluşturan ve insan hayatının her alanında önemli bir yere sahip olan kavramlardır. Bu kavramlar, bireysel mutluluk, toplumsal huzur ve ilahî rıza için vazgeçilmezdir.

İhlas, kişinin kalbini dünya sevgisi gibi kötü duygulardan arındırarak, Allah'a tam bir teslimiyetle bağlanmasını ifade eder. İhlas sahibi bir kul, tüm işlerinde Allah'ın rızasını gözetir ve O'na samimiyetle kulluk eder. İhlas, samimiyet ile riyayı ayırt etmede tıpkı turnusol kâğıdının asit ve bazları ayırması gibi bir işlev görür. Samimiyetsiz işler, ihlasın süzgecinden geçerek ortaya çıkar.³⁵⁴ Samimiyet, dürüstlük, açıklık ve doğallıktır. Samimiyet, müminin imanının bir göstergesidir. Mümin, samimiyetiyle insanlara güven verir, onları kendine çeker ve toplumsal hayata olumlu katkılar sunar.

Din, samimiyeti ve dürüstlüğü esas alırken, din eğitimi de bu ilkelerle uyumlu olmalıdır. Samimi bir eğitimci, öğrencilerine sadece bilgi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda onlara örnek olur. Samimiyet, eğitimcinin en önemli silahıdır. Samimi bir eğitimci, öğrencileriyle arasında güçlü bir bağ kurar ve onların öğrenme süreçlerini kolaylaştırır. Sözleri ve davranışları arasında bir çelişki olmadığı için öğrenciler ona güvenir ve saygı duyar.

Peygamberlerin en önemli esası olan doğruluk, dürüstlük ve samimiyet, onların insanlık tarihine ışık tutan en belirgin özellikleridir. Bu özellikleriyle insanlara örnek olmuş, toplumları dönüştürmüşlerdir. Peygamberlerin varisleri olan öğretmenler de bu büyük önderlerin izinden giderek, öğrencilerine doğru yolu göstermelidirler.

³⁵³A. Kuşeyri (2016). *Tasavvuf ilmine dair Kuşeyri risalesi*. (Çev. Süleyman Uludağ). Dergâh Yayınları. s. 289.

³⁵⁴E. Sayın (2023). *Görsel Hafızayla Tasavvufî İbadet Eğitimi*. İstanbul: Hayykitap.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kulun yaratıcısına karşı en büyük görevi kulluk edebilmektir. Rahmet ve merhamet sahibi Allah Teâla bunun yolunu kolaylaştırmıştır. İnsanlara rehberlik edecek ilahi kitaplar ve peygamberler göndermiştir. İslam dininde, Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamber Efendimizin sünneti, Müslümanın inanç, ibadet ve ahlak hayatının temel kaynakları olarak kabul edilir. Bu kaynaklar, Müslümanların dünya görüşünü şekillendirir ve onlara hayatın anlamını verir.

Tin Sûresi 4. Âyette bildirildiği üzere insan tertemiz bir fitratta ve en güzel şekilde yaratılmıştır. Ancak yaşamı boyunca çeşitli faktörlerle insanın bu mükemmelliği ve temizliği zarar görebilmektedir. Böyle bir zararın oluşmasını engellemek ya da hiç değilse en aza indirmek ise ancak Allah'ın emir ve yasaklarına uymakla yani Kur'ân-ı Kerîm'in terbiye (eğitim) metodunca yaşamakla mümkündür. Çünkü bilinmektedir ki kulunu en iyi tanıyan sadece sahibi olan yaratıcısıdır.

Tefsir ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinin anlamlarını, tarihsel bağlamalarını ve hukuki sonuçlarını inceleyen bir ilim dalıdır. Tefsir, sadece dini bir metni açıklamakla kalmaz; tefsir, aynı zamanda insanı eğiten ve toplumları geliştiren bir disiplindir. Müslümanlar için, Kur'ân'ı doğru anlamak ve İslam'ı hayatlarına uygulamak noktasında tefsir ilminin önemi yadsınamaz. Farklı müfessirlerin yorumları, bu ilmin zenginliğini gösterirken, İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ı gibi eserler, tefsir alanındaki farklı yaklaşımları temsil eder.

Bu çalışmamızda İsmâil Hakkı Bursevî'nin Ruhul Beyân'ında mürit- mürşit ilişkisi ve günümüz eğitime yansımaları incelenmiştir. Kur'an'ı Kerim'in insanlığa sunduğu öğüt almak (Kamer, 54:22), karanlıklardan aydınlığa çıkarmak (İbrahim:1), düşünüp ibret almak (Bakara, 2:219 ; En'am, 6:50) gibi farklı âyetlerde ifade edilen yol göstericiliği önümüzde durmaktadır.

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinin eğitim süreçlerine entegre edilmesiyle bireylerin manevi ve ahlaki gelişimine sağladığı katkıyı göstermektedir. Rûhu'l-Beyân tefsiri üzerinden sûreler derinlemesine analiz edildiğinde, bireylere anlamlı bir Kur'ân okuma deneyimi sunduğu görülmektedir. Bu sayede; mevcut eğitim modellerine alternatif bir boyut

kazandırıldığı, bireylerin ruhsal zenginleşmelerine ve kişisel gelişimlerine destek olunduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, tasavvufi eğitimin günümüz eğitim sistemine yansımalarının önemi vurgulanarak, bireylerin içsel dönüşümleri ve toplumsal uyumları için sunabileceği potansiyel katkılar incelenmiştir. Bu çalışmada İslam, eğitimi bir bütün olarak değerlendirilmiş ve İslam eğitiminin insanı hem zihin hem de bilgi olarak yetiştirmeyi amaçladığı görülmüştür. Bursevî'ye göre ilim, amele dönüşmediği takdirde kişisel gelişimde bir araç olmaktan çıkar ve anlamsızlaşır. Bu bilgi okul ortamına uyarlandığında ise anlaşılmaktadır ki öğrenme, öğrenciler kişisel deneyimleriyle bağlantı kurduğunda daha anlamlı hale gelir ve kalıcı öğrenmeye katkı sağlar. Çalışma, tasavvufi eğitimdeki müşit-mürüt ilişkisini, modern eğitimde öğretmen- öğrenci ilişkisine uygulanabilecek bir model olarak sunulmuştur. Bu sebeple Ruh'ul-Beyân tefsirinde yer alan müşit kavramı, modern eğitim sistemindeki öğretmen kavramıyla, mürüt kavramı ise öğrenci kavramıyla benzerlikler göstermektedir. Çalışma özelinde yapılan, incelemeler ışığında, bağlamsal ilişki ve sistematik karşılaştırma çeşitli kriterler baz alınarak aşağıdaki tabloda değerlendirilmiştir.

Tablo 5.1. Müşit-mürüt ve öğretmen-öğrenci arasındaki bağlamsal ilişkinin çeşitli kriterler açısından sistematik karşılaştırılması

Kriter	Mürüt-Müşit İlişkisi	Öğrenci-Öğretmen İlişkisi
Amaç	Ruhsal veya manevi olgunlaşma, bireyin içsel yolculuğuna rehberlik.	Akademik, sosyal, duygusal beceriler geliştirme
Bağlılık türü	Mürüdün tam teslimiyet göstermesi beklenir, bağımsızlık sınırlıdır.	Öğrenciden bağımsız düşünme ve sorgulama teşvik edilir.
Bilgi kaynağı	Müşidin deneyimleri, manevi öğretiler ve içsel yolculuk vardır.	Bilimsel ve evrensel bilgi, kitaplar, araştırmaları vs. baz alır.

5.1 Tablonun Devamı

Etkileşim türü	Bire bir ve hiyerarşik ilişki	Bire bir veya sınıf ortamında gerçekleşebilir.
İletişim şekli	Manevi, sembolik ve kişisel; bağlı bulunulan yola uygun ritüeller içerir.	Akademik, açıklayıcı ve yapılandırılmış; açık bilgi paylaşımı yapılır.
Otorite	Mürşit, mürit üzerinde manevi rehber olarak kabul edilir.	Öğretmen, öğrencinin rehberidir ancak eleştirilebilir.
Hedef	Manevi olgunlaşma veya aydınlanma.	Akademik veya mesleki yeterlilik.

Tablo 5.1 üzerinden bir değerlendirme yapıldığında modern eğitim sistemine, deneyimli bir rehberin daha az deneyimli bir öğrenciye yol göstermesi açısından mentorluk ve koçluk programlarının uygulanabileceği düşünülmektedir. Her bireyin kendine özgü olduğu düşüncesiyle bireyselleştirilmiş öğrenme yaklaşımları kullanılarak ilgi, istidat, kabiliyet ve yeteneğine göre yönelimi gerçekleşecektir. Bireyin sadece akademik anlamda değil bütüncül olarak yetişmesi açısından değerler eğitimi, sosyal sorumluluk projeleri gibi etkinliklerle öğrencilerin ahlaki ve manevi gelişimine katkıda bulunulacaktır. İster tasavvuf eğitimi olsun, ister modern eğitim olsun nihai hedef Allah'ın rızasına uygun olan yaşama ulaşmaktır. Buradan hareketle öğrencinin öğrenim hayatında başarılı olabilmesi ve gelişimini tamamlayabilmesi için mutlaka deneyimli bir öğretmenin rehberliğine ihtiyaç duyduğu görülmüştür.

Mürit-mürşit ve öğretmen-öğrenci ilişkisinde sevgi, öğrenme sürecinin temel yapı taşıdır. Sevginin olmadığı bir ortamda etkili bir eğitimden söz etmek mümkün değildir. Sevgi dolu bir ortamda öğrenciler daha istekli, daha üretken ve daha başarılı olurlar. Bu nedenle, etkili bir eğitim için sevginin öğrenme sürecinin merkezine yerleştirilmesi gerekmektedir. Bireyler ancak sevgi bağının kurulduğu ilişkilerde güven duygusu

geliştirebilir, samimi bir iletişim kurabilirler ve kişi bu iletişimin bir sonucu olarak mürşidine veya öğretmenine tabi olur.

Eğitimin iki ana unsuru öğretmen ve öğrencidir. Etkili bir eğitimden söz edebilmek için ise hem öğretmen hem de öğrenci açısından dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. Eğitimcilerin kendi yaşamlarıyla öğrencilere örnek olmaları ve kişisel çıkarlarının ötesinde bir perspektif geliştirmeleri de eğitimcilerin görevlerindedir. Eğitimciler toplumda, Peygamber varisleri olarak konumlandırıldığından dolayı örnek alınan kişilerdir. Örnek alınmalarının en büyük etkeni ise sözlerini davranışlarına dönüştürmüş olmalarıdır. Bir diğer önemli husus da söz ve eylem bütünlüğünü sağlamış olan âlimlerin bilgilerini aktarmada cömert olmalarıdır. Böylece sahip olduğu bilgiyi insanlığın yararına sunarlar. Pek tabi sunulan bilginin ölçütü, faydalı bilgi olmasıdır yani kişiyi Allah'a ulaştıracak, bireyin kendini ve varoluşunu anlamlandırmasına yardımcı olacak bilgi kıymetlidir.

Bu çalışmada; Kur'ân'da detaylı bir şekilde ele alınan tezkiye kavramının din eğitiminin temel amacı olan insanın manevi gelişimini hedeflediği ve eğitim ile din arasında güçlü bir bağ kurduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca insanın nefsi gereği kötü şeylerden uzaklaşıp iyi ve temiz olana yönelmeyi tek başına gerçekleştirebilmesi oldukça güçtür. Bu süreçte bireyin kendisini tezkiye edecek bir rehber, eğitmene ihtiyacı vardır. Bu çalışmada, insanın fıtratına uygun olarak, bilgi ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak İslam ceza anlayışına değinilmiş ve böylece cezanın da eğitici bir fonksiyon üstlendiği belirtilmiştir.

Din eğitiminin amacına ulaşabilmesi için, eğitimcinin samimiyeti ve dürüstlüğü vazgeçilmezdir. Samimi bir öğretmen, öğrencilerin hem dini bilgiye hem de ahlaki değerlere sahip olmalarını sağlar. Çünkü öğretmenler; peygamberlerin izinden giderek, öğrencilerine sadece bilgi değil, aynı zamanda doğru ve dürüst bir yaşam sürmenin önemini aşılamalıdır.

Çalışmanın sonucunda günümüzde tasavvufi eğitim rafa kaldırılmış olmasının ve modern eğitimden bağımsız olarak değerlendirilmesinin gerçeği yansıtmadığı sonucuna varılmıştır. Her ne kadar bazı noktalarda farkları olsa da tasavvufi eğitimin, din eğitiminin özünü oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca günümüzde modern eğitim ve din eğitimi ayrımı yapılırsa da aslında her ikisinin de özünde ve nihai hedefinde “güzel ahlaklı olmak ve iyi

insan olmak” vardır. Yani söz konusu beşeri ilimler olsa dahi bireyin kendisini ve yaratıcısını tanımasına vesile olmayan ilmin kıymetinden bahsetmek mümkün değildir ve incelenen âyetlerde görülmüştür ki tasavvufî eğitim yöntemleri modern eğitimde de uygulandığında günümüz eğitiminde olumlu ilerlemeler görülecektir.

KAYNAKÇA

- Abdulhalim, M. A.** (1977). et-Terbiyetu'l-Islamiyye. *Addarraah mc*, (2).
- Akakuş, R.** (2012). *Din eğitimi açısından Kehf Suresi* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akbak, M. Y.** (2022). Yunus Emre Dîvânında mürid-mürşid ilişkisi. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 10(1), 221-248.
- Akgün, B.** (2021). *Türk-İslam kültüründe hikmet geleneğinin din eğitimi açısından değerlendirilmesi: Divan-ı Hikmet örneği* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Arslan, A.** (2019). “Faydasız ilim” hadisi çerçevesinde ilim tahsiline yönelik bir değerlendirme. *Eskiyeni*, 38, 31-44.
- Âşık Paşa.** (2000). Garipname (Cilt 1, Kemal Yavuz, Ed.). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları (No: 764/1), 115, 117, 119.
- Âşık, E. H.** (2017). Learning-teaching principles of Prophet Muhammad (PBUH). *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 724.
- Aydeniz, N.** (2020). Öğretmen-öğrenci ilişkisi açısından ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi. *Edebali İslamiyat Dergisi*, 4(1), 209-237.
- Bayraklı, B.** (1989). *İslam'da eğitim*. İFAV Yayınları.
- Bayraklı, B.** (1999). *Mukayeseli eğitim felsefesi sistemleri*. İFAV Yayınları.
- Bayraklı, B.** (2000). *İman, ibadet ve ahlak üzerine sohbetler*. İşaret Yayınları.
- Bayraklı, B.** (2009). *İslam'da eğitim anlayışı*. Bayraklı Yayın Evi.
- Bilgin, B.** (1992). *Eğitim bilimi ve din eğitimi*. Gün Yayıncılık.
- Bilgin, B., & Selçuk, M.** (1997). *Din öğretimi*. Gün Yayıncılık.
- Bilgiz, M.** (2003). *Kur'an'da bilgi*. İnsan Yayınları.
- Bilgiz, M.** (2012). İnsan ve toplum bilimleri araştırmaları dergisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 53–86.
- Bilgiz, M.** (2025). Kur'an'da nübüvvet (peygamberlik). *Diyanet İlmî Dergi*, 49(1), 23-46.

Bowen, G. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.

Buhari, A. (t.y.). *Keşfu'l-esrar Usuli'l-Pezdevi* (Cilt 1, s. 5).

Buhârî, Îmân, 37; Buharî, Kitabu'l-Edeb, 18; 27;

Bursevî, İ. H. (1286). *Rûhu'l-Beyân* (Cilt I, s. 45). İstanbul; **Bursevî, İ. H.** (1291). *Silsilename-i Celvetî* (s. 100). Haydarpaşa Hastahanesi Matbaası, İstanbul. **Yersiz, H.** (2017). *İsmail Hakkı Bursevî'nin "Şerhu Tefsiri'l-cüz'i'l-Ahîr Mine'l-Kur'ân" adlı eserinin tahkiki* (Yüksek lisans tezi).

Bursevî, İ. H. (2010). *Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri* (Cilt 1-5). Erkam Yayınları.

Bursevî, İ. H. (2018). *Rûhu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân* (A. H. Abdurrahman, Tah.). Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye. Cilt 1.

Bursevî, İ. H. *Mecmua-i Hakkı*. İnebey Kütüphanesi, Genel, nr. 3507.

Bursevî, İ. H. *Temâmü'l-Feyz*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, nr. 244.

Bülbül, M. (2004). *Âşık Paşa'nın Garib-nâme'sinde insan eğitimi ile ilgili unsurların incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Canlı, M. (2013). Rivâyetlerde âlim portresi. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 43-70.

Cebeci, S. (2005). *Din eğitimi bilimi ve Türkiye'de din eğitimi*. Akçağ Yayınları.

Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü* (3. basım). Anka Yayınları.

Cebecioğlu, E. (2020). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü* (7. baskı). Otto Yayınları.

Ceyda, G. (2023). Kur'an'da ilim-amel ilişkisi ve sahâbe pratiğine yansımaları: Abdullah b. Ömer örneği. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi, Öl - İslami İlimler Özel Sayısı*, 367-395.

Cox, B. E., & Orehovec, E. (2007). Faculty-student interaction outside the classroom: A typology from a residential college. *The Review of Higher Education*, 30(4), 343-362.

Çapcıoğlu, İ., & Akın, M. (2018). Bireysel ve toplumsal boyutlarıyla İslam'da 'ihсан' erdemi.

Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(2), 640-649.

- Çarndibi, H. M.** (2003). *Din eğitiminde insan ve hayat*. Çamlıca Yayınları.
- Çeker, O.** (2021). *Kur'an-ı Kerim'in envarı'ndan tefsir özetli meâl*. Takdim Yayınları.
- Çelikkilek, Z.** (2020). Klasik İslam eğitimcileri. *Academic Platform Journal of Education and Change*, 5(2), 295-302.
- Çınar, A.** (2019). *Yedi Sufiden Çağrı*, Köprü Kitap.
- Çınar, A.** (2022). *Eğitim felsefesine giriş*. Paradigma Akademi.
- Darimî, Mukaddime**, 27.
- Dewey, J.** (1938). *Experience and education*. Macmillan.
- Diyanet İşleri Başkanlığı.** (2020). *Hadislerle İslam* (Cilt 4, s. 347). Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- Döner, N.** (2019). Eğitimde insanı keşfetmenin önemi: Âşık Paşa örneği. *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2019*.
- Duffy, T.M., Jonassen, D. H.** (1991). Constructivism: New Implications for Instructional Technology. *Educational Technology*, 31 (5), 7-12.
- Ebû Abdirrahmân Halil b. Ahmed.** (2003). *Kitâbü'l-ayn* (Hindâvî, Thk.). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye; Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ İbn Fâris. (1979). *Mu'cemü mekâyisi'lluga* (Harun, Thk.). Dâru'l-Fikr. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî. (1412). *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (ed-Dâvûdî, Thk.). Dâru'l- Kalem.
- Ebû Dâvud**, Edeb, 20; Ebû Dâvud, Sünnet, 16; Münâvî, F. (t.y.). Feyzü'l-Kadir (3/75); Ebû Dâvud, Kitâbu'l-Edeb, 4773.
- Ecertaş, Ş.** (2020). *Din eğitiminin bireyin arınma sürecine etkisi (tezkiye): İlahiyat fakültesi örneği* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Enes, S.** (2021). Düşünme becerilerinin geliştirilmesinde Hz. Peygamber'in (s.A.) uygulamaları. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 150-179.
- Erkaya, M. E.** (2018). Tasavvufta mürid-mürşid ilişkileri bağlamında Hızır kıssası. *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi, 04-05 Mayıs 2018, Adana, Türkiye*.

Erkaya, M. E. Hâlidîyye tasavvuf geleneğinde mürid-mürşid ilişkileri. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 849.

Erten, M. (2007). Kur'an'da bilgi-amel (eylem) ilişkisi. *Diyanet Dergisi*, 43(2), 45-67.

Fakioğlu Bağcı, H. (2022). İslam'da eğitimin nihai hedefi olarak hikmet: Kavramsal bir analiz.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11(1), 659-679.

Fârûkî el-Hanefî, M. b. A. b. A. (1996). *Mevsûatü keşşâfi istılâhâti 'l-fünûn ve 'l-ulûm* (R. el- Acem, Ed.). Beyrut: Mektebetu Lübnan (Librairie du Liban); Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı.

Fidan, N., & Erden, M. (1998). *Eğitime giriş*. Alkım Yayınları.

Gazâlî, İ. (1985). *İhyâu ulûmi'd-dîn* (A. Serdaroğlu, Çev.). Cilt 1, 125-147. İstanbul: Bedir Yayınevi.

Gezgin, A. G. (2018). Kur'an'ın anlaşılması ve Türkçeye doğru çevirisi açısından. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40.

Göçer, A. (2022). Eğitimde soru kullanımının yeri ve işlevleri: Türkçe eğitimi alanı örneği. *International Journal of Language Academy*, 10(1), 56-87.

Göktaş, V. (2011). Tasavvufi terbiye'nin günümüz din eğitim-öğretimine sunabileceği imkânlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 137-155.

Gözütok, Ş. (1992). *Bir din eğitimi disiplini olarak tasavvuf* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Konya.

Gözütok, Ş. (2012). *Sûfî pedagojisi / Tasavvufta şahsiyet eğitimi*. Nesil Yayınları.

Güler, A., Halıcıoğlu, M. B., & Taşgın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri: Teorik çerçeve – Pratik öneriler, 7 farklı nitel araştırma yaklaşımı – Kalite ve etik hususlar* (Gözden geçirilmiş ve güncellenmiş 2. baskı). Seçkin Yayınları.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. (2007), *Kitâbü 'l-Ahlâk ve 's-Siyer ev Risâle fi Müdâvâti'n-Nüfûs ve Tehzîbi'l-Ahlâk ve 'z-Zühd fi'r-Rezâil*. Thk. İkâ Riyâd, Beyrût-Lübnân.

İbn Munzur. (t.y.). *Lisanu 'l Arab* (Cilt 1-XV). Daru's-Sadr; İbn Munzur. (t.y.). *Lisanu 'l Arab*

(Cilt 1, s. 688). Zebidi, H. (1306). *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l Kamus* (Cilt 1-X). Daru's-Sadr.

İbn Mâce, Mukaddime, 9;

İnan, Y. Z. (1983). Hikmet. *Bilim ve Tasavvuf Dergisi*, 1(3).

İnce, E. (2022). Bazı yönleriyle tasavvufî düşüncede şeyh-mürîd ilişkisi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 232-240.

Kanad, H. F. (1948). *Pedagoji tarihi*. MEB Yayınları.

Kara, O. (2012). Kur'ân'a göre insan şahsiyetine etki eden faktörler. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(25), 1-24.

Kazıcı, Z., & Ayhan, H. (2010). *Ta'lim ve Terbiye*. Diyanet İslâm Ansiklopedisi (Cilt 39, s. 515). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Keklik, N. (1982). *Felsefenin ilkeleri*. Doğu Yayınları.

Khon, M. A. (1944). The Muslim theories of education during the Middle Ages. *Islamic Culture*, 8, 429.

Kızılkaya, M. (2019). *Sabûhî Ahmed Dede'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri* (Yüksek lisans tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi).

Komisyon. (2013). *Hadislerle İslâm, Bilgi Ahlâkı md.*. DİB Yayınları.

Kur'an-ı Kerim. Fâtiha 1/2; Bakara2/30,32,44,129,132,164,171,197,247,251,255,269; Âli İmran, 3/7,51,58,80,101,104,105,159,164; Ankebut 29/41,45; Kamer 54/49; Rahmân 55/29; Enfal 8/19,29,83; En'am 6/11,14,70,90,107,111,115,131; Hud 11/15; Maide 5/4,20,69,90,91,100,102,110; Tevbe 9/6,18; Araf 7/179; Nisa, 4/86,90,124,162; Yusuf 12/24,53,68; Enbiya 21/7,79,80; Neml 27/15, 16, 33, 40; İsrâ 17/53,84,107; Kehf, 18/70; Taha 20/44, Furkan 25/ 43- 44; Kasas 28/78; Zümer, 39/2,14; Hadid 57/16; Rum 30/7,8,9; Lokmân, 31/15; Meryem, 19/51;Yunus, 10/39; İbrahim 14/4,52; Nahl 16/12,67,98; Zümer 39/18; Cuma, 62/5; Râ'd 13/19; Ahzab 33/21,53; Mümin 40/83; Hicr 15/16; Fussilet 41/15,34; Yasin 36/11; Mülk 67/3; Sa'd 38/26; Saff, 61/4; Necm 53/29,30; Alâk 96/1-5; Tarık 86/5; Tin 95/4; Mutaffifin 83/14; Asr 103/3.

Kuşeyri, A. (2016). *Tasavvuf ilmine dair Kuşeyri risalesi* (S. Uludağ, Çev.). Dergâh Yayınları.

- Kutluer, İ.** (2024). “İlim”, TDV İslâm Ansiklopedisi. [Erişim: 31.05.2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilim>]
- Kuyumcu, F.** (2010). *Salih Baba Divanı* (6. baskı). Reyhan Basım Yayım.
- Mengüşoğlu, T.** (1971). *Felsefi antropoloji*. İstanbul.
- Mevlâna Celaleddin-i Rûmi.** (2003). *Mesnevi* (Cilt 3, Abdülbaki Gölpınarlı, Şerh., s. 4, Dibace).
- Morsünbül, Ü., & Yazar, B.** (2021). Akademik dayanıklılığın kimlik boyutları ve okula bağlanma ile ilişkisi: Ortaokul öğrencileri üzerinden bir inceleme. *Başkent University Journal of Education*, 8(1), 1-10.
- Muslu, R.** (1994). *İsmail Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-Feyz Adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mutçalı, S.** (1995). *Arapça Türkçe Sözlük* (s. 724). Dağarcık Yayınları.
- Münâvî, S.** *Feyzü'l-Kadîr* (Cilt V, s. 663).
- Müslim, İmân**, 57; Fezail, 65.
- Müsned**, I, 27, 51; II, 107; IV, 129.
- Namlı, A.** (2001). İsmail Hakkı Bursevî. *DİA* (Cilt XXIII, s. 102). Ankara.
- Oğuzkan, A. F.** (1981). *Eğitim terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oruç, C.** (2008). Din eğitiminin hedefleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), Haziran.
- Oy, K.** (2011). *Din eğitimi açısından Kur'an'da emri bil maruf ve nehyi anil münker* (Yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Öcal, M.** (2001). *Din eğitimi ve öğretiminde metotlar* (4. baskı, s. 227-228). TDV Yayınları.
- Ökten, S.** (2023). *Gönül çalabın tahtı*. Turkuvaz Yayıncılık.
- Öngören, R.** (XXXIX). “Şeyh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*.
- Öz, R.** (2021). Dindar şahsiyeti inşa eden üç kavram: İslâm, iman ve ihsan. *Harran İlahiyat Dergisi*, 45, 36-56.

- Parlak Yılmaz, N.** (2003). Meslek eğitiminde teorik bilginin kazandırılmasına yönelik başlamsal bir içerik oluşturma denemesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36(1-2), 2.
- Polat, H.** (2010). Kur'an Âyetleri Işığında İman-İlim İlişkisi. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2), 181-199.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E.** (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.
- Sayın, E.** (2018). *Hafıza teknikleriyle tasavvuf kavramları*. Rağbet Yayınları.
- Sayın, E.** (2023). *Görsel Hafızayla Tasavvufî İbadet Eğitimi*. Çelik Yayınevi.
- Schimmel, A.** (2000). Tasavvufun boyutları (Y. Keçeci, Çev.). Kırkambar Kitaplığı.
- Sığrı, Ü.** (2021). *Nitel araştırma yöntemleri* (Güncellenmiş 2. baskı). Beta Yayıncılık.
- Solomon, M.** (2017). Promoting Resilience in Schools. *Attachment and Emotional Development in the Classroom: Theory and Practice*, 101.
- Sunar, C.** (1983). Kamil insan ve ilim. *Bilim ve Tasavvuf Dergisi*, 1(5).
- Suyûtî, C. A. b. E. B.** (1992). *el-Câmiu's-Sağîr*. Çağrı Yayınları.
- Şahin, İ.** (2022). Hz. Musa Hızır kıssası ile ilgili ayetlerin tasavvuf âdâbı çerçevesinde yorumu üzerine. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 8(1), 215-249.
- Şahin, M.** (2022). *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l Beyân isimli tefsirinde muhabbet* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı.
- Şavlı, M. R.** (2014). *İslâm düşüncesinde hikmet anlayışı* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı.
- Tan, Z.** (2002). *Kur'an'a göre toplumun yapılanmasında ilim ve âlimin rolü* (Doktora Tezi). Harran Üniversitesi.
- Tekin, M. A.** (2020). İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer (Müdâvâtü'n-Nüfûs)* isimli eserinde ilim ve ilim sahipleri. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 139-166.
- Tezcan, M.** (1997). *Eğitim sosyolojisi*. Onaltı Kitabevi.
- Tezcan, M.** (1997). *Kültürel antropoloji*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Toruk, İ. (2024). Ramazan ayının çocuğun dini eğitiminde bir imkân olarak değerlendirilmesi (Yüksek lisans tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

Tosun, C. (2001). *Din eğitimi bilimine giriş*. Pegem Yayınları.

Türer, O. (2003). Latife. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2024). “Amaç”, [Erişim: 20.11.2024, <https://sozluk.gov.tr/>]

Türkiye Diyanet Vakfı. (2011). “Tefsir”, [Erişim: 10.11.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tefsir>]

Uludağ, S. (2003). Marifet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uludağ, S. (2009). *İslam düşüncesinin yapısı*. Dergâh Yayınları.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes* (M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman, Eds.). Harvard University Press.

Yavuz, K. (1994). *Çocuk ve din*. Çocuk Vakfı Yayınları.

Yavuz, Y. Ş. (2001). İstîtâat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23.Cilt, 399-400.

Yılmaz, H. K. (2007). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatler* (s. 205-206). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Yılmaz, H. K. (2009). Rûhu'l-Beyân: Her türlü çiçeğin açtığı bir gül bahçesi. [Erişim: 10.10.2024, <https://hasankamiliyilmaz.com/ruhul-beyan-her-turlu-cicegin-actigi-bir-gul-bahcesidir.html>]

Yurduseven, F. N., Bademci, H. Ö., & Bağdatlı, N. (2022). Öğretmenlerin bakış açısıyla öğretmen öğrenci ilişkileri ve öğretmenlerin ihtiyaçları. *Eğitim Bilim Toplum*, 20(79), 10-37.

Zengin, A. Y. (2014). Tasavvufi eğitim anlayışı ile günümüzdeki bazı eğitim kavramlarının örtüştüğüne dair bir çalışma. *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu Bildiri Kitabı*.

Zernucî, B. (1292). *Ta'limu'l- Mutaallim Tariku't-Ta'lim*. İstanbul.